

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова

праця на правах рукопису

ВАКУЛЕНКО КАРИНА РОМАНІВНА

УДК 821.161.2 .09 “15/20”

ДИСЕРТАЦІЯ

ОЛЕКСА МИШАНИЧ –

ДОСЛІДНИК ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

03 – Гуманітарні науки

035 – Філологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К. Р. Вакуленко

Науковий керівник:

Ушкалов Леонід Володимирович,
доктор філологічних наук, професор

Мельников Ростислав Володимирович,
кандидат філологічних наук, доцент

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Вакулєнко К. Р. **Олекса Мишанич – дослідник давньої української літератури.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки, за спеціальністю 035 Філологія. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

Робота присвячена дослідженню літературознавчої творчості Олекси Васильовича Мишанича (1933–2004). Дослідник належить до числа найяскравіших українських літературознавців другої половини ХХ століття. Про його життя й наукову діяльність, зокрема про історико-літературні праці вченого, присвячені давньому українському письменству, писали Василь Бездір, Олександр Гаврош, Микола Жулинський, Ілона Костікова, Юрій Луценко, Василь Маркусь, Ярослав Мишанич, Микола Мушинка, Василь Поп, Федір Прокопенко, Євген Пшеничний, Микола Сулима, Леонід Ушкалов, Дмитро Федака. Однак ґрунтовної історіографічної розвідки, присвяченої О. Мишаничу як дослідникові давньої української літератури, досі не існує, чим обумовлена **актуальність нашого дослідження**.

Олекса Мишанич – член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор. Тривалий час він керував відділом давньої і класичної літератури Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАНУ, був заступником академіка-секретаря відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАНУ. О. Мишанич – лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України, кавалер ордена «За заслуги» третього ступеня, автор 19 монографій і збірників статей. Як редактор-упорядник він підготував і видав 43 книги українських письменників, зокрема вісім томів 50-томного зібрання творів Івана Франка. Упродовж десяти років був ученим секретарем і першим віце-президентом Міжнародної асоціації українців, а в 1999–2002 рр. очолював Національну

асоціацію українців. Підготував і видав шість томів матеріалів I–IV конгресів МАУ.

Мета роботи – всебічне дослідження наукового доробку О. Мишанича, зокрема з'ясування основних векторів його зацікавлення давньою українською літературою, окреслення жанрових особливостей його праць, вивчення наукових методик та аналітичного інструментарію медієвіста, визначення місця й ролі науковця в історії української літературної медієвістики другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Завдання дослідження:

– охарактеризувати дослідницьку діяльність О. Мишанича як організуючу ланку української гуманітарної науки кінця ХХ – початку ХХІ століть;

– вивчити основні етапи біографії та наукової еволюції дослідника;

– зібрати й систематизувати корпус наукових досліджень О. Мишанича;

– здійснити аналіз критичних статей і рецензій, присвячених творчому доробку науковця;

– дослідити праці літературознавця, присвячені «Слову о полку Ігоревім»;

– з'ясувати місце й роль О. Мишанича в питанні осягнення літературного процесу Закарпаття ХVІ–ХVІІІ століть;

– схарактеризувати науковий підхід О. Мишанича до творчості Г. Сковороди.

Об'єктом дослідження є наукова спадщина О. Мишанича.

Предмет дослідження – категорії наукового мислення О. Мишанича, його наукова метода студіювання текстів давньої української літератури.

Поставлені завдання зумовили теоретико-методологічний підхід і вибір методів дослідження. У процесі аналізу використано такі дослідницькі методи: біографічний (для характеристики життєпису науковця

у взаємозв'язку з науковою творчістю), порівняльно-історичний (для з'ясування типових і відмінних рис спадщини дослідника в контексті доби, герменевтичний (для розуміння, тлумачення та інтерпретації текстів), культурно-історичний метод (науковий доробок письменника представлено в історичному, культурному та літературному контексті) порівняльний метод (для порівняння текстів).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в дисертації:

- *уперше* найбільш повно простежено життєвий і творчий шлях науковця (на основі особистого архіву О. Мишанича, інтерв'ю, спогадів сучасників, а також комплексного аналізу його наукового доробку в широкому літературознавчому контексті);
- *відтворено* найбільш цілісну картину його наукової діяльності;
- *уперше досліджено* праці вченого, присвячені «Слову о полку Ігореві», літературному процесу Закарпаття, творчості Г. Сковороди.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані в процесі подальшого наукового вивчення життя й доробку О. Мишанича, у викладанні давньої української літератури, медієзнавчих дисциплін і курсів, присвячених локальній специфіці літературного процесу, під час написання курсових і дипломних робіт, а також для створення підручників з історії української літератури для вищих і середніх навчальних закладів.

Апробація результатів дослідження відбувалася на засіданнях кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного університету імені Г. С.Сковороди, а також на 11 наукових конференціях: II Всеукраїнська науково-практична конференція «Демократія. Альтруїзм. Освіта. Під знаком Григорія Сковороди. Зоряний час української культури» у ХНПУ імені Г. С. Сковороди (1–3 грудня 2016 р., м. Харків), Міжнародна науково-

практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (6 грудня 2016 р., м. Київ), III Всеукраїнська науково-практична конференція «Освіта у констеляціях постсучасності. Під знаком Григорія Сковороди. Зоряний час української культури» у ХНПУ імені Г.С. Сковороди (5–6 грудня 2017 р., м. Харків), Міжвишівські наукові читання до 80-річчя від дня народження В. Ф. Шевченка «Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми» (10 жовтня 2017 р., м. Запоріжжя), IX Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених» (13 грудня 2016 р., м. Київ), Всеукраїнська наукова конференція «Література в контексті культури» у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара. (17–18 травня 2018 р., м. Дніпро), II Міжнародна науково-практична конференція «Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку» (17–18 травня 2018 р., м. Бердянськ), Міжнародна наукова конференція «Philology and Linguistics in the Digital Age FiLiDA – 2018» (31 березня, 2018 р., м. Будапешт), «Наука та освіта у дослідженнях молодих вчених» (22 квітня 2019 р., м. Харків), «Ушкаловські наукові читання» (17 травня 2019 р., м. Харків), Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю ««Ціннісні орієнтири в мистецькому просторі – індивід і соціальний контекст» (9 квітня 2020 р., м. Харків).

У вступі дисертаційної роботи обґрунтовано актуальність порушеної проблеми, визначено мету, об'єкт, предмет, завдання, методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, наведено відомості про їх апробацію.

У першому розділі – *«Праці Олекси Мишанича в критичній та історико-літературній рецепції»* – окреслено основні етапи біографії та наукової еволюції дослідника, визначено місце і роль О. Мишанича в

літературознавстві, здійснено аналіз критичних статей і рецензій, присвячених творчому доробку науковця.

О. Мишанич, був керівником відділу давньої української літератури, він розпочав діяльність по фронтальному дослідженню й виданню творів давнього письменства, згуртував навколо Інституту літератури вчених-медієвістів з усієї України, створив українську школу медієвістики.

Одним із найголовніших напрямів наукової праці О. Мишанича стало дослідження давнього українського письменства. Він був одним із авторів восьмитомної «Історії української літератури» (1967), пізніших історій української літератури. З висоти свого досвіду він запропонував нову концепцію історії української давньої літератури і включився у процес формування авторського колективу 1-го і 2-го томів десяти томної «Історії української культури».

У другому розділі – «*“Слово о полку Ігоревім” в осмисленні О. Мишанича*» – з’ясовано підходи дослідника до осмислення історичного підложжя «Слова», до питання про його авторство, автентичність.

Тривалий час в осередді наукових інтересів О. Мишанича перебувало «Слово о полку Ігоревім». Свого часу він був одним із найкращих знавців цієї славетної пам’ятки в Україні. Він уклав найповніший збірник українських поетичних перекладів і переспівів «Слова о полку Ігоревім», систематизував попередні дослідження цього твору українськими та зарубіжними вченими, а також здійснив огляд літератури про «Слово...», виданої в Україні на межі тисячоліть.

До останніх днів свого життя дослідник виступав в обороні автентичності «Слова». Цій проблематиці присвячена його праця «Довкола “Слова”». У роботі він дослідив історичну основу «Слова о полку Ігоревім», і дійшов висновку, що в працях про «Слово...» впродовж ХІХ–ХХ ст. було запропоновано понад два десятки можливих претендентів на його авторство

й різні погляди щодо часу його написання, однак він називає «Слово о полку Ігоревім» оригінальною пам'яткою XII сторіччя.

У третьому розділі – *«Олекса Мишанич як дослідник давньої літератури Закарпаття в контексті літературного процесу краю»* – подано історіографію літератури Закарпаття, як її уявляв дослідник, визначено напрямки його розвідок з цієї теми, окреслено етапи розвитку літературного процесу та різні підходи науковців до вивчення історії літератури Закарпаття.

О. Мишанич народився на Закарпатті, тому цілком природно, що значна частина його академічних розвідок була присвячена саме історії літератури Закарпаття. У другій половині XX століття Мишанич був одним із найкращих знавців літератури Закарпаття.

Він підготував кандидатську дисертацію на тему: «З історії розвитку української літератури на Закарпатті в XVII- XVIII ст.». У цій роботі О. Мишанич зібрав роботи, проведені дослідниками кінця XIX – початку XX ст.; систематизував відомості про давню літературу краю; розробив періодизацію давньої літератури Закарпаття.

Дуже важливою проблемою, на думку ученого, є видання творів наших письменників XIX – першої половини XX ст., адже впродовж багатьох років переважали академічні дослідження, а видання творів майже не здійснювалося. Саме тому велику роль відіграють праці вченого «Література Закарпаття XVII–XVIII ст.» (1964), «Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість» (1980), «З минулих літ», у яких автор описує історію дослідження закарпатської літератури, висвітлює основні етапи розвитку закарпатського письменства.

Визначне місце в карпатознавчому доробку О. Мишанича посідає упорядкована ним антологія закарпатоукраїнської літератури дорадянського періоду «На Верховині». Для цього видання О. Мишанич підготував до друку тексти, виступив упорядником, автором приміток та словника, передмови, у

якій простежив особливості розвитку літератури Закарпаття протягом чотирьох століть.

О. Мишанич звертався не лише до рідного Закарпаття, до його історичної та культурної спадщини, але й до «суміжних» питань, зокрема до літератури українців-русинів Чехії, Словаччини та колишньої Югославії.

О. Мишанич звертає увагу на творчість чеських письменників міжвоєнного періоду, що діяли на Закарпатті. Головною заслугою науковця в цій царині є видання антології оповідань русинів Югославії «Там, коло Дунаю», яка вийшла в 1976 році в ужгородському видавництві «Карпати».

Великою заслугою О. Мишанича також є те, що він був першим, хто намагався повернути в українську літературу «забуті» імена українських письменників ХХ ст.: К. Гриневичевої, В. Гренджі-Донського, Н. Королевої, М. Лазорського, О. Стефановича С. Черкасенка. Найбільше уваги він присвятив життю і творчості закарпатських письменників Василя Гренджі-Донського та Августина Волошина, таким чином доводячи тяглість української літературної традиції на Закарпатті від давнини до ХХ століття.

У четвертому розділі – *«Творчість Григорія Сковороди в інтерпретації Олекси Мишанича»* – досліджено праці О. Мишанича, присвячені Г. Сковороди, схарактеризовано науковий підхід О. Мишанича до творчості письменника.

О. Мишанич багато уваги присвятив видатному поету й філософу ХVIII ст. Г. Сковороді (1722–1794). У 1976 році у видавництві «Наукова думка» вийшла друком його монографія «Григорій Сковорода і усна народна творчість». З 1985 по 2001 рік учений підготував цілу низку цікавих сковородинознавчих студій для Сковородинівських читань у Переяславі-Хмельницькому. Серед них: «Творчість Григорія Сковороди в українському літературному процесі першої половини ХІХ ст.», «Григорій Сковорода у дослідженнях зарубіжних вчених-україністів», «Сприйняття творчості Сковороди наприкінці ХХ ст.», «Переклади творів Григорія Сковороди

сучасною українською мовою: здобутки і втрати», «Творчість Сковороди в системі українознавства кінця ХХ ст.». Також він видав брошуру про життя і творчість мислителя.

Саме О. Мишанич був ініціатором перекладу творів письменника сучасною українською мовою. Він підготував до цього видання дуже ґрунтовну передмову, а також уклав невеликий бібліографічний довідник праць, присвячених життю і творчості Г. Сковороди.

Досліджуючи мову Г. Сковороди, О. Мишанич зауважив, що письменник використовував не лише український фольклор, а й звертався до культурних надбань інших народів.

Окремо О. Мишанич звертає увагу на питання про використання Г. Сковородою прислів'їв і приказок, взятих з античної літератури. О. Мишанич дійшов висновку, що у творах і листах Г. Сковороди можна знайти афоризми Сократа, Анаксагора, Епікура, Сенеки та інших античних авторів. Г. Сковорода намагався всі висловлювання з міжнародного пареміографічного репертуару перенести на рідний ґрунт, поповнюючи таким чином скарбницю української літератури.

Саме О. Мишанич вперше звернув увагу на таку важливу проблему, як вивчення постаті Г. Сковороди в працях зарубіжних вчених-україністів. Великою заслугою в цьому питанні є те, що дослідник зробив короткий огляд зарубіжних праць про Г. Сковороду за останні роки. У всіх своїх розвідках Мишанич наголошував на актуальності вивчення творів мислителя та на його значенні для українській культури.

У дослідженні подано загальну візію медієвістичного доробку О. Мишанича, окреслено магістральні наукові зацікавлення, а власне: студії над пам'ятками старокиївської літератури, передовсім над «Словом о полку Ігоревім», вивчення літератури Закарпаття XVI–XVIII століть та студії, присвячені творчості Г. Сковороди.

Подальше дослідження творчості науковця є перспективним, зокрема, введення його праць у контекст українського та зарубіжного літературознавства.

Ключові слова: бібліографія, Олекса Мишанич, давня українська література, медієвістика, література Закарпаття, «Слово о полку Ігоревім», Г. Сковорода.

ABSTRACT

Vakulenko K. R. Oleksa Myshanych - a researcher of ancient Ukrainian literature. – Qualifying scientific paper on the rights of the manuscript.

Thesis for PhD in specialty 035 Philology. – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The paper is devoted to the study of literary works of Oleksa Vasyliovych Myshanych (1933-2004). The researcher is one of the brightest Ukrainian literary critics of the second half of the twentieth century. Vasyl Bedzir, Oleksandr Havrosh, Mykola Zhulynskyi, Ilona Kostikova, Yurii Lutsenko, Vasyl Markus, Yaroslav Myshanych, Mykola Mushynka, Vasyl Pop, Fedir Prokopenko, Yevhen Pshenichnyi, Mykola Sulima, Leonid Ushkalov, Dmytro Fedaka wrote about his life and academic activity, in particular about the scientist's historical and literary works dedicated to ancient Ukrainian literature. However, there is still no thorough historiographical research devoted to O. Myshanych as to a researcher of ancient Ukrainian literature, which determines **the relevance of the study**.

O. Myshanych was a Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (NASU), Doctor of Philology, and Professor. For a long time, he managed the department of Ancient and Classic Literature at the Shevchenko Institute of Literature of the NASU, was the deputy of academician-secretary of the department of Literature, Language, and Art Studies of NASU. O. Myshanych was a laureate of the Taras Shevchenko National Prize of Ukraine, a Merited Figure of Science and Technology of Ukraine, a Knight of the Order of Merit of the third

degree, an author of nineteen monographs and collections of articles. Being an editor and compiler, he edited and published forty-three books of Ukrainian writers, including eight volumes of a fifty-volume collection of works by Ivan Franko. He was the scientific secretary, the first vice president of the International Association of Ukrainian studies for ten years, and he headed the National Association of Ukrainian studies in 1999–2002. He edited and published six volumes of proceedings from the first to the fifth Congresses of the International Association of Ukrainian studies.

The aim of the study is an extensive study of O. Myshanych's scientific achievements, in particular figuring out the main vectors of his interest in ancient Ukrainian literature, delineation of genre features of his works, studying of scientific methods and analytical tools of medievalists, determination of place and role of the scientist in the history of Ukrainian literary medievalism of the second half of the twentieth – early twenty-first century.

The objectives of the study are:

- to characterize O. Myshanych's research activity as an organizing element of the Ukrainian humanities of the end of the twentieth – the beginning of the twenty-first centuries;
- to study the main stages of the biography and scientific evolution of the researcher;
- to collect and systematize the corpus of O. Myshanych's scientific research;
- to analyze criticisms and reviews devoted to the scientist's creative work;
- to explore the works of a literary critic devoted to “Slovo o polku Ihorevim”;
- to find out the place and role of O. Myshanych in the issue of comprehending the literary process of Zakarpattia from the sixteenth to eighteenth centuries;

– to characterize O. Myshanych’s scientific approach to H. Skovoroda’s works.

The object of the study is O. Myshanych’s scientific heritage.

The subject of the study is O. Myshanych’s categories of scientific thinking, his scientific method of studying texts of ancient Ukrainian literature.

The set objectives determined the theoretical and methodological approach and the choice of research methods. The following research methods were used in the analysis: biographical (to characterize the scientist’s biography concerning scientific work), comparative-historical (to clarify the typical and distinctive features of the researcher’s heritage in the context of the day), hermeneutic (to understand, explain and interpret texts), cultural-historical method (scientific achievements of the writer are presented in the historical, cultural and literary context), comparative method (for comparison of texts).

The scientific novelty of the gained results is determined by the fact that the dissertation:

- *for the first time* most fully traces scientist’s life and creative way (based on O. Myshanych’s personal archive, interviews, contemporaries’ memoirs, as well as a comprehensive analysis of his scientific work in a broad literary context);
- *reproduces* the most complete picture of his academic activity;
- *studies* the scientist’s works devoted to “Slovo o polku Ihorevim”, the literary process of Zakarpattia, H. Skovoroda’s work *for the first time*.

The practical significance of the paper is that the materials in this dissertation can be used in the process of the further scientific study of O. Myshanych’s life and work, in teaching ancient Ukrainian literature, media studies, and courses on local specifics of the literary process while writing term papers and diploma papers, as well as in creation textbooks on the history of Ukrainian literature for higher and secondary educational institutions.

Approbation of the research results took place during the meetings of the Department of Ukrainian Literature and Journalism named after Professor Leonid Ushkalov of H. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University as well as at eleven scientific conferences: “The second All-Ukrainian scientific and practical conference Democracy. Altruism. Education. Under the sign of Hryhorii Skovoroda. Starry Time of Ukrainian Culture” at H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (December 1–3, 2016, Kharkiv), International scientific and practical conference “Relevant problems of the humanities in the research of young scientists” (December 6, 2016, Kyiv), the third All-Ukrainian scientific and practical conference Education in the constellations of postmodernity. Under the sign of Hryhorii Skovoroda. Starry Time of Ukrainian culture at H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (December 5–6, 2017 Kharkiv), Intercollegiate Scientific Readings to the eightieth anniversary of V. F. Shevchenko’s birth “Ukrainian Literature from Antiquity to the Present: Paradigms, Directions, Problems” (October 10, 2017, Zaporizhzhia), the ninth International scientific and practical conference “Revant problems of the humanities in the research of young scientists” (December 13, 2016, Kyiv), All-Ukrainian scientific conference “Literature in the context of culture” at Oles Honchar Dnipro National University (May 17–18, 2018), the second International scientific and practical conference “A man in the language space: historical heritage, problems, prospects for development”, (May 17–18, 2018, Berdiansk), International scientific conference “Philology and Linguistics in the Digital Age FiLiDA – 2018” (March 31, 2018, Budapest), “Science and education in the research of young scientists” (April 22, 2019, Kharkiv), “Ushkalov scientific readings” (May 17, 2019, Kharkiv), All-Ukrainian scientific conference with international participation “Guideline of values in the artistic space – the individual and the social context” (April 9, 2020, Kharkiv).

The *introduction* to the dissertation substantiates the relevance of the problem, determines the purpose, object, subject, tasks, and research methods;

reveals the scientific novelty and practical significance of the work, gives the information about their approbation.

The first chapter – *“Oleksa Myshanych’s works in critical and historical-literary reception”* – outlines the main stages of the researcher's biography and scientific evolution, determines O. Myshanych’s place and role in literary criticism, carries out the analysis of criticisms and reviews devoted to the scientist’s creative work.

O. Myshanych was the head of the department of ancient Ukrainian literature; he began operations on frontal research and publication of works of ancient literature, gathered media scholars from all over Ukraine around the Institute of Literature, created a Ukrainian school of media studies.

The study of ancient Ukrainian literature became one of the most important areas of O. Myshanych’s scientific work. He was one of the authors of the eight-volume *“History of Ukrainian Literature”* (1967), later stories of Ukrainian literature. He proposed a new concept of the history of Ukrainian ancient literature with his proven expertise and joined the process of forming the team of authors of the first and second volumes of the ten-volume *“History of Ukrainian Culture”*.

Researcher’s approaches to understanding the historical background of the *“Slovo o polku Ihorevim”*, to the question of its authorship, authenticity are clarified in the second chapter – *““Slovo o polku Ihorevim” in O. Myshanych’s comprehension”*.

“Slovo o polku Ihorevim” was among O. Myshanych’s scientific interests for a long time. At one time he was one of the best connoisseurs of this famous monument in Ukraine. He compiled the most complete collection of Ukrainian poetic translations and chants of *“Slovo o polku Ihorevim”*, systematized previous studies of this work by Ukrainian and foreign scholars, and reviewed the literature on *“Slovo o polku Ihorevim”*, published in Ukraine at the turn of the millennium.

The researcher defended the authenticity of *“Slovo o polku Ihorevim”* until the last days of his life. His work *“Dovkola “Slova o polku Ihorevim””* is devoted

to this issue. He explored the historical foundation of “Slovo o polku Ihorevim” in this work and concluded that there were proposed more than two dozen possible contenders for its authorship and different views on the time of its writing in the works on “Slovo o polku Ihorevim” during the nineteenth-twentieth, he, however, calls “Slovo o polku Ihorevim” an original monument of the twelfth century.

The third chapter – *“Oleksa Myshanych as a researcher of the ancient literature of Zakarpattia in the context of the literary process of the region”* – the historiography of the literature of Zakarpattia as the researcher imagined it, determines the directions of his investigations on this topic, outlines the stages of development of the literary process and different approaches of scientists to the study of the history of literature of Zakarpattia.

O. Myshanych was born in Zakarpattia, so it is quite natural that a significant part of his academic research was devoted to the history of Zakarpattia literature. He was one of the best connoisseurs of Transcarpathian literature in the second half of the twentieth century.

He prepared a Ph.D. thesis on the topic: “Z istorii rozvytku ukrainskoi literatury na Zakarpatti v XVII–XVIII st.”. O. Myshanych collected works conducted by researchers of the late nineteenth - early twentieth centuries; systematized information about the ancient literature of the region; developed a periodization of the ancient literature of Zakarpattia in this work.

According to the scientist, the publication of works by national writers of the nineteenth - first half of the twentieth century is a very important problem because academic research prevailed for many years, and the publication of works was almost not carried out. That is why the scientist’s works “Literatura Zakarpattia XVII–XVIII st.” (1964), “Ukrainska literatura druhoi polovyny XVIII st. i usna narodna tvorhist”(1980), “Z mynulykh lit”, in which the author describes the history of the study of Zakarpattia literature, highlights the main stages of development of Zakarpattia literature play an important role.

The anthology of Zakarpattia-Ukrainian literature of the pre-Soviet period “Na Verkhovyni” organized by O. Myshanych occupies a prominent place in his works of Carpathian study. O. Myshanych prepared texts for printing, acted as a compiler, author of notes and dictionary, preface, in which he traced the peculiarities of the development of literature in Zakarpattia for four centuries for this edition.

O. Myshanych addressed not only his native Zakarpattia, its historical and cultural heritage but also “related” issues, in particular the literature of Ukrainian-Ruthenians in the Czech Republic, Slovakia, and the former Yugoslavia.

O. Myshanych pays attention to the work of Czech writers of the interwar period who worked in Zakarpattia. The main scientist’s merit in this field is the publication of the anthology of stories of the Ruthenians of Yugoslavia “There, near the Danube”, which was published by the Uzhhorod publishing house “Karpaty” in 1976.

O. Myshanych’s great merit is also that he was the first to try to return to Ukrainian literature the “forgotten” names of Ukrainian writers of the twentieth century: K. Hrynevycheva, V. Grendzhi-Donskyi, N. Koroleva, M. Lazorskyi, O. Stefanovych, S. Cherkasenko. He paid most attention to the life and work of Zakarpattia writers Vasyl Grendzhi -Donsky and Avgustyn Voloshyn, thus proving the longevity of the Ukrainian literary tradition in Zakarpattia from antiquity to the twentieth century.

The first chapter – “*Hryhorii Skovoroda’s creativity in Oleksa Myshanych’s interpretation*” – studies O. Myshanych’s works devoted to H. Skovoroda, characterizes the scientific approach to the writer’s work.

O. Myshanych devoted much attention to the famous poet and philosopher of the eighteenth century H. Skovoroda (1722–1794). His monograph “Hryhorii Skovoroda and oral national creativity” was published by the publishing house “Naukova Dumka” in 1976. From 1985 to 2001, the scientist prepared many interesting studies of Skovoroda for the Skovorodyn readings in Pereyaslav-

Khmelnysky. Among them are “Hryhorii Skovoroda’s creativity in the Ukrainian literary process of the first half of the nineteenth century”, “Hryhorii Skovoroda in the research of foreign Ukrainian scholars”, “Perception of Skovoroda’s work in the late twentieth century”, “Translations of Hryhoriiy Skovoroda’s works in modern Ukrainian: merits and losses”, “Skovoroda’s work in the system of Ukrainian studies of the late twentieth century”. He also published a pamphlet on the life and work of the thinker.

It was O. Myshanych who initiated the translation of the writer’s works into modern Ukrainian. He prepared a very thorough preface to this publication, as well as compiled a small bibliographic guide to works on the life and work of H. Skovoroda.

Researching H. Skovoroda’s language, O. Myshanych noted that the writer used not only Ukrainian folklore but also referred to the cultural heritage of other nations.

Separately, O. Myshanych pays attention to the question of H. Skovoroda’s usage of proverbs and sayings taken from ancient literature. O. Myshanych concluded that one can find aphorisms of Socrates, Anaxagoras, Epicurus, Seneca, and other ancient authors in H. Skovoroda’s works and letters. H. Skovoroda tried to transfer all the statements from the international paremiographic repertoire to his native ground, thus replenishing the treasury of Ukrainian literature.

O. Myshanych first drew attention to such an important problem as the study of the figure of H. Skovoroda in the works of foreign Ukrainian scholars. Great merit in this matter is that the researcher made a brief review of foreign works on H. Skovoroda in recent years. O. Myshanych emphasized the urgency of studying Skovoroda’s works and their significance for Ukrainian culture in all his investigations.

The study presents a general vision of O. Myshanych’s media work, outlines the main scientific interests, and in fact: studies on the monuments of ancient Kyiv literature, especially on “The Song of Igor’s Campaign”, the study of Zakarpattia

literature of the sixteenth-eighteenth centuries and studies of the work on H. Skovoroda.

Further study of the scientist's work is promising, in particular, the introduction of his works in the context of Ukrainian and foreign literary criticism.

Keywords: bibliography, Oleksa Myshanych, ancient Ukrainian literature, media studies, the literature of Zakarpattia, “The Song of Igor’s Campaign”, H. Skovoroda.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження:

1. Вакуленко К Р. Олекса Мишанич – медієвіст: спроба загальної характеристики. *Наукові записки ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. 2017. № 1(85). С. 26–37.

2. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич про історичну основу «Слова о полку Ігоревім». *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2017. № 2. С. 5–9.

3. Вакуленко К. Р. О. Мишанич. З історії життя. *Література в контексті культури* : зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 30. С. 15–21

4. Література Закарпаття у науковому доробку Олекси Мишанича. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. [Vol.] 6 (46), Issue 159. С. 72–75.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

5. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич як історик давньої української літератури. *Гуманітарний корпус* : збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. №. 8. С. 25–28.

6. Вакуленко К. Р. Творчість Григорія Сковороди в інтерпретації Олекси Мишанича. *Демократія. Альтруїзм. Освіта*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 1–3 грудня 2016. Харків :

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2016. С. 46–49.

7. Вакуленко К. Р. Історія досліджень літератури Закарпаття в інтерпретації Олекси Мишанича. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. № 14. С. 21–23

8. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич про значення творчості Г. С. Сковороди в українській культурі. *Освіта у констеляціях постсучасності: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 5–6 грудня 2017 р.* Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2017. С. 49–52.

9. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич про історичну основу «Слова о полку Ігоревім». *Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми (до 80-річчя від дня народження доктора філологічних наук, професора В. Ф. Шевченка)* : матеріали міжвишівських наукових читань 10 жовтня 2017 р. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. С. 37–39.

10. Вакуленко К. Р. Творчість Григорія Сковороди у науковому доробку Олекси Мишанича. *Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Бердянськ, 17–18 травня 2018 р.* Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. С. 32–35.

11. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич: з історії життя. *Література в контексті культури: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 17–18 травня 2018.* Дніпро : Дніпровський національний університет імені Олеся, 2018. С. 3–4.

12. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич про творчість Закарпатських письменників 20–30-х рр. XX ст. *Наука та освіта у дослідженнях молодих*

вчених : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 квітня 2019 р. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2019. С. 84–87.

13. Вакуленко К. Р. Ціннісні орієнтири наукової школи Олекси Мишанича. *Ціннісні орієнтири в мистецькому просторі – індивід і соціальний контекст* : програма і тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, 9 квітня 2020 р. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2020. С. 17.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ПРАЦІ ОЛЕКСИ МИШАНИЧА В КРИТИЧНІЙ ТА ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІЙ РЕЦЕПЦІЇ	9
1. 1. Загальна характеристика життєвого й творчого шляху О. Мишанича.....	9
1. 2. Місце і роль О. Мишанича у вітчизняному літературознавстві....	15
Висновки до першого розділу.....	53
РОЗДІЛ II. «СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» В ОСМИСЛЕННІ ОЛЕКСИ МИШАНИЧА	54
2. 1. Літературознавча рецепція «Слова о полку Ігоревім» в оцінці О. Мишанича.....	54
2. 2. Переспіви та переклади «Слова о полку Ігоревім» у студіях дослідника.....	59
2.3. Погляди науковця на проблему авторства «Слова».....	68
Висновки до другого розділу.....	80
РОЗДІЛ III. ОЛЕКСА МИШАНИЧ ЯК ДОСЛІДНИК ДАВНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЗАКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КРАЮ	82
3. 1. Історія досліджень літератури Закарпаття в інтерпретації Олекси Мишанича.....	82
3. 2. Література Закарпаття в монографічних студіях дослідника.....	93
3.3. Літературний процес Закарпаття за межами медієвістики у розвідках Олекси Мишанича.....	103
Висновки до третього розділу.....	127
РОЗДІЛ IV. ТВОРЧІСТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОЛЕКСИ МИШАНИЧА	129
4.1. Творчість Г . Сковороди як об’єкт студій О. Мишанича.....	129

4.2. Олекса Мишанич про вивчення творчості Г. С. Сковороди в українському літературознавстві.....	132
4.3. Зарубіжне сквородинознавство в оцінці Олекси Мишанича...	146
4.4. Тема «Григорій Сковорода і усна народна творчість» у потрактуванні літературознавця.....	155
Висновки до четвертого розділу.....	175
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	182
ДОДАТКИ.....	205

ВСТУП

Актуальність дослідження. Олекса Васильович Мишанич (1933–2004) належить до найяскравіших українських літературознавців другої половини ХХ століття. Про його життя й наукову діяльність, зокрема про історико-літературні праці науковця, присвячені давньому українському письменству, говорили В. Бедзір, О. Гаврош, В. Голубченко, Й. Долинич, М. Жулинський, Ф. Ковач, І. Костікова, Ю. Луценко, В. Маркусь, З. Михлик, Я. Мишанич, М. Мушинка, В. Поп, Ф. Прокопенко, Є. Пшеничний, М. Сулима, Л. Ушкалов, Д. Федака. Однак ґрунтовної історіографічної розвідки, присвяченої Олексі Мишаничу як дослідникові давньої української літератури, досі не існує, чим зумовлена **актуальність** нашої студії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди в межах наукової теми кафедри «Закономірності розвитку української літератури від давнини до сучасності» (номер державної реєстрації 0113U002208).

Тему дисертації затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 9 від 28 жовтня 2016 року) та на засіданні бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 2 від 15 грудня 2016 року).

Об'єкт дослідження – наукова спадщина Олекси Мишанича.

Предметом дослідження є категорії наукового мислення О. Мишанича, його наукова методика студіювання текстів давньої української літератури.

Мета роботи – дослідження наукового доробку Олекси Мишанича, зокрема аналіз основних векторів його зацікавлення давньою літературою, окреслення жанрових особливостей його праць, вивчення наукових методик

та аналітичного інструментарію медієвіста, визначення місця та ролі дослідника в історії української літературної медієвістики другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Сформульована мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- вивчити основні етапи біографії та наукової еволюції дослідника;
- проаналізувати критичні статі й рецензії, присвячені творчому доробку науковця;
- зібрати й систематизувати корпус студій О. Мишанича;
- дослідити праці літературознавця, присвячені пам'ятці «Слово о полку Ігоревім»;
- з'ясувати роль О. Мишанича в осягненні літературного процесу Закарпаття ХVІ–ХVІІІ століть;
- схарактеризувати науковий підхід Олекси Мишанича до творчості Григорія Сковороди;
- розглянути дослідницьку діяльність Олекси Мишанича як організуючу ланку української гуманітарної науки кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Окреслені завдання зумовили вибір методів дослідження. Під час аналізу використано такі методи: біографічний (для характеристики життєпису науковця у взаємозв'язку з його творчістю), порівняльно-історичний (для з'ясування типових і відмінних рис спадщини О. Мишанича в контексті доби), герменевтичний (для інтерпретації текстів), культурно-історичний (для осягнення наукового доробку автора в культурному та літературному контекстах доби), порівняльний метод (для зіставлення текстів).

Методологічну основу дисертації склали праці з історії літератури О. Білецького [7], С. Іваницької [55], Я. Дашкевича [38], В. Мельника [104], Н. Миронець [106], І. Старовойтенко [188], М. Чабана [226]. Під час

дослідження ми зверталися до наукових здобутків таких вітчизняних і зарубіжних науковців: Ю. Барабаша [2], В. Бирчака [5], М. Гетьманця [25], С. Гординського [28], М. Грунського [31], М. Грушевського [32], М. Жулинського [50], О. Зиміна [52], І. Калинець [63], Б. Кравціва [72], Е. Кінана [65], Ю. Латяка [87], М. Лелекача [90], В. Маркуся [95], Л. Махновця [100], Я. Мишанича [135], М. Мушинки [149], І. Огієнка [156], П. Охріменка [158], В. Перетца [163], Н. Попеля [171], О. Пріцака [173], Р. Радишевського [175], Є. Сабова [180], П. Салевича [186], М. Сібільова [184], М. Сулими [190], М. Ткача [199], Л. Ушкалова [206], С. Федаки [216], П. Феєрчака [219], І. Франка [224], Д. Чижевського [228], М. Шарлеманя [229].

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в дисертації вперше:

– повно простежено життєвий і творчий шлях О. Мишанича (шляхом дослідження особистого архіву науковця й комплексного аналізу його доробку в широкому культурному контексті, зокрема з урахуванням досвіду літературної та публіцистичної критики);

– уперше досліджено праці О. Мишанича, присвячені пам'ятці «Слово о полку Ігоревім», літературному процесу Закарпаття XVI–XVIII століть, творчості Г. С. Сковороди.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані під час подальшого наукового вивчення життя і творчості О. Мишанича, викладання курсу давньої української літератури й сучасної літературної критики, проведення спецкурсів і спецсемініарів, написання курсових та дипломних робіт, а також для створення підручників із історії української літератури для вищих і середніх навчальних закладів.

Апробація результатів дослідження відбувалася на засіданнях кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного університету

імені Г. С.Сковороди, а також на 11 наукових конференціях: II Всеукраїнська науково-практична конференція «Демократія. Альтруїзм. Освіта. Під знаком Григорія Сковороди. Зоряний час української культури» у ХНПУ імені Г. С. Сковороди (1–3 грудня 2016 р., м. Харків), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (6 грудня 2016 р. м. Київ), III Всеукраїнська науково-практична конференція «Освіта у констеляціях постсучасності. Під знаком Григорія Сковороди. Зоряний час української культури» у ХНПУ імені Г.С. Сковороди (5–6 грудня 2017 р., м. Харків), Міжвишівські наукові читання до 80-річчя від дня народження В. Ф. Шевченка «Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми» (10 жовтня 2017 р., м. Запоріжжя), IX Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених» (13 грудня 2016 р., м. Київ), Всеукраїнська наукова конференція «Література в контексті культури» у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара. (17–18 травня 2018 р., м. Дніпро), II Міжнародна науково-практична конференція «Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку» (17–18 травня 2018 р., м. Бердянськ), Міжнародна наукова конференція «Philology and Linguistics in the Digital Age FiLiDA – 2018» (31 березня, 2018 р., м. Будапешт), «Наука та освіта у дослідженнях молодих вчених» (22 квітня 2019 р., м. Харків), «Ушкаловські наукові читання» (17 травня 2019 р., м. Харків), Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю ««Ціннісні орієнтири в мистецькому просторі – індивід і соціальний контекст» (9 квітня 2020 р., м. Харків).

Публікації. Основні положення студії викладено в 13 публікаціях, 3 з яких надруковано у фахових виданнях України, одна – у закордонному періодичному виданні.

Структура дисертації зумовлена загальною концепцією та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який нараховує 234 позиції, та додатків. Загальний обсяг роботи – 208 сторінок, із них – 178 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ І

ПРАЦІ ОЛЕКСИ МИШАНИЧА

В КРИТИЧНІЙ ТА ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІЙ РЕЦЕПЦІЇ

1.1. Загальна характеристика життєвого й творчого шляху О. Мишанича

Олекса Васильович Мишанич (1933–2004) – літературознавець другої половини ХХ століття, засновник української школи медієвістики, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор. Тривалий час керував відділом давньої і класичної літератури Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАНУ, був заступником академіка-секретаря відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАНУ. О. Мишанич – лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України, кавалер ордена «За заслуги» третього ступеня, автор 19 монографій та численних статей. Як редактор-упорядник він підготував і видав 43 книги українських письменників, зокрема вісім томів 50-томного зібрання творів Івана Франка. Упродовж десяти років був ученим секретарем і першим віцепрезидентом Міжнародної асоціації українців, а протягом 1999–2002 рр. очолював Національну асоціацію українців. Підготував і видав шість томів матеріалів I-IV конгресів МАУ [14, с. 27].

Під керівництвом О. Мишанича було захищено 8 докторських та 14 кандидатських дисертацій із давньої української літератури. Він створив українську школу науковців-медієвістів, до якої входять: М. Андрущенко, М. Корпанюк, Г. Нога, Г. Павленко, Є. Пшеничний, М. Сулима, В. Шевченко, Л. Ушкалов та інші [189, с. 20].

О. Мишанич народився 1 квітня 1933 р. в с. Ляховець) Волівського (нині – Міжгірського) району на Закарпатті (тоді – Підкарпатська Русь, Чехословацька Республіка) у селянській родині. Його батько, Василь Мишанич, був родом із Нижнього Студеного (Потока). Мати Бушко Анна Іванівна (1904–1972) була сиротою, її батько, корінний ляхівець, загинув під час Першої світової війни 1916 р. Молода сім'я Мишаничів оселилася на «Ярках». Обоє були неписьменними, тому що їхнє дитинство припало на період дії закону, за яким навчання в народних школах здійснювалося тільки угорською мовою і освіта для сільських дітей не була обов'язковою. Нова чеська влада з 1918 р. не звертала уваги на неписьменність дорослого населення. Проте батько О. Мишанича самотужки навчився читати й писати і завжди дбав про те, щоб його сини й доньки також навчалися. У родині було багато дітей. Двоє старших померли у віці 6 і 4 років. Але згодом у сім'ї народилося ще десятеро дітей. Сім братів Мишаничів здобули вищу освіту [192, с. 4]. Найстарший Ілля (Ілько) усе життя вчителював на Міжгірщині – у Нижньому Студеному, Торуні, Синевирі, Колочаві, навчав верховинських дітей рідної мови. У Колочаві він передчасно помер 1987 р. Степан Мишанич – доктор філологічних наук, професор, був завідувачем кафедри української літератури Донецького університету, ректором науково-педагогічного інституту з підготовки кадрів із української філології та етнографії. Федір Мишанич здобув вищу освіту в Ленінграді, працював шахтарем, будівельником, займався політикою: був кандидатом у депутати до Верховної Ради України, очолював обласну організацію Демократичної партії України. Михайло Мишанич працював доцентом Львівської консерваторії ім. М. Лисенка, Юрій Мишанич став лікарем, закінчивши медичний факультет Ужгородського університету. Василь Мишанич був автомеханіком. Сестра Ганна оселилася в Барвінку, працювала на Ужгородському машзаводі. Сестра Софія одружилася у місті Ліберець в Чехії

Був у сім'ї Мишаничів і військовий, наймолодший брат Микола, майор у відставці. Олекса став відомим науковцем-філологом [130, с. 215].

Таких сімей на Міжгірській Верховині було чимало. За часів панування Австро-Угорщини і першої Чехословацької республіки люди жили в умовах безправ'я, злиднів, неписьменності, безземелля й безробіття. Їх принижував і утискав радянський тоталітарний режим, вбачаючи в них лише дешеву робочу силу. Доля Мишаничів склалася трохи краще. Дбаючи про майбутнє дітей, родина вирішила переїхати на низину. 1938 р. вони купили землю в с. Барвінок (тоді – Барвінкош) біля Ужгорода, де перед тим, у 1935 р., оселилося 9 сімей із Ляхівця, які фактично й заснували це невеличке село. Мишаничі перебралися навесні 1939 р. за часів угорського панування. В. Мишанич-старший спершу займався сільським господарством, а з початком колективізації, сім'я опинилася на межі жебрацтва, тож батько став працювати на різних чорних роботах в Ужгороді, що тривало до кінця його життя. Мати пішла до колгоспу. Батьки Мишаничі поховані на кладовищі в с. Барвінок. З осені 1939 р. Олекса вступив до першого класу народної школи в с. Барвінок. Це була типова руська восьмирічка, у якій навчалися разом понад 30 селянських дітей усіх восьми класів. У важкі воєнні часи не вистачало книжок, школярі ходили босі, одягалися погано. Навчалися грамоти за п'ятьма «цвітами дитської мудрости», російськомовними читанками, але з місцевими фонетичними особливостями. Найбільшу увагу було приділено угорській мові. Олекса навчався на відмінно, багато читав [130, с. 77].

В інтерв'ю М. Мушинці О. Мишанич зазначає, що відомі «“Цвіти дитської мудрости” не прищеплювали дітям любові до літератури. Написані язичієм або ж російською мовою, вони були далекими від народної мови й культури. Любові до книги я завдячую старшому брату Ількові, який учився в горожанській школі й Ужгородській учительській семінарії, був великим книголюбом. Він мене навчив читати ще до школи. Потім я читав усе, що

читав і він, – найперше старі просвітянські видання, журнал “Руська молодеж”, книжки “Народної бібліотеки”, а після 1945 р. – твори української та російської літератур» [148, с. 343].

Улітку 1944 р. батько записав Олексу до Ужгородської руської Королівської гімназії. Навчання в гімназії розпочалося в грудні 1944 р., після приходу в Карпати Червоної Армії, і здійснювалося російською та українською мовами. Класним керівником першого класу був відомий художник Йосип Бокшай, який викладав малювання, арифметику й українську мову. Після шкільної реформи 1945 р. Ужгородську руську гімназію перетворили на російську середню школу № 3 і О. Мишанич перейшов до семирічків с. Дравці, яку закінчив 1948 р. на відмінно.

У 1948 р. він вступив до восьмого класу Ужгородської середньої школи № 1 ім. Т. Г. Шевченка, зразкової чоловічої школи з українською мовою навчання. Уже тоді О. Мишанич активно працював у літературознавчих гуртках, багато читав, надаючи перевагу класикам української, російської та зарубіжної літератур. За словами самого науковця, у дитинстві він найдужче любив «Катехизис», який написав відомий релігійний діяч Омелян Бокшай. Олекса знав цю книжку напам'ять. Дуже любив твори Шевченка, Франка, Стефаніка, Черемшини. Сумлінно читав усю програмну літературу [21, с. 120].

Після закінчення середньої школи О. Мишанич не мав проблем з вибором подальшого шляху, і в 1951 р. вступив на філологічний факультет Ужгородського університету, який закінчив із відзнакою у 1956 р. Юнак ретельно студіював усі предмети, багато читав, захоплювався зарубіжними літературами, але перевагу надавав українській. За словами відомого науковця М. Сулими, навчаючись в університеті, О. Мишанич свідомо готував себе до науково-дослідної роботи, систематично читав доповіді на зустрічах літературознавчого гуртка і студентських конференціях, очолював студентське наукове товариство факультету, виступав у вузівській та

обласній пресі, готував літературні передачі для обласного радіо. О. Мишанич був дуже працьовитим і здібним, тому викладачі почали залучати його до наукової роботи. Керівником став завідувач кафедри української літератури проф. П. П. Пономарьов. Він орієнтував О. Мишанича на дослідження літератури кінця XIX–початку XX ст., зокрема, творчості І. Франка, але обставини склалися так, що молодий науковець надав перевагу давній українській літературі й карпатики. М. Сулима також відзначив, що дипломна робота О. Мишанича «Поема І. Франка “Мойсей”» була високо оцінена під час захисту й при вступі до аспірантури, стала його квитком у велику науку [192, с. 5].

Після закінчення університету О. Мишанич два роки працював на обласному Закарпатському радіо. Там він познайомився із журналісткою Тетяною Прасоленко та відомим те театральним режисером Гнатом Ігнатовичем. Вони вчила молодого колегу журналістської майстерності. За цей час він об’їздив майже всі області та райони Закарпаття, ближче познайомився з культурним і літературним життям краю, почав цікавитися творчістю місцевих письменників XIX–XX ст. [13, с.18].

У жовтні 1958 р. О. Мишанич вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук України у Києві. Його було зараховано до відділу давньої української літератури, де тоді головував академік АН України М. Гудзій, професор Московського університету, відомий фахівець із давніх російської та української літератур. Під керівництвом М. Гудзія О. Мишанич написав і у 1962 р. захистив кандидатську дисертацію «З історії української літератури Закарпаття XVII–XVIII ст.», яка у скороченому вигляді вийшла окремою книжкою «Література Закарпаття XVII–XVIII століть» [113]. Ця праця стала новим словом в українській медієвістиці. У книзі вперше було всебічно проаналізовано літературний процес Закарпаття означеного періоду [118, с. 19].

У 1992–1996 рр. О. Мишанич був заступником Голови Вищої атестаційної комісії України з гуманітарних наук, 1993 р. отримав звання професора. У лютому 1997 р. його призначено заступником академіка-секретаря Відділення літератури, мови і мистецтвознавства НАН України. Того ж року О. Мишаничу присуджено почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України», обрано членом-кореспондентом НАН України за спеціальністю «Українська література».

Упродовж сорокарічної роботи в Інституті літератури О. Мишанич досліджував давнє письменство. Список його наукових праць налічує понад 200 назв. Це книжки, статті, рецензії, наукові доповіді. Кілька сотень написаних ним статей про давню літературу й письменство Карпатського регіону та сербських русинів надруковано у двох виданнях УРЕ, «Краткой литературной энциклопедии», «Українській літературній енциклопедії». О. Мишанич не обмежується вивченням давнього письменства, а успішно досліджує й літературний процес ХХ ст. Завдяки ініціативі науковця в мистецький контекст включено такі маловідомі й заборонені імена, як А. Волошин, К. Гриневичева, В. Гренджа-Донський, І. Ірлявський, Н. Королева, М. Лазорський, О. Стефанович, С. Черкасенко. Як зазначає М. Мушинка, «велика заслуга О. Мишанича полягає саме в тому, що він вже у першій половині 60-х років увів до “Української енциклопедії” імена закарпатських і прашівських діячів культури. Поширення цих імен підвищило престиж письменників і стимулювало їх подальшу творчість» [189, с. 24].

Тематичний та часовий діапазон наукових зацікавлень О. Мишанича надзвичайно широкий: від «Слова о полку Ігоревім» та спадщини закарпатських авторів XVII–XVIII століть до творів таких українських письменників ХХ століття, як А. Волошин, К. Гриневичева, Н. Королева, Б. Лепкий, О. Стефанович, О. Ольжич та інші. Однак основу його наукового доробку становлять студії з давньої української літератури.

Цікавими для дослідження є праці О. Мишанича, що мають узагальнювальний характер, тобто такі, які формують сучасні наукові уявлення про основні тенденції та характер розвитку вітчизняної літератури XI–XVIII століть: «Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість» (1980), «Давня українська література в загальнослов'янському контексті» (1999), «Проблеми вивчення давньої та класичної української літератури» (2002) тощо. Варто зауважити, що саме О. Мишанич став одним із авторів найновішої концепції розвитку нашої літератури, що була накреслена в першому та другому томах дванадцятитомової академічної історії української літератури (2013–2014)

1.2. Місце і роль О. Мишанича у вітчизняному літературознавстві

О. Мишанич – знакова постать для літературознавства. Як науковець і керівник відділу давньої української літератури він розгорнув широку діяльність на полі фронтального дослідження й видання творів давнього письменства. Він став організатором української школи-медієвістики. Саме завдяки О. Мишаничу поступово вирішується проблема, яка склалася в 50–70-х роках із підготовкою наукових кадрів з давньої української літератури.

Один із його успішних аспірантів, а згодом і докторантів, Л. Ушкалов став гідним продовжувачем традицій Харківської філологічної школи.

Як відзначив літературознавець М. Мушинка, «науковий доробок Олекси Мишанича був гідний подиву. Для українського літературознавства він один зробив більше, ніж цілі колективи наукових працівників» [189, с. 32].

О. Мишанич наголошував на тому, що українське літературознавство має великі здобутки. Перед наукою відкрилися великі можливості дослідження та переосмислення українського літературного процесу від

давнини до сучасності. Однак, на думку фахівця, великою проблемою є вивчення та видання давніх творів.

За словами О. Мишанича, проблема студіювання давньої української літератури не нова. Особливо цікавим є питання розвитку останньої в загальнослов'янському контексті. Дослідження цієї теми розпочалося ще в ХІХ ст. й досягло вершин у науковій творчості І. Франка. Усю вісімсотлітню історію давньої української літератури, від перших зародків, І. Франко розглядав у її зв'язку з літературами південних і західних слов'ян [103, с. 3]. До цього питання свого часу зверталися І. Голенищева-Кутузова, М. Гудзій, І. Єр'омін, В. Кречотень, В. Мошин, Д. Наливайко, А. Робінсон, В. Пащенко. Саме ці науковці заклали надійні підвалини для подальших досліджень загальнослов'янського контексту давнього українського письменства [103, с. 3]. Місце нашої давньої літератури сьогодні окреслено досить виразно. Накопичено й досліджено великий фактичний матеріал, вивчено пам'ятки. Простежено взаємопроникнення ідей церковно-релігійного й державно-політичного характеру, окреслено другий південнослов'янський вплив на Русі, розвиток польськомовної та латиномовної барокової літератур в Україні. О. Мишанич відзначив, що певним досягненням української медієвістики в цьому напрямі є тематичні наукові збірники Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – «Українська література ХVІ–ХVІІІ ст. та інші слов'янські літератури» (1984), «Українське літературне бароко» (1987) і «Європейське відродження та українська література ХVІ–ХVІІІ» (1993). У першому томі фундаментального п'ятитомного дослідження «Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті» (1987–1994 рр., за ред. Г. Д. Вервеса) є підсумковий розділ В. Кречотня й Д. Наливайка «Від давнини до середини ХVІІІ ст.» [103, с. 4]

Проте, як відзначив О. Мишанич, утвердження української незалежної держави та її вихід з-під імперського ідеологічного тиску – дали можливість переосмислити цінності, насамперед аспекти ранньої історії України-Русі та

літературної спадщини старокиївського періоду XI–XIII ст. Почав формуватися новий погляд на роль християнства та історію давньоукраїнської культури. Література України-Русі на початку свого розвитку орієнтувалася на письменство візантійського і болгарського походження. Завдяки освоєнню словесного багатства візантійсько-південнослов'янського світу, а також власному прискореному розвитку давньоукраїнська література досягла такого високого рівня, що у XII–XIII ст. посіла провідне місце в системі слов'янських літератур. Починається активний переклад іншомовних пам'яток, а паралельно із цим розвивається оригінальна література. «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім», «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, проповіді Кирила Туровського, оповідання «Києво-Печерського патерика» – усі ці пам'ятки мають велике історичне значення.

З другої половини XVIII ст. наша література вступає у свій перехідний період, звільняється від середньовічної поліфункціональності письменства, ідентифікується з новоєвропейським типом словесної творчості. Із появою «Енеїди» І. Котляревського вона вписується в систему нових слов'янських літератур, утвердивши вже в першій половині XIX ст. своє право на існування як національна література великого слов'янського народу [103, с. 12].

Саме в цей період, на думку О. Мишанича, Україна постала прямою спадкоємицею культурної спадщини княжих часів, на основі якої виросла нова українська культура, сформувалась нова українська література. До кінця XVIII ст. ці традиції були живими, розвивалися на всіх рівнях [103, с. 6]. Отже, якщо історія української літератури налічує близько десяти століть, то вивчення її триває лише понад півтора століття. Відлік цей дали праці М. Костомарова, П. Куліша та М. Максимовича. Упродовж другої половини XIX і в XX ст. українську літературу досліджували десятки філологів, яким належать фундаментальні праці. Досить назвати лише імена корифеїв нашої

літературознавчої думки – О. Білецького, М. Возняка, М. Драгоманова, М. Зерова, Л. Новиченка, В. Перетца, М. Петрова, І. Франка, В. Щурата. На окрему увагу заслуговують численні «Історії української літератури» – М. Возняка, М. Грушевського, С. Єфремова, О. Огоновського, М. Петрова, Д. Чижевського, «Нарис історії української літератури» (1945), академічні «Історії української літератури» – у 2-х томах (1955–1956), у 8-ми томах (1967–1972), у 2-х томах (1987–1988), у 3-х книгах (1995–1996), у 3-х і 2-х книгах (1993–1994) [119, с. 222].

О. Мишанич окреслив і низку проблем, що постали на шляху розвитку давньої української літератури. Не новим, але актуальним, на думку дослідника, залишається питання повноти українського літературного процесу. За словами науковця, з ідеологічних причин радянська тоталітарна система вилучала з культурного контексту десятки імен, замовчувала певні явища й факти, знецінювала значення та роль окремих творів, авторів у мистецькому процесі та в культурно-національному житті народу. Тут О. Мишанич згадує постать Івана Мазепи та його оцінку в науковій літературі, творчість Пилипа Орлика, сприйняття «Історії русів», письменницьку, наукову й громадсько-політичну діяльність Б. Грінченка, М. Драгоманова, М. Костомарова, О. Кониського, П. Куліша. До цього списку він додає й десятки імен ХХ ст. – В. Винниченка, Д. Донцова, Б. Лепкого, Є. Маланюка, О. Олесья, С. Черкасенка, Г. Чупринку. Це саме стосується й періодичних видань – журналів «Правда», «Літературно-науковий вісник», «Записки Наукового товариства імені Шевченка», «Дзвони», газет «Діло», «Рада» та десятки інших. Справді, зведені покажчики видань активно вилучали з бібліотек і знищували, так наочно підтверджується вороже ставлення тоталітарної комуністичної системи до української культури [119, с. 224].

Похідним від неповноти літературного процесу О. Мишанич називає страх так званого «українського буржуазного націоналізму», який завдав чи

не найбільшої шкоди нашій літературі. Привид «буржуазного націоналізму», на думку дослідника, тяжів над українською літературою впродовж усього радянського періоду. Після 1945 р. тоталітарна система приписувала його всій нашій літературі, починаючи із XVII ст. Провокаційну й ганебну роль тут відіграли псевдо-теоретичні дослідження і виступи «борців» із «українським буржуазним націоналізмом». Серед них науковець називає В. Євдокименка, О. Мазуркевича, Д. Мануїльського, В. Микитася, Ю. Римаренка, І. Стебуна [119, с. 225]. Українську літературу було штучно розколото на дві половини: одна чатина стала ніби носієм «буржуазного націоналізму», а друга – боролася з першою. Спрацювала стара імперська ідеологія: розділити народ, нацькувати брата на брата. За цією схемою руйнували культуру, винищували творчу інтелігенцію. Такі прізвища в історії української культури, як О. Барвінський, В. Винниченко, Б. Грінченко, М. Грушевський, Д. Донцов, С. Єфремов, М. Костомаров, П. Куліш, І. Мазепа, І. Нечуй-Левицький, П. Орлик, О. Олесь, М. Хвильовий та десятки інших, піддавалися анафемі через вигаданий, приписуваний їм «буржуазний націоналізм».

Як відзначив О. Мишанич, значна частина літературознавчої продукції радянського періоду просякнута боротьбою з «українським буржуазним націоналізмом». Це знецінює її, робить передчасно застарілою й науково неспроможною [119, с. 225].

Видатних українських істориків і письменників звинувачували в тому, що вони обстоювали безкласовість українського суспільства, не боролися з українською буржуазією тощо. Твори нашої літератури від часів Київської Русі слід було оцінювати за фактом відображення в них класової боротьби й змалювання образів своїх «рідних» експлуататорів. Під цю категорію підпадали пам'ятки давнього письменства, бо вони нібито обстоювали не інтереси «низів», «народу», а духовенства, князівсько-дружинного прошарку, козацької старшини [119, с. 226]. У другій половині XVII–XVIII ст. і XIX ст.

значна частина української еліти стала на вірну службу царизмові, перетворилася «в малороссийское дворянство», яке нічим не відрізнялося від дворянства російського. Те ж саме варто сказати й про духовенство, яке з кінця XVII ст. підпорядкувалося царизму та його бюрократично-чиновницькому апарату й найбільше прислужилося Росії [119, с. 225].

На окрему увагу, за словами О. Мишанича, заслуговує проблема видання творів давньої та класичної української літератури. І як зазначав дослідник, слід продовжити серію «Бібліотека української літератури», повернутися до практики підготовки багатотомних видань класиків [119, с. 231].

Як бачимо, українське літературознавство мало на своєму шляху безліч перешкод, і саме тому воно потребувало нових імен, які б відновили повноту українського літературного процесу, повернули й утвердили заборонене, знищене, забуте. Одним із таких фахівців і став Олекса Васильович Мишанич.

Серед основних напрямів роботи Олекси Мишанича було дослідження давнього українського письменства, яке зусиллями й самого Олекси Васильовича, і його колег збагатилося низкою глибоких праць теоретичного й прикладного характеру.

Він був прекрасним науковцем, унікальною людиною. Колега М. Жулинський згадує його таким: «Завжди з'являвся в інституті елегантно одягнутим, любив білу сорочку і краватки, говорив неспішно, виважено, не терпів ледарства в роботі, нехлюйства в науці, болісно сприймав необхідність компромісів, бо в нашій справі, в літературознавстві, донести слово правди про той чи інший твір, про того чи іншого письменника в ті часи тотального контролю з боку комуністичної влади можна було лише за умови врахування неминучих приписів і застережень цензури та так званих директивних органів – відділу науки і пропаганди ЦК Компартії України,

КДБ в особі куратора інституту від цієї «контори глибокого буріння» [130, с. 101]. Саме від тих інституцій і потерпав О. Мишанич.

Попри визнання його наукового таланту, він зазнав і багато ударів, адже його діяльність постійно критикували. Зрештою, як писав М. Жулинський, «до давників партія пильно приглядалася, про що свідчать репресивні заходи щодо колег Олекси Мишанича по відділу української давньої літератури – Володимира Кречотня (посмів піднятися в кінотеатрі “Україна” під час прем’єри кінофільму “Тіні забутих предків” у знак протесту проти арештів української інтелігенції), Леоніда Махновця, який у монографії “Григорій Сковорода. Біографія” (1972) дозволив собі, за присудом тодішнього директора інституту Миколи Шамоти, довільно висловлювати свої міркування, гіпотези та подавати завищені суб’єктивні оцінки» [130, с. 101].

О. Мишанич був одним із авторів восьмитомової академічної «Історії української літератури» (1967). Він разом зі своїми колегами – Л. Махновцем, В. Колосовою, В. Кречотнем написав великий розділ, присвячений давній українській літературі, перший том і частину другого. М. Жулинський відзначає, що «четвірка медієвістів написала доволі пристойний як на той час розділ із глибоким аналізом відомих літературних текстів як оригінальної, так і перекладної літератури, простежила розвиток жанрів, аналітично розпросторила літературний процес на всі українські землі, звісно, і на Закарпаття» [130, с. 103]. Щоправда, за словами М. Жулинського, «у дирекції знайшлися ідеологічні “зачіпки” для того, щоб «віддячити» за неприховану залюбленість цих учених у давню літературу. Скільки не шукали в їхніх текстах “ідеологічних помилок”, методологічних “гріхів”, “крамоли” – не віднайшли. Але знайшлися “помилки”, нашкребли ідеологічні пильні контролери якісь недолугі, як на сьогоднішній погляд, підстави для пониження в посадах Володимира Кречотня і Олекси Мишанича. Завідувача відділу давньої української літератури академіка

М. К. Гудзія було звільнено під тим приводом, що він живе в Москві, а не в Києві, Леоніда Махновця, який був керівником цього авторського колективу і відповідальним редактором першого тому восьми томної «Історії української літератури», саме на нього якось особливо напосівся Микола Шамота за його погляди на давню історію України-Руси як питома українську історію, було нарешті позбавлено можливості працювати в інституті під час кампанії боротьби з антиісторизмом і українським буржуазним націоналізмом» [130, с. 103–104].

За згадками М. Жулинського, дуже часто О. Мишанич потерпав від партійних розносів за «Історію української літератури» у 8-ми томах. Особливо пильно комуністична партія розглядала восьмий том, присвячений літературі 60-х- початку 70-х ХХ століття. О. Мишанич не брав участі у написанні цього тому, однак отримав догану від тодішнього керівництва інституту. Скоріше за все це відбулося за вказівкою КДБ УРСР за закриту рецензію на книгу Володимира Заремби «Іван Манжура», яка з'явилася друком у популярній тоді серії «Життя славетних» [50, с. 102].

У 1990-х роках Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України розпочав роботу над дванадцятитомною «Історією української культури» і саме О. Мишанич запропонував нову концепцію історії нашого письменства старої доби та доклав багато зусиль до формування колективу авторів першого й другого томів, присвячених літературі XI-XVIII століть.

З 1966 р. літературознавець понад десять років укладав зібрання І. Франка у 50-ти томах [223]. Упорядкував і прокоментував 8 томів (т.т. 6, 7, 22, 28, 32, 34, 40, 50), підготував 150 арк. текстів і написав 20 арк. коментарів. Це найбільше в історії України видання творів одного автора (1988 р.), яке відзначене Державною премією ім. Т. Г. Шевченка. Проте, як відзначає М. Сулима, О. Мишанич мав і багато прикрих моментів під час роботи зі спадщиною Великого Каменяра. Зокрема, літературознавець згадує, що не раз чув від колеги сумні спогади про ганебну поведінку окремих

членів текстологічної комісії, які закликали до пильності, щоб, не дай, Боже, не недогледіти чогось у творах Івана Яковича. Показовий приклад такої «пильності» – пропозиція одного з членів комісії в коментарях «осоружного» М. С. Грушевського згадувати без ініціалів: визначень «ідеолог українського буржуазного націоналізму, один із організаторів СВУ, голова буржуазно-націоналістичної Центральної ради» та ін., бачте, було замало...» [130, с. 172].

1973 р. О. Мишанича, поряд з іншими представниками творчої інтелігенції України, було звинувачено в антиісторизмі, українському буржуазному націоналізмі. Оголосили сувору партійну догану із занесенням в облікову картку, понизили на посаді, заборонили друкуватися. Проте після того, як М. Шамота перестав бути директором Інституту, становище змінилося: О. Мишанича поновили на попередній посаді й у 1978 р. Запропонували йому стати вченим секретарем Інституту. На цій посаді науковець працював до кінця 1984 р. [192, с. 8].

У 1981 році в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ О. Мишанич успішно захистив докторську дисертацію «Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість». Дві його монографії – «Григорій Сковорода і усна народна творчість» [127] та «Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість» [132] стали основою його дисертації [192, с. 9].

Ось як пише М. Сулима про роботу О. Мишанича: «О. Мишанич здійснив фундаментальне наукове дослідження на стику двох наук – літературознавства і фольклористики, послідовно простежив український процес другої половини XVIII ст. у його взаємозв'язках і взаємовпливах з усною літературою народу. Вчений глибоко проаналізував поезію і прозу другої половини XVIII ст., з'ясував, як вони зазнавали впливу усної народної словесності, переймали її образно-стильові засоби, почали вживати народну мову. О. Мишанич уперше досить розлого дослідив народнопоетичні

джерела “Історії русів”, по-новому прочитав твори Г. Сковороди, простежив шлях аквтиного освоєння ним у філософських трактатах і літературних творах різних фольклорних жанрів» [192, с. 9]. М. Сулима також зауважив, що «ці книги одержали високу оцінку фахівців і є помітним здобутком у дослідженні такої актуальної теми, як літературно-фольклорні взаємини» [192, с. 9].

Р. Радишевський також високо поціновує наукову працю О. Мишанича, зазначаючи, що «О. Мишанич розробив важливі питання взаємодії фольклору та літератури у перехідний період розвитку, залучаючи всі відомі літературні тексти світської поезії та мемуарно-історичної прози. До оцінки постаті Сковороди підійшов історично, не оминув і слабких сторін світогляду філософа, утопічності його позитивної програми «сродної праці» [175, с. 11]. Дослідник також підкреслює, що «робота О. Мишанича стала першою спробою всебічного висвітлення процесу взаємодії традицій фольклору із риторично-книжними засобами» [175, с. 11]. За словами Р. Радишевського, літературознавець показав джерела окремих сюжетів, розкрив своєрідність притч, легенд, байок, пісень, прислів'їв та образів-сентенцій і образів-пуант при риторичній аргументації твору [175, с. 11].

Через три роки О. Мишанич очолив відділ давньої української літератури. Ось так згодом скаже архієпископ Ігор Ісіченко про роботу Олекси Мишанича на цій посаді: «Олекса Васильович мав обдарування найцінніше для епохи застою: він умів гранично використовувати шанси, які залишала система. Йому вдалося сформувати відділ як спільноту працьовитих однодумців, захиститися від кон'юнктурних тем і затвердити наукові програми, зорієнтовані на фундаментальні дослідження принципово важливих проблем» [130, с. 107].

Завдяки О. Мишаничу досліджувати давню українську літературу стало престижно. Науковець намагався всіляко підтримувати аспірантів, допомагав їм розкрити потенціал, повірити в себе [49, с. 7]. О. Мишанич, за словами

його учениці Б. Криси, «у співпраці українських медієвістів, крім наукових, культивував і моральні принципи. Один із них був і залишається особливо важливим: не можна грати на людських слабкостях, піддаватися демонам нетолерантності й нерозуміння, бо міру таланту визначає Бог, а не люди, щоб кожен міг спокійно працювати. На обговореннях дисертацій, наукових збірників не обходилося без критичних зауважень, але нищівних рецензій ніхто не друкував» [74, с. 124].

Як зауважив М. Сулима, «цей вплив відчували на собі і його докторанти й аспіранти інших співробітників відділу давньої української літератури: Сергій Бабич, Петро Білоус, Ігор Ісіченко, Оксана Пахльовська, Леонід Ушкалов, Мирослава Шевчук (Андрущенко) та інші. Їхні докторські й кандидатські дисертації були позбавлені ідеологічних нашарувань, упередженості, давнє письменство постає в них явищем, сповненим естетичних принад, живого життя, психологізму – тим, чим славиться європейська література» [197, с. 5]. М. Трофимчук відзначив, що «до Олекси Мишанича горнулися люди. Приходили до “хати” і нові люди з інших міст, шукаючи можливості захистити свої уже готові дисертації. Саме так і приїхали Леонід Ушкалов і Юрій Ісіченко з Харкова, Олександр Александров з Одеси, Петро Білоус із Житомира, Євген Пшеничний з Дрогобича» [130, с. 180].

Постаті О. Мишанича присвятив статтю «Мій незабутній учитель» його докторант, відомий літературознавець, професор Л. В. Ушкалов. Ось як він згадує свого вчителя: «О. Мишанич був просто ідеальним науковим керівником: цілеспрямований, наполегливий, доброзичливий і водночас вимогливий – справжня *gava avis* на тлі нашої “барокової” розхристаності. І навіть, обіймаючи високі адміністративні посади, Мишанич завжди був простий і людяний у спілкуванні. Для нього важили лад і справа, а не просто порожня форма чи поза» [207, с. 27].

Наукові досягнення співробітників відділу давньої української літератури, очолюваного О. Мишаничем, зацікавили зарубіжних дослідників, зокрема Джованну Броджі-Беркофф (Італія), Санте Грачотті, (Італія), Властимира Ерчича (тодішня Югославія), Наталію Пилип'юк (Канада).

За словами М. Сулими, «завдяки авторитету й зусиллям Олекси Мишанича питання давньої української літератури виносяться на трибуни престижних наукових форумів: конгресів Міжнародної асоціації українців, українсько-італійських симпозіумів, організованих фундацією “Джорджо Чіні” в Києві та Венеції, конференцій, присвячених “Слову о полку Ігоревім”, на Сквородинівських читаннях у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті ім. Г. Сквороди, на конференціях, що їх проводили львівські медієвісти» [197, с. 25].

М. Сулима підкреслює: розуміючи, що історики давньої української літератури не мають видань, де б вони могли постійно оприлюднювати наукові здобутки, О. Мишанич разом із Володимиром Кречотнем у 1981 році домоглися виходу свого роду праць відділу давньої української літератури. Упродовж 1981–1993 рр. побачила світ ціла низка тематичних збірників, а саме: «Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVII–XVIII ст.» (1981), «Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські культури» (1984), «Українське літературне бароко» (1987), «Писемність Київської Русі і становлення української літератури» (1988), збірка «Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.» (1993) [197, с. 25].

Як зазначає І. Ісіченко у статті «Лідер української літературознавчої медієвістики», присвяченій О. Мишаничу, «концепція цього збірника “Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVII–XVIII ст.” (1981) фактично стверджувала безперервну тяглість традицій києво-руського письменства в українському літературному житті наступних епох. І це в часи, коли утверджувалася ідея пріоритетності російської

літератури в плеканні київської інтелектуальної спадщини!» [61, с. 107]. Найбільше І. Ісіченка захоплює «абсолютна реабілітація поняття “українського бароко”, здійснена насамперед завдяки Олексі Васильовичу. На початок 1980-х рр. термін “бароко” допускався в СРСР лише для окреслення клерикально-консервативних тенденцій впливу західного мистецтва XVII ст. на українську культуру. Спроби розширити сферу функціонування цього терміну на початку 1970-х рр. були зупинені з початком нових антиукраїнських репресій. Для комуністичної цензури досить було, що в українській науковій інструментарій концепцію “епохи Бароко” впровадив Дмитро Чижевський – професор-емігрант, книги якого в УРСР перебували під цілковитою заборобою. Аж ось Олексі Васильовичу вдалося включити до плану дослідження очолюваного ним відділу (а плани затверджувалися в ЦК Компартії України!) тему “Українське літературне бароко”, підготувати й опублікувати 1987 р. науковий збірник під такою самою назвою. Назвою, що була безперечною алюзією на працю Дмитра Чижевського, видану в роки Другої світової війни в окупованій нацистами Празі» [61, с. 107].

Видав О. Мишанич і збірник наукових праць свого вчителя акад. М. К. Гудзія «Література Київської Русі і українсько-російське літературне єднання XVII – XVIII ст.» (1989) [197, с. 24].

Одним із найважливіших напрямів роботи О. Мишанича було вивчення літератури старокиївської доби, передусім «Слова о полку Ігоревім». Науковець працював над «Українським енциклопедичним словником “Слова о полку Ігоревім”», покликанив підсумувати 200-річне дослідження пам’ятки в Україні й довести, що «Слово» – твір питомо української літератури, який виражає ментальність і дух Давньої України-Русі. До останніх днів свого життя О. Мишанич відстоював автентичність «Слова...». Цій проблематиці присвячена передусім його праця «Довкола “Слова”». Як підкреслює Р. Радишевський, О. Мишанич доклав чимало зусиль для дослідження

унікальної давньої пам'ятки, саме він виступив з гострою відповіддю професорові Гарвардського університету Едварду Кінану, який уважав цю пам'ятку фальсифікатом, здійсненим нібито на початку ХХ ст. чеським славістом Йозефом Добровським, переконливо довівши автентичність тексту [189, с. 14].

У статті «І вчитель, і колега, і друг» (2018) літературознавець М. Жулинський зазначає, що саме «завдяки О. В. Мишаничу розгорнулася активна робота над дослідженням “Слова о полку Ігоревім”, бо саме йому належить ініціатива налагодження співпраці із Сумським науковим осередком по вивченню цієї давньої української літературної пам'ятки шляхом проведення систематичних наукових “читань”. Саме О. Мишанич, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, згуртував навколо відділу давньої української літератури усіх вчених-медієвістів з усієї України. Його науковий авторитет був безперечний, його праці в нинішніх наукових вимірах не втрачають актуальності і залишаються вагомим здобутком української медієвістики» [50, с. 104].

М. Сулима в статті «Олекса Мишанич – творець сучасної української школи медієвістики» влучно зауважив, що «упродовж десятиліть вузловими проблемами залишалися для вченого “Слово о полку Ігоревім” і творчість Г. Сковороди» [195, с. 59]. За словами М. Сулими, разом із П. Охріменком на базі Сумського педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка О. Мишанич організував науковий осередок із вивчення “Слова о полку Ігоревім”; упродовж 1983–1998 рр. центр провів дев'ять наукових конференцій, матеріали яких виходили у восьми зшитках. Як відзначив М. Сулима, «дослідження “Слова” важливе тим, що, з одного боку, давній твір уперто й послідовно кооптували росіяни як власну неподільну цінність, а з другого, з'явилися новітні скептики, на кшталт американського професора, історика-русиста Едварда Кінана, від котрих О. Мишаничеві доводилося захищати

“Слово” як пам’ятку автентичну й дуже важливу для усвідомлення нашої української ідентичності» [195, с. 59]. Великою заслугою О. Мишанича М. Сулима називає й вихід україномовного двотомника Г. Сковороди в перекладі В. Шевчука та М. Кашуби. За словами М. Сулими, «цим виданням Інститут літератури відзначав 200-ліття від дня смерті видатного письменника й філософа. Гроші на видання О. Мишанич, за підтримки О. Пріцака, дістав від української громади США. Він же був одним з організаторів постійних Сковородинівських читань, які з початку 1980-х рр. і донині проводяться в Переяслав-Хмельницькому педагогічному університеті ім. Г. Сковороди та в Переяслав-Хмельницькому державному музеї-заповіднику Г. Сковороди. Вісім доповідей ученого, виголошених на цих читаннях, увійшли до книжки “На переломі” (2002), де, поряд з іншими темами, приділено увагу й “забутому сквородинознавству” – доробкам тих дослідників, яких ідеологічне сито штучно відкидало, бо вони оприлюднювали свої студії за кордоном українською, німецькою чи англійською мовами, друкуючи окремі книжки й розвідки на шпальтах наукової періодики. Ідеться про Д. Чижевського, І. Мірчука, С. П. Шерера, Ю. Лавріненка, В. Барку та інших» [195, с. 59].

С. Федака у статті «Сивочолий» згадує: «найбільше ми говорили про “Слово о полку Ігоревім”. Олекса Васильович був палким адептом давньоруської поеми, і схоже, що головним аргументом на користь автентичності твору були для нього саме його високі художні достоїнства.

З великою симпатією академік ставився до Леоніда Махновця, який 1989 р. опублікував сміливу монографію «Про автора “Слова о полку Ігоревім”» і одночасно власний коментований переклад на сучасну українську мову Літопису Руського за Іпатським списком (за нього отримав Шевченківську премію). Обидві книжки дуже довго і тяжко ішли до друку, робота над ними тривала паралельно не один рік і навіть не одне десятиліття, а побачити світ вони змогли тільки у перебудовну добу. Відповідальним

редактором другої книги був О. Мишанич, який один з примірників подарував моєму батькові, а від нього він одразу же перейшов до мене, був настільною книгою при роботі над докторською, а відтак вірно служить і понині» [216, с. 200].

Окремо необхідно згадати про карпатознавчі інтереси О. Мишанича, з якими виступив на захист Українського Закарпаття – історії, мови, культури, літератури. За словами самого автора, карпатознавцем став свідомо, з почуття обов'язку перед своїм краєм [189, с. 45].

М. Сулима говорив про Мишанича-карпатознавця так: «прикметною стала відданість ученого рідному Закарпаттю. Уже першими великими науковими працями (кандидатською дисертацією та історико-літературним нарисом) він потверджував, що “літературне життя Закарпаття XVII–XVIII ст. було складовою і невід’ємною частиною літературного життя всієї України, хоч і мало деякі свої специфічні ознаки, зумовлені особливостями суспільно-політичного і культурного життя українського населення цього краю”» [195, с. 58].

О. Мишанич систематично досліджував літературний процес на Закарпатті від давнини до сьогодення. Він не раз говорив, що необхідно створити нову історію літератури Закарпаття, яка б не тільки перевершувала наявні погляди, а й на сучасному рівні висвітлювала літературний процес у всій його складності, суперечності, повноті. Дуже важливим, на думку літературознавця, є видання творів письменників XIX – першої половини XX ст., адже впродовж багатьох років переважали академічні дослідження, а творив майже не виходили. Були видані книги тих авторів, які стали згодом радянськими, а от митці XIX ст. і частина письменників 20-30-х рр. XX ст. залишилася поза увагою видавництва. У цьому сенсі роботи Олексі Мишанича «Література Закарпаття XVII–XVIII ст.» (1964), «Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість» (1980), «З

минулих літ» та ін. з повним на те правом можна вважати етапними у поверненні забутих імен.

В. Маркусь у статті «Верховинець із душею соборника України» (2004) зазначив: «активна присутність О. Мишанича в розбудові сучасного наукового карпатознавства вельми відчутна і результативна. Уже перша його книжка “Література Закарпаття XVII–XVIII століть” засвідчила, що в українську науку прийшов талановитий і перспективний учений-карпатознавець. У перших своїх працях Мишанич рішуче заявив, що літературний рух на Закарпатті є однією із суттєвих сторін загальноукраїнського літературного процесу на західних землях, що літературне життя Закарпаття упродовж віків “було складовою і невід’ємною частиною літературного життя всієї України, хоч і мало деякі свої специфічні ознаки, зумовлені особливостями суспільно-політичного і культурного життя українського населення цього краю”» [95, с. 34]. Дослідник відзначив, що цю наукову тезу О. Мишанич послідовно розвиває упродовж чотирьох десятиліть плідної праці. Він звертає увагу на те, що соборницькі погляди О. Мишанича найбільше виявилися в роботах останнього десятиліття: спираючись на історичні й сучасні джерела, простежив шлях закарпатців від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Ці дослідження літератури Закарпаття від давнини до сучасності – особливо її знакових постатей (Августина Волошина і Василя Гренджі-Донського) – є політичним досягненням сучасного карпатознавства. Простежив і науково обґрунтував О. Мишанич і загальноукраїнський контекст закарпатського письменства XVI–XX ст., що дало можливість по-новому оцінити це письменство, прочитати його як рівноправний складник великої української літератури [95, с. 34].

О. Мишанич надрукував десятки статей у періодиці, виступив на численних конференціях, відстоюючи загальноукраїнський контекст Закарпаття. Послідовна боротьба з недругами незалежної України дала

позитивні результати. На підставі першоджерел дослідник обґрунтував місце і роль закарпатців у незалежній українській державі. О. Мишанич неодноразово наголошував, що Закарпаття – це історична складова України, а русини – етнічна самоназва народу, що його населяє, – у ХХ столітті стали карпатськими українцями.

Як згадує М. Жулинський, «О. Мишанич один із перших учених в Україні, науково і аргументовано розвінчав штучно витворені теорії закарпатського автономізму й політичного сепаратизму, рішуче виступив на захист мови, культури, історії, літератури Закарпаття від політичного русинства. Його перу належать дев'ять книг і брошур, опублікованих протягом 1991–2002 рр., присвячених цій політичній проблемі» [50, с. 105]. Зокрема, йдеться про такі книжки О. Мишанича: «Від підкарпатських русинів до закарпатських українців» (Ужгород, 1991), «Карпаторусинство» – його джерела і еволюція у ХХ ст.» (Дрогобич, 1992), «Карпати нас не розлучать. Літературно-критичні статті й дослідження» (Ужгород, 1993), «Політичне русинство і що за ним» (Ужгород, 1993), «Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття» (Ужгород, 1996), «Політичне русинство – українська проблема» (Київ, 1996). Як зазначає М. Сулима, О. Мишанич залишається одним із найавторитетніших знавців і дослідників літератури Закарпаття. Він підготував за першодруками й видав книги: «На Верховині. Збірник творів письменників дорадянського Закарпаття» (Ужгород, 1984), що є своєрідною хрестоматією літератури краю із XVI ст. до початку 40-х років ХХ століття «Твори» Василя Гренджі-Донського (Ужгород, 1990), «Твори» Івана Ольбрахта (Ужгород, 1990), «Твори» Августина Волошина (Ужгород, 1996), збірку «Закарпатські приповідки» (Новий Сад, 1979). О. Мишанич фактично першим почав ще із 60-их рр. досліджувати творчість проскрибованого тоді В. Гренджі-Донського і ввів цю постать в історію української літератури. За ініціативи науковця і з його передмовою видано

збірку раних віршів Василя Марка – «Спомин» (Ужгород, 1995), підготовано до друку повне збрання поезій Івана Ірлявського.

Говорячи про вивчення О. Мишаничем поетичних творів закарпатських письменників, М. Сулима у статті «Олекса Мишанич – цінитель і дослідник української поезії» зазначає таке: «Не втратив він інтересу до поезії й тоді, коли став аспірантом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України. Зосередившись на літературі Закарпаття XVII–XVIII ст., він досліджує поезію цього періоду, про що свідчать статті “З літературного життя Закарпаття XVII–XVIII століть” (1961), “Українська віршована література Закарпаття XVII–XVIII століть” (1962). Продовжує стежити й за поетичними книжковими новинками (див. хоча б рецензію на книжки “Народні балади Закарпаття”, “Коломийки”). У статті “Українська віршована література Закарпаття XVII–XVIII століть” за релігійною оболонкою віршованих текстів намагається відшукати народнопісенні мотиви, вияви народної мови, діалектизми, елементи сатири й гумору, мотиви усної народної творчості, рідкісні світські елегії та ще рідкісніші любовні мотиви; указує він і на зразки панегіриків, адресованих переважно духовним діячам. Як об’єктивний дослідник О. Мишанич, звичайно ж, не міг не вказати на певні недоліки віршів XVII–XVIII ст., зокрема на загальники. Головним же для нього було те, що ці тексти “дають важливі матеріали для висвітлення історико-літературного процесу XVII–XVIII ст.” І це справді так, бо серед них є різдвяні, покайні та похоронні вірші, простежуються апокрифічні й апокаліптичні мотиви, є спроби перелицювання світських мотивів на духовні. Отож цілком слушний висновок: ці твори заслуговують на увагу і як витвір поетичний, плід довготривалої роботи цілих поколінь любителів художнього слова» [196, с. 53].

1966 року О. Мишанич знову звертається до віршованої літератури Закарпаття. Він написав рецензію на антологію закарпатсько-української поезії XVI ст. – 1945 р. «Поети Закарпаття» (Братіслава; Пряшів, 1965).

М. Сулима відзначив, що О. Мишанич показав майже трьохсотлітню історію розвитку української поезії, глибоко проаналізував та справедливо оцінив творчість письменників, запропонував шляхи вдосконалення цього видання. Найважливішим є те, що більшість імен тут зустрічається вперше. О. Мишанич знайомить читача з напівзабутими іменами, підтримує писання народною мовою [196, с. 53].

Видання антології «Поети Закарпаття», на думку самого Мишанича, є потрібною й корисною справою. Ця книга збагачує знання про українську поезію, зокрема про тривалий шлях її розвитку на Закарпатті, в умовах чужеземного панування, вводить у літературу багато майже забутих імен. Це видання засвідчує, що на Закарпатті є свої літературні традиції. А література, поезія були зброєю у боротьбі народу за визволення, за возз'єднання з усім українським народом, окрім того, духовна культура закарпатських українців, хоч і розвивалася в специфічних умовах, була частиною духовної культури всього українського народу [196, с. 53].

Значну увагу у своїй науково-дослідній роботі приділяє О. Мишанич українській літературі в тодішній Югославії та Словаччині. Творчістю сербських русинів він зацікавився ще від середини 60-х рр., надрукував в українській пресі десятки статей і рецензій про це самобутнє письменство, історична доля якого тісно пов'язана з письменством Закарпаття. Перша стаття О. Мишанича про сербських русинів «Гей, там, коло Дунаю» [109] датується 1966 р. Ю. Латяк так коментує цю статтю: «у цій статті він українським читачам представив бачко-сримських русинів, які вже понад 200 років проживають у сербо-хорватському оточенні, свято зберігаючи первісну мову, культуру і традиції своїх предків. Як бачимо, її зміст майже ідентичний зі змістом цитованої статті М. Рильського. Це переконливо підтверджує, що Мишанич її написав під впливом Рильського ще за його життя» [143, с. 128]. Згодом підготований О. Мишаничем і виданий в Ужгороді 1976 р. (з його

передмовою) збірник оповідань «Там, коло Дунаю...» і дотепер найкраще представляє в Україні літературні здобутки сербських русинів.

У присвяченій О. Мишаничу статті «Академік др. Олекса Мишанич і русини у південнослов'янських країнах». Ю. Латяк згадує: «вже у 1966-му році О. Мишанич бере участь у науковій конференції в Ужгороді з доповіддю “Малий жанр прози в творчості сучасних українських письменників в Югославії”, яку ілюструє прикладами із творів М. Ковача, Є. М. Кочіша, В. Костельника, Д. Латяка та ін. Рівночасно він підготував і виставку книг югославських руських письменників, яка викликала велике зацікавлення серед учасників конференції. У 1967 році О. Мишанич у журналі “Вітчизна” звертає увагу на найновішу поезію югославських русинів, ілюструючи її перекладом на загальноукраїнську літературну мову віршів М. Ковача, М. Віная, Я. Фейси, Д. Папгаргая, Ю. Латяка, В. Мудрого, А. Прокопової, М. Колошняя, М. Скубана і О. Власова» [130, с. 129–130].

О. Мишанич є одним з упорядників збірника творів українських письменників Словаччини «Карпатська замана» (Київ, 1990). Саме завдяки йому до збірника увійшли твори авторів, імена яких були заборонені у 70–80-их рр. на їхній батьківщині: Юрія Бачі, Ір Єви Бісс, Івана Мацинського, Йосифа Шелепця, Михайла Шмайди та ін. Передмова літературознавця до збірника «Веселка Карпат» (Пряшів-Ужгород, 1990), статті про творчість і науково-дослідну роботу Юрія Бачі, Івана Мацинського, Миколи Мушинки, рецензії на різні пряшівські видання дають підстави говорити про О. Мишанича як про активного дослідника літературного процесу Карпатського регіону. Він був відповідальним редактором і координатором видання шостого тому «Енциклопедії української діаспори», присвяченого життю українців і русинів у країнах Центральної Європи – Польщі, Словаччині, Чехії, Угорщині, тодішньої Югославії, Хорватії, Румунії та Болгарії [192, с.18].

Говорячи про науково-видавничу діяльність О. Мишанича, зауважимо, що він упорядкував і прокоментував понад 30 томів творів українських письменників, більшість матеріалу вийшло вперше і стало здобутком української текстологічної науки й видавничої практики. Серед книг, як зазначалося вище, твори І. Франка (8 томів), І. Нечуя-Левицького (2 томи), Марка Черемшини (2 томи), О. Маковея (2 томи), Лесі Українки (1 том), Л. Глібова (1 том), А. Кримського (1 том).

Останнє десятиліття життя науковця було досить плідним. Він звернувся до творів раніше заборонених авторів і видав зі своїми ґрунтовними передмовами твори Катрі Гриневичевої (1990), Спиридона Черкасенка (1991, 2 томи), Наталени Королевої (1991), Миколи Лазорського (1992), збірник «Заклятий козак» (1994) та ін. Упорядкував збірники творів з давньої літератури: «Українська література XVIII ст.» (1983), «Слово о полку Ігоревім» (1986, 2-е вид. 1989). Вийшли також «Твори Григорія Сковороди у двох томах», вперше за рукописом М. Грушевського видано «Історію української літератури. Том 6» (1995), яка тривалий час вважалася загубленою. О. Мишанич був відповідальним редактором книг: «Літопис руський» (1989), «Літопис Самійла Величка, Т. 1-2» (1991), «Українська поезія середини XVII ст.» (1992), а також монографії акад. Омеляна Пріцака «Походження Русі» (1997) [13, с. 20].

О. Мишанич – член редколегій «Гарвардської бібліотеки давнього українського письменства», «Бібліотеки української літератури», «Енциклопедії шевченкознавства», «Бібліотеки «Карпати», серійних видань «Українські літописи», «Літературні пам'ятки України», , журналу «Слово і час». Відповідальний редактор неперіодичного збірника «Медієвістика» (з 1998 р.). Від 1989 р. учений секретар, а 1993 р. – перший віце-президент Міжнародної асоціації українців. Він один з організаторів I, II і III конгресів МАУ, упорядник і відповідальний редактор чотирьох книг й доповідей на I і III конгресах МАУ. У своїх спогадах М. Кашуба зазначає, що Олекса

Васильович як заступник голови Українського відділення МАУ керував роботу з доповідями, готував до публікації матеріали засідань. Він завжди давав дорогу молодим і маловідомим науковцям, хоча й здійснював суворий відбір доповідей. Але його своєрідна підтримка, яка давала можливість виступити на такому поважному засіданні, окрилювала початківців, вселяла в них віру у власні сили, давала «путівку в наукове життя». Це виправдовувало себе, багато молодих науковців згадують допомогу з великою вдячністю. Красномовним є приклад зі спільним італійсько-українським симпозиумом «Україна XVII ст. між Заходом та Сходом Європи» (13–16 вересня 1994 р.), що проходив у Києві. Були присутні багато дослідників із Італії, які вивчали проблеми дотичні до теми з'їзду, українських же науковців після суворого відбору залишилося дуже мало. О. Мишанич особисто простежив, щоб до збірника матеріалів симпозиуму увійшли статті всіх фахівців із України. Він умів бути уважним, співчувати, підтримувати [130, с. 114].

М. Корпанюк, аспірант О. Мишанича, відзначає його науковий, організаційний педантизм як ученого секретаря, віце-президента МАУ, а також надзвичайно відповідальне ставлення до видавничих, інформаційних питань. Він активно співпрацював зі співробітниками Відділу давньої літератури, аспірантами, місцевою інтелігенцією. Саме О. Мишанич порадив бюро МАУ кандидатури Олександра Петровського, Ростислава Радишевського, Ганни Скрипник, Миколи Сулими тощо. Працюючи з ним пліч-о-пліч, згадує М. Корпанюк, переконався, що для його наукового керівника «не було неважливих питань, бо пан Олекса мріяв і все залежне від нього робив для того, щоб українці в Україні й поза її межами поглиблено вивчали, навчали й поширювали знання, вісті про нас, наш народ» [70, с. 118].

У статті «Не лише наставник – навчитель» М. Корпанюк так схарактеризував О. Мишанича: «Аналізуючи науковий доробок пана Олекси

Мишанича як історика літератури, фольклориста, краєзнавця; його видавничо-редакторський доробок, його працю з підготовки кандидатів і докторів наук; його подвижницьку працю в розвитку Відділу давньої літератури, Міжнародної асоціації українців світу; його публіцистично-патріотичне поборювання неоколоніалізму на прикладі “карпаторусинства” – радію, що доля звела мене з цим Великим Українцем, дала можливість бачити на практиці, як людина повинна працювати багато, фахово зріло, з бажаннями зробити конкретні власні внески в подолання національної руїни, завданої колонізаторами і практично любити свою Батьківщину, свій народ, свій фах і свої обов’язки в щоденній праці, доводячи, що ти живеш за покликом і вченням Розуму. Олекса Васильович – це українець сковородинівського типу людей, що підтверджують і увиразнюють його життєві справи, наукова і громадянська діяльність, риси характеру – людяність, доброзичливість, щира віра, простота, недовіра до “дипломованих балакунів” і “штатних патріотів”. Для нього важливими були не “словесні турніри”, а результати виконуваної тобою праці. Прикладом працюючого українця-європейця, що не відчував у собі жодного комплексу меншовартості, а повсюди поводився як справжній національноцентричний інтелігент і син свого, найкращого в світі, народу був і залишається доктор філології, професор, член-кореспондент НАН України, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка в галузі літературознавства за подвижницьку працю в підготовці та виданні творів і наукових праць Івана Франка у 50-ти томах» [70, с. 121].

О. Мишанич був постійним учасником міжнародних конгресів, симпозіумів, конференцій, представляв українське літературознавство на наукових форумах у Росії, Білорусі, Польщі, Чехії, Словаччині, тодішньої Югославії, Італії, Великій Британії, США. Його праці друкувалися у фаховій періодиці США, Канади, Польщі, Словаччини, тодішньої Югославії. Як один із adeptів українознавчого руху у світі науковець послідовно вписував у

загальнолітературний контекст художню словесність Закарпаття, представляючи її частиною української літератури, перехідною ланкою між східною (слов'янською) і західною (латинською) культурами. О. Мишанич був одним із організаторів міжнародних конференцій, на яких усебічно розглядали культуру Українських Карпат і місце регіону в загальноукраїнському митсецькому та історичному процесах. Доповіді науковця на з'їздах (у 199–1996 рр. в Ужгороді проведено п'ять таких конференцій) відзначаються актуальністю сформульованих проблем і новизною матеріалу. Збірники доповідей «Карпати: етнос, історія, культура» (1993), «Культура українських Карпат: традиції і сучасність» (1994), «Карпатська Україна і Августин Волошин» (1995) стали справжнім здобутком карпатознавства [192, с. 14]. За спогадами І. Сенька, «досягаючи вершин академічної науки і обіймаючи різні високі й почесні посади, О. Мишанич ніколи не поривав зв'язків з рідним краєм, часто приїжджав на Закарпаття, працював у бібліотеках і архівах, спілкувався з вченими, письменниками й видавцями» [130, с. 164–165].

Своєрідним підсумком творчого доробку О. Мишанича є чотири наукові збірки: «Крізь віки», «Повернення», «На переломі» та «З минулих літ».

У першій із них – «Крізь віки» – автор подав понад 20 студій: про давнє українське письменство, фольклор XVIII ст., словацько-українські зв'язки XI–XVIII ст., українське бароко, літературу Закарпаття XVII ст., творчість Григорія Сковороди, літературу XIX ст., постаті Д. Чижевського, Й. Сліпого та В. Скрекотня як дослідників давньої літератури. М. Сулима високо поцінував цю книгу і зазначив, що в ній надруковано розвідки, «які висвітлюють різні проблеми давнього українського письменства – від прийняття християнства до творчості Г. Сковороди. О. Мишанич позитивно оцінив роль християнства в зародженні і розвитку давньої літератури, зупинився на актуальних проблемах українського літературного бароко,

простежив український контекст давньої літератури Закарпаття, дослідив кирило-мефодіївську проблематику в наукових працях І. Франка. Уперше в Україні ним зроблено огляд праць з давньої української літератури, які належать перу донедавна ще забороненого видатного медієвіста і славіста Д. Чижевського. Ця книга О. Мишанича є підсумком його багатолітніх медієвістичних студій, відображає певний етап освоєння давнього письменства, вводить у науковий обіг нові імена і факти, засвідчує широту наукових інтересів автора» [192, с. 9–10].

Книжка «Повернення» розпочинається оригінальним «Автопортретом» – відповіддю автора на анкету журналу «Слово і час» 1995 року. Далі подані ґрунтовні студії: «Ужгородська церковна унія 1646 року», «Українська література під забороною: 1937–1991», «Історичні повісті та оповідання», а також нариси про життя й творчість Юрія Бачі, Августина Волошина, Катрі Гриневичевої, Василя Ґренджі-Донського, Івана Ірлявського, Миколу Лазорського, Василя Маркуся, Миколи Мушинки, Олекси Стефановича, Спиридона Черкасенка. Усього книга вміщує 16 студій [189, с. 27].

Видання, за словами М. Сулими, допомогло заповнити низку прогалин в історії української літератури ХХ ст. У цій книзі автор уперше вповні окреслив цензурні утиски, яких зазнавало наше письменство від тоталітарної системи. М. Сулима згадує статтю О. Мишанича «Українська література під забороною: 1937–1991», написану на підставі документів і фактів, котра мала широкий резонанс, була виголошена як доповідь на міжнародній науковій конференції «Цензура в Україні» в Ілінойському університеті (США) в 1994 р. [192, с. 13].

Як зазначав Р. Радишевський, у книзі «Повернення» зібрані проникливі літературні портрети. Великою заслугою автора він називає те, що науковець уперше відкрив засекречені архіви КДБ, котрі стосувалися греко-католицького митрополита Йосифа Сліпого. О. Мишанич перечитав 20

томів судових справ і написав книжку «Митрополит Йосиф Сліпий перед судом КДБ (За архівними матеріалами)» (Київ, 1993) [189, с. 14].

У книгах О. Мишанича також уміщено дослідження про Закарпаття, чим стверджено всеукраїнський контекст літератури цього краю. Статті «Український контекст давньої літератури Закарпаття», «Література Закарпаття між Сходом і Заходом Європи», «Українська ідея в творчості Василя Гренджі-Донського», «Життя і творчість Августина Волошина», «Ужгородська церковна унія 1646 р. та її значення в культурно-історичному розвитку Закарпаття» та ін. є новим словом у науковому освоєнні культурної та літературної спадщини Західної України.

Книга «На переломі» містить 32 роботи, написані на межі ХХ–ХХІ ст. Здебільшого це виступи автора на наукових конференціях, розвідки про давню українську літературу тощо. Є тут розвідки про постатті Кирила й Мефодія, вісім раніше не опублікованих доповідей на «сковородинівських читаннях» у Переяславі-Хмельницькому, студія про «Слово о полку Ігоревім», сім статей про літературний рух на Закарпатті, матеріали про Порфірія Яременка, Федора Погребенника, Дмитра Чижевського, Марка Плісецького, Омеляна Пріцака та Павла Чучку.

Четверта книга «З минулих літ» вийшла вже після смерті О. Мишанича – у березні 2004 року. Вона містить 39 статей та рецензій науковця, 13 із яких опубліковано вперше. У початковій частині книги подані статті про В. Караджича, білоруську літературу, сербсько-українські зв'язки, письменство колишньої Югославії, творчість Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Манжури, І. Франка, М. Гудзія, Й. Сліпого, П. Охріменка. Друга частина містить 16 статей про літературу Закарпаття, а до третьої увійшли шість інтерв'ю автора різним періодичним виданням [189, с. 27].

М. Мушинка схарактеризував ці книги так: «Чотиритомник вибраних праць О. Мишанича відповідає найсуворішим вимогам наукового видання і

може послужити зразком не лише для видання інших його наукових праць, а й праць інших авторів» [189, с. 28].

На думку М. Корпанюка, «цикл історико-літературознавчих праць про літературний національний процес XIX–XX сторіч, історико-літературні події, явища, постаті, об'єднані в збірках “Повернення” (1997), “На переломі” (2002), “З минулих літ” (2004) і стали підсумком багаторічної плідної праці вченого в пошуках, вивченні та відродженні притлумлених радянською колонізаторською системою національних культури, літератури, науки, досягнень учених-літературознавців» [70, с. 119].

Про О. Мишанича написано чимало студій. Бібліографічний покажчик, виданий до 70-річчя науковця, налічує 362 праці, які знайомлять читача зі здобутками фахівця й відгуками на них. Оновлений покажчик, уміщений у книзі «Олекса Мишанич у колі сучасників» (2018), подає інформацію про 540 праць. Статті про О. Мишанича є в кількох енциклопедіях та авторитетних довідниках. Зокрема «Хто є хто в Україні» [133], «Encyclopedia of Ukraine» (Торонто) [232].

У 2003 році вийшла книга «Верховина» – збірник наукових праць на пошану професора О. Мишанича з нагоди його 70-річчя, де вміщено розвідки учнів, колег, друзів [49]. Пам'яті відомого літературознавця присвячено тринадцятий випуск «Студій з україністики» (2013) [189]. До цього збірника увійшли статті однодумців, вихованців О. Мишанича, де поданий розгляд української літератури від давнини до сучасності.

На сьогодні зібрано багато матеріалів про життєвий та науковий шлях О. Мишанича. Про нього як людину, непересічну постать українського літературознавства пишуть відомі літературознавці, його колеги, зокрема Микола Сулима: «Доробок, гідний поваги» (1993) [191], «Господь покликав його служити слову: [про О. Мишанича]» (2003) [190], «О. В. Мишанич і аматори “Слова о полку Ігоревім”» (2006) [193], «Олекса Мишанич і югославські українці» (2008) [194], «Подвижник української медієвістики:

[про діяльність О. Мишанича]]» (2013) [197], «Олекса Мишанич – цінитель і дослідник української поезії» (2018) [196]. Відома й розвідка М. Жулинського «І вчитель, і колега, і друг» (2018) [50]. Багато статей про життя і творчість О. Мишанича написав його товариш М. Мушинка: «Аби вчити інших – треба знати самому: з приводу інтерв'ю “професора” Мирона Сисака: [про творчість О. Мишанича]]» (1998) [140], «Олексі Мишаничу – 65. Найвизначніший карпатознавець в Україні» (1998) [144], «Київски виглядовач літератури югославянских Руснацох: (з нагоди 70-рочніци од народзєня О. Мишанича)» (2003) [141], «Олекса Мишанич – карпатознавець за професією і покликанням» (2004) [142], «Олекса Мишанич – україніст та карпатознавець (2004) [143], «Розмови з одnodумцями = Rozhovory z govnaко zmyslajucimi: присвяч. світлій пам'яті проф. О. Мишанича, д-ра філол. наук (1933–2004)» (2004) [149], «Україніст-карпатознавець Олекса Мишанич (1933–2004)» (2004) [150], «Мої взаємини з Олексою Мишаничем в останні роки його життя» (2008) [145], «Політичне русинство на сучасному етапі: [в т. ч. про О. Мишанича]]» (2009) [147], «Мої взаємини з побратимом Олексою Мишаничем» (2018) [146].

Із великою вдячністю пишуть про Олексу Васильовича і його колишні аспіранти й докторанти, що нині гідно продовжують справу науковця на ниві медієвістики – архієпископ І. Ісіченко (Харків) у статті «Лідер української літературознавчої медієвістики» [61], Л. Ушкалов (Харків) на пошану свого наукового керівника написав статтю «Мій незабутній учитель: [про О. Мишанича]]» [207], М. Корпанюк (Переяслав-Хмельницький) пише про О. Мишанича у своїй студії «Не лише наставник – навчитель» [70], Б. Криса (Львів) у статті «Вдячність насправді існує» [74]. У своїх двох монографіях згадує про О. Мишанича ще один його учень М. Трофимук (Львів). Як зазначає автор, у цих книгах «чимало місця відведено О. Мишаничу особисто і відділові». Окрім того, М. Трофимчук написав статті про О. Мишанича, опубліковані також в Україні, Польщі та Росії: «Олекса

Мишанич знав, що він робить» (Львів, 2015) [200], «Олекса Мишанич – промотор розвитку дисципліни неолатиністики в Україні» (Варшава, 2014) [202], «Алексей Васильевич Мишанич и развитие неолатинистики в Украине» (СПб, 2014) [201].

Про видавництво «Карпати», карпатознавчі конференції в Ужгороді та візити науковця до рідного краю йдеться в спогадах Д. Федаки «Від щедрот рідної землі: Олексі Мишаничу – 60» (1993) [211], «Труди і дні Олекси Мишанича: до 70-річчя від дня народження (2003) [217], «Від щедрот до рідної землі» (2003) [212] «Рецензія О. В. Мишанича на рукопис книги О. Ороса» (2005) [215], «Українське красне письменство Закарпаття: літературні портрети й ескізи» (2017) [218] та його сина С. Федаки «Олекса Мишанич – закарпатець на Дніпрі» (2003) [213], «Остання крапка Академіка: [О. Мишанич]» (2004) [214], «Сивочолий» (2018) [216], а також у Н. Ференц «Подвижники науки» [220] .

Пам'ятає про О. Мишанича й найдавніша українська діаспора в Сербії, руснаки (русини) автономного краю Воєводина. Зокрема Юрій Латяк написав кілька статей про життя й науковий доробок літературознавця: «Академик др. Олекса Мишанич (1933–2004)» (2004) [87], «Мишанич и бачванско-сримски Руснаци» (2004) [85], «У Києве умар академик др. Олекса Мишанич» (2004) [86].

Розвідки про О. Мишанича як науковця є і у Й. Долинича: «Глибокий знавець і дослідник письменства: Олексі Мишаничу – 60 років» (1993) [44], «Академіки української словесності – із Закарпаття: [О. В. Мишанич, В. В. Німчук]» (2003) [43], а також в О. Гавроша «Мишаничі: закарпатські династії: [про сім'ю Мишаничів]» (2001) [22], «Закарпатське століття: література: [оглядові матеріали про літ. краю з експертами: І. Чендеєм, П. Скунцем, П. Мідянкою, В. Габором та О. Мишаничем]» (2002) [21], «Академія наук вшанувала Олексу Мишанича: [до 70-річчя від дня народж.]» (2003) [20].

Писали про О. Мишанича й І. Угрин «Розвідники нового: [про О. Мишанича]» (1963) [203], Г. Поліщук «Пятилетка сьмьи Мишанич» (1971) [166], Ф. Прокопенко «Барвінком стелиться дорога: [про діяльність О. Мишанича]» (1971) [174], З. Михлик «Слід на землі: [про сім'ю Мишаничів]» (1975) [108], М. Ковалів «Дослідник карпатської замани: до 65-річчя з дня народж. О. Мишанича» (1998) [68], В. Поп «У загальноукраїнському контексті: Олексі Мишаничу – 65» (1998) [170], В. Пагиря «Олекса Мишанич: [до 70-річчя від дня народж.]» (2003) [161], «Олекса Мишанич – вчений зі світовим ім'ям пам'ятає про свої корені: [до 70-річчя від дня народж.]» (2003) [160]. Згадки про постать О. Мишанича є і у В. Грабовського «Круті плаї Олекси Мишанича» (2004) [30], В. Маркуся «Верховинець із душею соборника України: Олекса Мишанич» (2004) [95]. Усі ці публікації присвячені особистості О. Мишанича, у них розглянуто життєвий і науковий шлях.

Багато фахівців у дослідженнях спираються на досвід О. Мишанича. Наприклад, це стосується вивчення повернутої академіком до літературознавчого контексту творчості Наталени Королевої. Найбільшою заслугою цієї письменниці О. Мишанич вважає те, що вона внесла в українську прозу нові теми з античного і європейського світу [122, с. 84].

Зібрані О. Мишаничем матеріали про Н. Королеву, зокрема відому статтю «Дивосвіти Наталени Королевої» [111] використовують у своїх студіях К. Буслаєва «Античні образи у творчості Наталени Королевої (цикл “Легенди старокиївські”» (2001) [10], «Духовний рівень творчості Наталени Королевої в контексті сучасного викладання історії публіцистики й журналістики» (2005) [11]), Г. Немченко («Художній світ Наталени Королевої» (2005) [153]), Н. Мафтин («Західноукраїнська та еміграційна проза 20-30-х років ХХ століття: парадигма реконквісти» (2008) [98]), К. Усачова («Цикл “Легенди старокиївські” у творчому доробку Наталени Королевої» (2010) [205]), Я. Поліщук (Роман як християнська легенда (“Quid

est Veritas?» Наталени Королевої» (2010) [168]), І. Набитович («Інверсія сюжету двох історичних творів (Імператор Георга Еберса та Сон тіні Наталени Королевої)» (2011) [151]), Т. Горанська «Художня інтерпретація міфу про святий Грааль в романі Н. Королевої “Quid est veritas?”» (2011) [27]), О. Руцак («Онтологічна парадигма головного героя історичного роману-проекції в українській та французькій літературах ХХ століття (“1313” Н. Королевої» (2012) [178], «Антропоцентризм исторического романа-проекции (“1313” Н. Королевой, “Философский камень” М. Юрсенар)» (2013) [177]), Я. Васильців («Іспансько-українська письменниця Наталена Королева (огляд літературознавчих досліджень про письменницю)» (2013) [19]), Е. Доценко («Публицистическое наследие Наталены Королевой: жанрово-тематическая палитра очерков» (2014) [45]), Г. Іваночко («Сакральний світ у творах Во дні они” Наталени Королеви» (2014) [57]), Т. Горанська («Євангельські образи і мотиви у повісті Н. Королевої “Що є істина?”» (2015) [26]), Г. Шелест («Наталена Королева – маловідомий класик української літератури» (2018) [231]), І. Жиленко («Традиція та оновлення жанру легенди у період літературної еміграції 1919–1939 рр.» (2019) [48]), О. Фірман («Жанрово-стильові особливості прози Наталени Королевої» (2019) [221], «Національна модель світу у збірці “Легенди старокиївські” Наталени Королевої» (2019) [222]), Ю. Ковальчук («Інтерпретація жіночих образів у збірці оповідань “Легенди старокиївські” Наталени Королевої» (2020) [69]).

Значну увагу О. Мишанич приділяє творчості С. Черкасенка. Відома стаття академіка «В безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка)» [122, с. 16 – 63] розповідає про життя і творчість письменника. Літературознавець називає його оборонцем трудового люду України, співцем її волі й незалежності. С. Черкасенко автор понад 30 збірок віршів, прози, драми [122, с. 16]. Як зазначає О. Мишанич, він блискучий лірик, поет української весни й осені, співець весняних ранків і літніх ночей, Зеленого

Шуму, творець ніжних акварельних малюнків. Цикли С. Черкасенка «Симфонія ночі», «Серенади», «Романси», «Тихої ночі» О. Мишанич називає симбіозом поетичного слова з мистецтвом барв [122, с. 16], намагається якомога повніше вивчити життя і творчість письменника та повернути його ім'я в літературний обіг. На дослідження О. Мишанича, присвячені С. Черкасенку, посилаються М. Кудрявцев («Ідейні колізії у драматургії Спиридона Черкасенка» (2003) [75]), Н. Майборода («Символічний світ української неоромантичної драми кінця ХІХ – початку ХХ століття» (2008) [91]), С. Хороб («Українська драматургія 20 – 30-х років у Західній Україні та діаспорі» (2008) [225]), О. Мельничук («Винниченківські впливи в драматургії Я. Мамонтова» (2008) [105]), Г. Калантаєвська («Проблеми українського суспільства поч. ХХ ст. у фейлетонах і нарисах С. Черкасенка» (2011) [62]), О. Кузьма («Ліричний цикл у творчості С. Черкасенка (цикли “Біла Панна”, “Зелені руна”»)» (2012) [79]), «Настроєва палітра пейзажної лірики С. Черкасенка (цикли “Останні настрої”, “Акварелі”, “Осінь”)» (2012) [80]), «Урбаністичні мотиви в ліриці С. Черкасенка (цикл “Усміх міста”)» (2013) [82]), «Інтертекстуальність драми Спиридона Черкасенка “Ціна крові”» (2014) [78]), «Поетична Шевченкіана С. Черкасенка» (2014) [81]), І. Береза («Черкасенко дітям про поетів» (2014) [4]), О. Кузьма («Цикл “Біла Панна” С. Черкасенка крізь призму текстобіографії митця» (2016) [84]), «Закарпатські сторінки творчої та громадської діяльності С. Черкасенка» (2018) [77]), «Урбаністичні мотиви поезії С. Черкасенка (цикл “Місто”)» (2018) [83]).

О. Мишанич, вивчаючи першоджерела, простежив заборони української літератури з 1937 до 1991 р., проаналізував наукову творчість відомих у Словаччині українців Юрія Бачі й Миколи Мушинки. Уже в роки Незалежності України у видавництві «Спалах» вийшов роман Ю. Мушкетика «Гетьманський скарб» (1993), що став першим у започаткованій серії «Український історичний роман». У передмові під промовистою назвою

«Прочитайте ту славу» О. Мишанич високо поцінував цей твір і зазначив, що «своєю проблематикою, відкритістю, історичною достовірністю і художньою правдою роман Ю. Мушкетика започатковує новий період української історичної романістики» [126, с. 7]. Цитують цю передмову О. Мишанича такі науковці: Л. Ромащенко («Образи священнослужителів у сучасній українській історичній прозі» (2013) [176]), Павлюк Н. («Історична проза Ю. Мушкетика: онтологічно-гносеологічний аспект» (2016) [159]).

У книзі «Повернення» О. Мишанич зібрав літературно-критичні статті й нариси про видатних українських письменників ХХ ст., чию творчість тривалий час замовчували. На ці дослідження спираються В. Башманівський («Микола Зеров – неокласик» (2007) [3]), О. Євмененко («Сучасна інтерпретація постаті козацького ватажка в романі Ю. Сороки “Іван Богун”» (2011) [47]), Т. Кара («Українська історична повість першої половини ХХ століття у дзеркалі критики і літературознавства» (2014) [64]).

Окрім давнього українського письменства О. Мишанич цікавився і фольклористикою, намагався знайти зв'язки поезії і прози ХVІІІ ст. з усною творчістю, із її живою мовою та образностильовими засобами. Його монографію «Українська література другої половини ХVІІІ ст. і усна народна творчість» [132] можна вважати фундаментальною працею із цієї теми. На дослідження О. Мишанича спираються Ф. Поліщук («Український фольклор: давня українська література» (1991) [167]), Р. Марків («Теоретичні аспекти фольклоризму в літературі» (2007) [94]), І. Гуцуляк («Семантичне наповнення основних антитегічних композицій в українській поезії доби бароко» (2007) [35]), О. Зосім («Західноєвропейська духовна пісня на східнослов'янських землях у ХVІІ–ХІХ століттях» (2009) [54]), Я. Поліщук («Слово усне і писемне: діахронія взаємин» (2009)) [168]), І. Гуцуляк («Смерть у мовній картині українців доби бароко (на матеріалі української барокової поезії)» (2010) [36]), О. Сироїд («Пісні Григорія Сковороди в усній традиції середини ХІХ ст.» (2011) [183]), О. Мікула («Гумористичні колядки

у дослідженні Олени Пчілки (на сонові розвідки “Украинские колядки. Текст волинский”» (2012) [139]), Ю. Никольченко («Источниковедческий аспект исследования летописи Самойла Величко» (2012) [154]), В. Мальцев («Зі спостережень над українськими віршами-ораціями XVIII століття (версифікаційний аспект)» (2013) [92]), М. Кудрявцев («Нариси з теорії літератури та компаративістики: духовно-етичні аспекти» (2014) [76]), М. Галицька («Культурологические основы развития образования в Киевской Руси» (2014) [23]), І. Приліпко («Ідейно-художні доміанти прози про духовенство в українській літературі XIX – початку XX століть» (2014) [172]), К. Марчук («Наративні структури “Повісті врем’яних літ”» (2015) [96]), Я. Погонєць («Етапи фольклорно-літературної контамінації» (2015) [165]), Н. Кочерга («Козацький літопис Самійла Величка в українській художній культурі» (2016) [71]), Н. Урсані («Життя школяра у художній рецепції мандрівних дяків у віршах-ораціях XVIII століття» (2017) [204]), В. Мацько («Особливості вивчення творчості Михайла Стельмаха в школі» (2017) [102]), К. Бородін («Українська пісня в зацікавленнях Вацлава Залеського» (2017) [8]), В. Мальцев («Українська анонімна світська лірика XVIII століття: віршознавчий аспект» (2018) [93]).

Як карпатознавця О. Мишанича згадують у своїх працях М. Дністрянський («Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики» (2006) [41]), М. Носа («Літературна Тячівщина в загальноукраїнському контексті: Метод. посібник» (2010) [155]), Н. Марчук («Формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття (період чехословацької окупації)» (2011) [197]), М. Демчак («Зміст підготовки вчителя початкових шкіл Закарпаття у 20–30-х роках XX століття» (2012) [39]), П. Іванишин («Творчі злети і пастки Юрія Бачі» (2013) [56]), Н. Кічера («Політичне русинство в українській етнополітиці та його вплив за межами держави» (2014) [66]), О. Ігнатович («Неоромантичні тенденції в повісті «Юліна» Олександра Маркуша» (2010) [60]), І. Легеза («Розвиток шкільної

справи на підкарпатській русі в 1919–1929 роках» (2011) [89]), Е. Гоца («Мовні засоби експресивності в романі І. Чендея “Птахи полишають гнізда”» (2012) [37]), О. Талабірчук («Проза Івана Яцканина: проблематика, поетика» (2016) [198]).

І це ще далеко не всі праці, автори яких посилаються на О. Мишанича. Однак найкращу характеристику дав науковцю син Ярослав, який тепер продовжує справу батька. У приватному листі до М. Мушинки він написав: «Батько був фантастичним бібліофілом і збирав усе, що міг. Наполегливо збирав усе, що стосувалося Закарпаття... Був страшенно акуратний, дуже рано прокидався, любив прогулянки на природі, любив плавати. Був фантастично працелюбним, за що б не брався. А чого не вмів, за те ніколи не брався. У батька завжди була певна особиста територія, куди він намагався нікого не пускати. Власне тому він до кінця своїх днів прожив один» [189, с. 33].

Про щоденну наполегливу процю О. Мишанича син Ярослав також розповів у спогадах: «Він був заглиблений у книжки, нічого, крім них, для нього не існувало. Вся квартира була закладена літературою. Я коли вивозив бібліотеку до себе додому, то нарахував до ста полиць. Навіть меблів не було. Він жив в однокімнатній квартирі, дуже невдалій. Звичайний панельний дім на Оболоні. З меблів у нього були ліжка, стіл і книжкові полиці. У коридорі в такій собі радянській шафі-купе книжки стояли в три ряди. У шафах для речей у нього зберігалася література. Батько був людиною тих часів, коли книги були валютою. І він їх збирав усе життя. У 1990-х роках, коли відмінили цензуру, а потім з'явився інтернет, воно вже не мало сенсу. Сусідня станція метро – Петрівка, де великий книжковий ринок. Він щосуботи їздив туди і приносив торби книжок, гатив за них скажені гроші. Потім я бачив, що воно просто лежало купами у кімнаті» [135, с. 7]. Ярослав Мишанич також присвятив батькові низку статей: «Жити, щоб працювати: (до творчої біографії О. Мишанича)» (2008) [136], «Олекса Мишанич і

югославські українці» (2008) [137], «Олекса Мишанич – сквородинознавець» (2009) [138].

2018 року вийшов збірник матеріалів «Олекса Мишанич у колі сучасників» [130], підготований до 85-річчя від дня народження літературознавця. У цьому виданні подані матеріали про життя і працю науковця, прижиттєві спогади самого академіка та його сучасників, відомих літературознавців, письменників, журналістів, учнів, рідних, друзів. Подана в книзі й найповніша бібліографія доробку О. Мишанича та досліджень про нього.

Як зазначає І. Сенько, ерудиція, компетенція, простота, людяність – саме такими є характеристики О. Мишанича й саме так згадують його десятк науковців і діячів культури із якими він спілкувався [130, с. 163]. І. Сенько видав статтю, у якій стверджував: «про повагу до Олекси Мишанича, із переліком зробленого вченим зі світовим іменем, сказав я у статті “Великий трудівник на літературознавчій ниві”, опублікованій в філологічній серії “Наукового вісника Ужгородського університету” (2003, № 7) до 70-річчя від дня його народження» [130, с. 164].

У 2018 р. з ініціативи М. Бідзілі та за сприяння І. Магея в приміщенні Товариства закарпатців у Києві відбувся вечір пам'яті Олекси Васильовича. Це була тепла й зворушлива зустріч друзів і колег науковця. Я. Орос згадує слова І. Дзюби про О. Мишанича, що пролунали на вечорі: «Олекса Мишанич – світла постать для всіх, хто його знав. А знали його і колеги-літературознавці, з якими працював у Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка; і в Спільці письменників України, де не раз виступав; і у видавництвах, які радо користувалися його порадами, консультувалися з ним або просили його допомоги при складанні своїх історико-літературних програм; знали його й студенти, що читали його книжки або слухали лекції. Діапазон його літературознавчих праць був широкий, але раз у раз він звертався до рідного Закарпаття, до його історичної і культурної спадщини.

У період нав'язаних Україні політичних ігор навколо «русинського питання» він мужньо і компетентно викривав фальсифікаторів історії, переконливо говорив про русинську гілку великого українського дерева. О. Мишанич був талановитим і працьовитим ученим. Він був красивим чоловіком, випромінював благородство і викликав довіру й повагу. Був доброї закарпатської породи. Ми його пам'ятаємо. Його слово живе» [130, с. 154].

Поділився своїми спогадами про колегу й директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України М. Жулинський. Він зазначив, що О. Мишанич був «фантастично відданий роботі чоловік. Я не зустрічав таких» [130, с. 154].

Із теплотою згадував науковця його товариш М. Мушинка: «Олекса Мишанич був моїм кращим другом, справжнім побратимом. Його відхід у вічність на 71 році життя був великою втратою не лише для карпатознавства, але й для українського літературознавства та славістики» [130, с. 150].

О. Мишанич відбувся як науковець, реалізував свій філологічний талант і зробив дуже багато для становлення світового українознавства і озбудови культури нашої держави. Ось так він говорив про власне життя й діяльність в інтерв'ю М. Мушинці: «вважаю, що моє наукове життя, незважаючи на кілька великих стресів, склалося вдало. Я прийшов у велику науку і намагався час не марнувати. Роки незалежної України стали вершинними у моїй науковій роботі. За цей час я зробив багато того, чого не міг зробити раніше. Мрію, щоб активізувалося літературне життя на Закарпатті, щоб в Ужгороді було засновано справжній літературний журнал, який згуртував би навколо себе літераторів краю. Найбільшою радістю для мене була б реалізація проекту “Письменство Закарпаття”, який так успішно почав здійснюватися видавництвом “Закарпаття”» [189, с. 55].

Висновки до першого розділу

О. В. Мишанич – один із найвидатніших українських науковців-гуманітаріїв другої половини ХХ ст., член-кореспондент НАН України. Утім, на сьогодні ґрунтовної історіографічної розвідки, присвяченої О. Мишаничу як дослідникові давньої української літератури, досі не існує. Опрацьовані матеріали й студій, присвячені його біографії та науковій діяльності визначили вектор нашого дослідження: всебічне вивчення постаті літературознавця, його наукового доробку, насамперед академічних праць, присвячених медієвістичній проблематиці.

Важливим є не тільки відтворити інтелектуальну біографію О. Мишанича, але й визначити його роль та місце в контексті нашої культури.

О. Мишанич – науковець, який зробив значний внесок у дослідження давньої літератури, саме він був засновником сучасної української школи медієвістики. Його студії, як і праці Володимира Кречотня, Леоніда Махновця, Дмитра Наливайка, Григорія Сивоконя, Леоніда Ушкалова, Дмитра Чижевського та інших, належать до класичної спадщини вітчизняної медієвістики другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Утім, спектр наукових інтересів О. Мишанича був досить широким. Він досліджував не лише давню літературу, але й перебіг літературного процесу в ХІХ і ХХ ст. Особливо академік приділяв увагу літературному процесу рідного Закарпаття, творчості українців-русинів Чехії, Словаччини, колишньої Югославії. Він написав чимало наукових праць, серед яких 19 монографій, уклав і редагував численні збірники статей.

РОЗДІЛ II

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» В ОСМИСЛЕННІ ОЛЕКСИ МИШАНИЧА

2.1. Літературознавча рецепція «Слова о полку Ігоревім» в оцінці О. Мишанича

Перу О. Мишанича належить близько трьох із половиною сотень наукових праць, присвячених найрізноманітнішим питанням історії української літератури. Одним із провідних напрямів його діяльності стало дослідження давнього українського письменства. Як зазначає М. Мушинка, «твори Олексі Мишанича про давню українську літературу та упорядковані ним збірники наукових праць, зокрема праці про Кирила і Мефодія, Біблію, увійшли до золотого фонду українського літературознавства» [189, с. 21].

Одним із найважливіших напрямів наукової праці О. Мишанича були студії, присвячені «Слову о полку Ігоревім». У 1986 році дослідник взяв участь у міжнародній науковій конференції «Переклади “Слова о полку Ігоревім”» мовами народів СРСР і зарубіжних країн». Відтоді пам’ятка стає однією із центральних тем для дослідження.

«Слово», відколи стало відомим, привертало увагу науковців. Існує безліч досліджень цієї унікальної пам’ятки, які тривають і нині. Однак, залишається комплекс актуальних проблем – це проблеми авторства, аналізу тексту, з’ясування часу створення. Окрім того, нагальним для науковців залишається питання про оригінальність «Слова», його автентичність.

Як зазначає О. Мишанич, вивчення і освоєння «Слова о полку Ігоревім» в Україні, котре почалося ще в перші десятиліття ХІХ ст., має сьогодні чималі здобутки, бібліографія налічує понад 2 тис. позицій.

У 1989 р. в Мінську вийшов короткий енциклопедичний словник

М. Булахова – «“Слово о полку Игореве” в литературе, искусстве, науке» [9]. А в 1995 р. російськими «словознавцями» здійснено фундаментальне видання – «Энциклопедия “Слова о полку Игореве”» у 5 томах. Це – універсальні праці, у яких українському матеріалу відведено дуже незначне місце. До укладачів п’ятитомної російської енциклопедії було залучено тільки трьох авторів із України.

Усе життя О. Мишанич боронив автентичність «Слова». Цій проблемі він присвятив працю «Довкола “Слова”» [14, с. 29], де дослідив історичну основу пам’ятки. На відміну від Л. Махновця, О. Мишанич називає одним із перших дослідників історії «Слова» російського науковця К. Калайдовича, адже в 1813 році Калайдович у псковському рукописному Апостолі 1307 року міг виявити приписку переписувача Домида, текст якої нагадував фрагмент «Слова». К. Калайдович відзначав, що мова «Слова» наближена до мови інших староруських пам’яток XII–XIII століть. Окрім того, збірник Мусіна-Пушкіна він датував XVI ст. Як вважає О. Мишанич, саме К. Калайдович першим зацікавився історією віднайдення цього збірника.

Отже, О. Мишанич, підкреслює, що одним із перших, хто поставив дослідження «Слова» на наукову основу був К. Калайдович, котрий не сумнівався в автентичності пам’ятки. Дотого ж, історик звернув увагу на подібність «Слова» до «Сказання про Мамаєве побоїще», але не робив категоричних висновків із цього приводу [119, с. 124].

Великою заслугою О. Мишанича є те, що він систематизував попередні дослідження українських та зарубіжних науковців, а також зробив огляд літератури про «Слово», виданої в Україні на межі тисячоліть [14, с. 29].

Серед тих авторів, які вивчали «Слово», О. Мишанич називає О. Білецького, О. Назаревського, С. Маслова, П. Охріменка, М. Сибільова, В. Склярєнка, М. Шарлеманя, Б. Яценка. Цікавими є дослідження діаспорних авторів: студії, переклади й переспіви В. Васьківа, Я. Гординського, Б. Кравціва, митрополита Іларіона (І. Огієнка), М. Кравчука та ін. Важливими

є праці М. Гетьманця, В. Звагельського, І. Калинець, Л. Махновця, В. Німчука, С. Пінчука, С. Пушика, В. Сулими, М. Ткача, С. Федаки, В. Франчук [112, с. 2].

Важливою подією було відзначення 800-річчя «Слова о полку Ігоревім» у 1985–1987 роках. На думку О. Мишанича, ця подія мала позитивні результати, вона активізувала українських науковців, стимулювала нові дослідження, спричинила появу нових перекладів та поетичних переспівів тексту пам'ятки. Окрім того, почало формуватися вітчизняне коло «словознавців». До України стали відомими переклади і досліджень, виконаних упродовж останнього півстоліття за кордоном. Через ідеологічні причини ці студії не стали своєчасним здобутком у справі вивчення «Слова» в нашій країні.

Інтерес до «Слова о полку Ігоревім» не згасає і в 90-х роках, в умовах незалежності. Як відзначив О. Мишанич, саме в цей період перед дослідниками «Слова» відкривають нові перспективи, починає формуватися погляд на «Слово», як українську пам'ятку. Зараз дослідники переконані, що це надбання нашої національної культури, що пам'ятка виникла на території сучасної України й відтворює події давньої української історії, яка стосувалася Київської, Чернігівської, Новгород-Сіверської та Переяславської земель [119, с. 106].

О. Мишанич звернув увагу на праці Б. Кравціва «Мітологічний світ “Слова о полку Ігоревім”» [73] і «До проблеми Тура-Сварога-Трояна» [72], адже в них детально розглянуто міфологію «Слова», дано оригінальні пояснення згадуваного в ньому язичницького пантеону: Дажбог, Велес, Стрибог, Хорос, Троян. Описані такі персонажі, як Боян, Див, Карна, Жля, Діва, Нужда, біда. Троян, за гіпотезою Б. Кравціва, – «найвище божество старої Русі-України, володар і символ цієї землі»; культ Сварога-Трояна розвинувся з первісного культу бика й місяця [116, с. 208]. О. Мишанич зауважив, що вивчення «Слова» у ХХ ст. відбулося у кількох напрямках:

здійснення видань, розрахованих на масового читача, аналіз окремих нюансів «Слова», створення та публікація перекладів та переспівів, зясування проблеми авторства «Слова».

Щодо першого напрямку – видань тексту «Слова», розрахованих на масового читача – О. Мишанич зазначає їхню крайню нечисленність. Існували тільки видання 1967 року (тираж 20 тисяч примірників), два видання «Дніпра» (1977, 1985) накладом 25 тисяч примірників, котрі вийшли як сувенірні. Останнє видання «Шкільної бібліотеки» (1983) має тираж 100 тисяч примірників. Звичайно, можна користуватися й російськими книгами, але їх теж дуже мало [116, с. 191].

Практично всі видання супроводжували історико-літературними статтями й коментарями. О. Мишанич, зауважує велику заслугу таких знавців і популяризаторів «Слова», які готували українські видання. Серед таких авторів він називає В. Микитась, С. Маслов, Л. Махновець, В. Німчук, котрі готували українські книги. Окрему увагу дослідник звертає на узагальнювальний розділ про «Слово» (автор – Л. Махновець) у першому томі восьмитомної «Історії української літератури» (1967). А от для масового читача О. Мишанич пропонує змістовний літературний нарис С. Пінчука «Слово о полку Ігоревім» (1968, 1973, 1990) [164], де подано всебічну характеристику пам'ятки.

Другий напрям вивчення «Слова» в Україні, за класифікацією О. Мишанича, – дослідження окремих нюансів тексту «Слова», створення фундаментальних праць. На думку літературознавця, це найважчий, однак і найпродуктивніший напрям. І тут справжній внесок зробили українські науковці. Щонайперше О. Мишанич говорить про серію статей природознавця М. Шарлеманя, зокрема «Заметки к “Слову о полку Игореве”» [229], «Заметки натуралиста к “Слову о полку Игореве”» [230]. М. Шарлемань дослідив зображення природи в «Слові», наприклад, фауни, запропонував своє тлумачення кількох «темних» місць, із чим зараз погоджується

більшість дослідників (дебрь Киянь – дебрь Кисаню; Плоске, Плеске – Пліснеськ та інші). Автор підтримав думку науковців про те, що творець «Слова» належав до чернігівсько-тмутараканської школи, довів, що «Слово» – твір багатожанровий і зараховувати його до пам'яток політичного красномовства Київської Русі немає жодних підстав, помітив сліди «Слова» в давньоруській літературі [116, с. 192].

О. Мишанич визначив ще одну цікаву проблему вивчення «Слова о полку Ігоревім» – це пошук відповіді на запитання про маршрут походу Ігоря Святославовича, про місцевість, де відбулася трагічна битва 10–12 травня 1185 року, про місцезаходження ріки Каяли. Дослідник називає кілька наявних гіпотез. Щонайперше йдеться про припущення ізюмського краєзнавця М. Сібільова, який у 1950 р. надрукував статтю «Археологічні пам'ятки на Дінці в зв'язку з походами Володимира Мономаха та Ігоря Сіверського» [184] та досить переконливо довів, що ріка Каяла – це нинішня річка Макатиха, притока Голої Долини (Літописної Сюурлій), яка впадає в Сухий Торець, праву притоку Сіверського Дінця [116, с. 193]. О. Мишанич відзначив, що до цієї теми звернувся і проф. М. Гетьманець, який у 1982 р. в Харкові видав книгу «Тайна реки Каялы», де підтверджено думку М. Сібільова про ототожнення Каяли і Сюурлій із нинішніми Макатихою і Голою Долиною [25 с. 49, 123].

О. Мишанич підсумовує, що, звичайно, ці дані ще уточнюються, але вони заслуговують на серйозне обговорення.

Питання здійснення та вивчення переспівів і перекладів, а також дослідження проблеми авторства «Слова» в огляді О. Мишанича потребують більш глибокого аналізу, тому ці напрями ми розглянемо детально в наступних підпунктах.

2.2. Переспіви та переклади «Слова о полку Ігоревім» у студіях дослідника

Одним із напрямів дослідження «Слова» є здійснення перекладів та переспівів цієї славетної пам'ятки та їх вивчення. Серед українських дослідників, перекладачів «Слова» 90-х років ХХ століття О. Мишанич називає уже згадуваних професора П. Охріменка, професора М. Гетьманця, письменників В. Малика, С. Пушика та М. Ткача, історика, філолога Б. Яценка, молодих дослідників В. Звагельського, С. Федаку, мовознавців В. Франчука, В. Німчука, В. Скляренка, перекладачів П. Салевича та Н. Попеля [116, с. 187].

О. Мишанич уважав, що «"Слово о полку Ігоревім" як пам'ятка світового значення відкрита для досліджень на всіх континентах, але найближча і найзрозуміліша вона в Україні, її мова, міфологія, образна система, історичні та географічні реалії найдоступніші саме українським ученим, які відчувають у ній дух української старовини, можуть збагнути найменші нюанси її дивовижного поетичного тексту, не вдаючись до штучних лексичних та образних аналогій» [119, с. 109].

Як приклад він наводить реконструкцію М. Ткача «Слово о полку Ігоревім» [186], котру рекламують як «наукову», «мовнозвукову», і, за словами самого автора, після цієї реконструкції «"Слово" – уперше! – зазвучало мовою оригіналу» [199, с. 110]. На думку О. Мишанича, перекладач мав добрі наміри, але настільки захопився реконструкцією на підставі ніби народних говорів Чернігівщини, що суттєво «затемнив» текст, запропонував такі слова, форми слів, вирази, які викликають тільки подив, замість наближення віддаляють текст від відомого оригіналу, а водночас і від читача. На доказ своїх аргументів науковець аводить декілька прикладів: «Не ліповлій оним будяшет, братіє», «по бувалинам», «розтікачється», «которую дотичає», «пісню пояє», «вскладує», «рокотають», «летая умом», «свідомі к

меті», «Вспалав князю ум по охоті», «втули одварені», «потопташав», «помчашав», «начашав», «преградишав», «поскочає», «крамолу коває», «ворони згряють», «бийша ся день», «бийся ся другий», «уже дошки без книша», «врекошав бояри князю», «собі слави іськати» – реконструкція цих слів і словосполучень не прояснює текст, а навпаки робить із нього «якусь абракадабру». Якщо фахівець хотів перекласти, говорить О. Мишанич, староукраїнський текст на нинішній живий діалект Чернігівщини, то це можна було б зрозуміти, але таке довільне поводження з текстом нічим не виправдане. О. Мишанич зауважив, що штучні вправи над мовою «Слова» ніколи не дадуть позитивних наслідків. На його думку, М. Ткач легковажно втрутився в оригінальний текст і спробував реконструювати те, що не піддається реконструкції [119, с. 110]. Саме тому ця робота не витримує жодної критики.

Згадує О. Мишанич і переклад М. Ткачем тексту «Слова» старослов'янською графікою часів Кирила і Мефодія з малим та великим юсами. Проте ця праця також не отримала схвальних відгуків і, за словами О. Мишанича, радше сприймалася як авторська робоча гіпотеза. Ще академік В. Перетц 1926 році надрукував його кирилицею за всіма правилами наукової публікації давніх українських текстів. У пізніших виданнях ця тенденція не була продовжена, текст «Слова» друкували сучасним шрифтом зі збереженням букв «ъ» та «ѣ». Зараз у деяких книгах спостерігаємо спроби цитувати «Слово», передаючи його кириличним шрифтом. Катерининська копія теж виконана письменником кінця XVIII століття. Дослідник стверджує, що, якими б дотепними і сумлінними не були переклади тексту «Слова» на кирилицю, вони залишаться лише «вправами», наукового значення не матимуть. Так само О. Мишанич закликає ставитися й до «темних» місць прочитання окремих слів, перестановки рядків тощо. Як зазначає науковець, видання 1800 р. є канонічним текстом, на котрий слід

спиратися, і різні «творчі вправи» над ним неприпустимі. Потрібні дуже вагомні докази, щоб прийняти якусь найменшу поправку [119, с. 111].

О. Мишанич також розглядає кілька нових перекладів і переспівів «Слова», які стали помітними в українській «словіані». Першим він називає переспів Володимира Васьківа, що вийшов у Києві окремою книжкою 1996 року.

Канадський українець В. Васьків переспівав і ретельно прокоментував текст «Слова». Його текст становить плавний 8-мискладовий вірш, організований у 6-рядкові строфи з парним і кільцевим римуванням рядків. Завдяки своїй структурі читається легко й добре передає зміст оригіналу. Однак О. Мишанич звертає увагу на ідейний дисонанс у цьому вдалому переспіві, який зумовлений додаванням авторських цілих рядків, яких немає в оригіналі і які привнесені сюди з інших джерел. Науковець наводить показові приклади: готські діви

Руським золотом всі сяють
Ходять, дзвонять та співають...
Як Вінитар король готів,
Розбив антів із князями,
Розп'яв Буса із синами.

Та сімдесят старшин-воїв [119, с. 112].

Останні чотири рядки взяті із зовсім інших історичних джерел, їх немає у «Слові».

Далі О. Мишанич згадує момент після діалогу Гзи і Кончака, де Гза міркує: коли «соколича опутати красною дівцею, то не буде нам ні сокільця, ні красної дівци, і почнуть нас птиці бити в полі Половецькім» [119, с. 112], тут перекладач додає «від себе» таку строфу:

Так як Гзак сказав, так було:
Володимира роззула
Молоденька Кончаківна,

А по двох роках полону
Князь утік на Русь, додому,
А з ним жінка та дитина [119, с. 112].

Як зазначає науковець, такі додатки можливі в коментарях, але включати їх у текст «Слова» немає жодних підстав, адже вони знецінюють переспів і віддаляють його від оригіналу [119, с. 112].

Далі О. Мишанич переходить до розгляду ще двох поетичних перекладів, опублікованих у 1999 року. По-перше, це «Слово про полк Ігорів. Поема-епос» (Одеса, 1999 р.) Никона Попеля [171]. Як відзначив літературознавець, це досить точний ритмічний переклад, котрий повністю передає зміст оригіналу, хоча він і має, звичайно, певні недоліки. Серед них О. Мишанич називає довільне тлумачення окремих слів та виразів, неадекватних оригіналу. Як приклад науковець наводить такі рядки: «рища в тропу Трояню» – «рискаючи по черствій дорозі», «свідомі кмети» – «свѣдомі мужі», «лисици брешут» – «ричать лисиці», «помчаша красная дѣвки половецкыя» – «красунь кипчацьких повезли», «пороси поля прикривають» – «пиляка поля вкриває», «и паде ся Кобяк в градѣ Киевѣ» – «Поляг Кобяк у Києві», «на кровати тисовѣ» – «на голому сосновому ліжку», «сыновчя» – «синочки», «господине» – «господаре», «комонь в полуночи Овлур свисну за рѣкою» – «опівночі Овлур коня свиснув», «Ярослава – Ольгава коганя» – «О жінко князя Олега!» [119, с. 113]. О. Мишанич зазначив, що переклад Н. Попеля сприймається як не зовсім довершений, ще потребує мовного і поетичного шліфування [119, с. 113]. Звернув увагу науковець і на те, що перекладач змінив ім'я Бояна на «Янь», додаючи до попереднього слова частку «бо»: «замислив-бо Яня», «бо Янь-бо віщий», «повідав-бо Янь», «чи не заспівати-бо Яню». На думку дослідника, такі словесні конструкції досить штучні, тому такі зміни є недоцільними [119, с. 113].

Другий ритмічний переклад, про який згадує О. Мишанич, – це переклад львів'янина П. Салевича. Цей текст має свої особливості.

Спираючись на попередні публікації, перекладач розбив текст «Слова» на рядки, мотивуючи тим, що поема близька до сучасної верлібрової поезії, написана «вільною ритмізованою мовою, опертою на семантичних одиницях-реченнях і більших структурних компонентах, зокрема, голосіннях, замовляннях, приповідках, а частково й думах, де важливими художніми принципами є внутрішні художні засоби, фігури, тропи» [186, с. 4]. П. Салевич подав оригінальний текст «Слова» і свій переклад без розділових знаків. О. Мишанич схвалює експеримент П. Салевича, проте називає його штучним. А стосовно розділових знаків зауважує, що це вправа, яка не наближає текст до сучасного читача і не прояснює його, а скоріше розхитує наявну традицію. Як відзначив О. Мишанич, П. Салевич був прихильником галицького походження «Слова», тому й намагається зберегти і підкреслити «давню галицьку лексику і синтаксис, інтонаційні та емоційні наголоси, і навіть звуки оригіналу» [119, с. 113].

Викликали заперечення в О. Мишанича й переклад П. Салевичем окремих слів, і тлумачення ним деяких реалій. Наприклад: «галици стади» – «полки галичан», «свист звѣрин» – «виск звірин», «крычат» – «кричать», «тамо» – «тамди», «слава на суд приведе» – «хвальба на суд привела», «рѣтко ратаевѣ кикахут» – «рідко ратаєві кували», «хинова» – «фінова», «хіновьскыя стрѣлки» – «фіновскії стрілки».

Окрім того, продовжує науковець, власні назви «Карна» і «Жля» перекладач тлумачить як імена половецьких ханів Кончака і Гзи. Рядок «растѣкашеса мыслию по древу» перекладається «біг мислієм по древу», а слово «мись» («мисію»), на думку П. Салевича, означає «медвідь». Важко не погодитися з висновками О. Мишанича, що хоч перекладач і має право на своє тлумачення, але воно мусить узгоджуватися з оригіналом, прояснювати, а не затемнювати текст [119, с. 114].

Серед ритмічних перекладів «Слова», науковець також виділяє переклад професора М. Гетьманця, поданий у книжці «Велике і вічне “Слово

о полку Ігоревім”» (Суми, 1998). О. Мишанич називає М. Гетьманця одним із кращих знавців «Слова» в Україні, котрому належить кілька серйозних досліджень цього поетичного шедевр давнього українського письменства. Високу оцінку отримала зокрема монографія харків’янина «Тайна реки Каялы» [25]. У цій книзі, як підкреслює О. Мишанич, М. Гетьманець порушив низку дуже важливих проблем вивчення пам’ятки, простежив маршрут походу Ігоря Святославича навесні 1185 року, дослідив шлях утечі князя з полону, висловив цікаві міркування про місце битви Ігоря Святославича з половцями, вніс кілька уточнень до історичних та географічних коментарів щодо «Слова о полку Ігоревім», порівняв автора твору з його видатним сучасником азербайджанським поетом Нізамі, дав обґрунтований відгук на псевдонаукову книжку Г. Сумарукова «Кто есть кто в “Слове о полку Игореве”». Усі кращі праці про «Слово» М. Гетьманець зібрав саме в цій книзі, яку О. Мишанич вважає помітним надбанням української науки [119, с. 114].

Академік високо поціновує роботу М. Гетьманця, вважаючи його дослідником-професіоналом, літературознавцем, який глибоко проникає в текст пам’ятки, добре знає епоху, спирається на першоджерела, адже сам брав участь в експериментальному кінному поході навесні 1986 р., здійсненому за маршрутом походу Ігоря Святославича у 1185 році. Зібрані в одній книжці дослідження М. Гетьманця складають одне ціле, допомагають краще зрозуміти «Слово» і за словами О. Мишанича, дозволяють проникнути в дивосвіт нашої давньої поезії: «переклад М. Гетьманця виконаного професійно, з максимальним наближенням до оригіналу, без жодних псевдоновацій. Перекладач користується існуючим текстом видання 1800 р., не погіршує його і не поліпшує, “темні місця“ передає у традиційному оформленні. Переклад М. Гетьманця прозорий, доступний, читається легко. В особі М. Гетьманця ми маємо досвідченого знавця «Слова» старшого покоління, який дивиться на “Слово“ очима вченого-філолога, патріота. Його

дослідження – помітна віха в сучасному українському «Слово“-знавстві» [119, с. 115].

Привернула увагу науковця й праця І. Калинець «Студії над “Словом о полку Ігоревім”» (1999) [63]. На думку О. Мишанича, авторка створила системне дослідження цілої низки історико-філологічних та краєзнавчих проблем «Слова», яке не лише підсумовує здобутки попередників, а й по-новому висвітлює окремі проблемні питання «Слово»-знавства, інакше трактує образи, поняття, лексеми [119, с. 115].

І. Калинець починає студію з визначення українських коренів «Слова», а потім прояснює кілька «темних місць», над якими працюють науковці ось уже два століття. О. Мишанич зауважує, що досить переконливим є погляд дослідниці на образ загадкових «троян» у «Слові». На думку І. Калинець, йдеться про трьох синів Ярослава Мудрого: Ізяслава, Святослава і Всеволода. Тому словосполучення «вѣчи трояни» слід читати як «сѣчи трояни», а фразу «на седьмом вѣцѣ Трояни» варто виправити на «на седмь мѣсцѣ (або: “мсцѣ”) трояни» («на сім місяців трояни»). О. Мишанич наголошує на тому, що для таких міркувань є певні підстави, однак розмова про «Трояна» і «троянь» далеко не завершена. Гіпотеза дослідниці може бути прийнята тільки як робочий варіант.

Окремо літературознавець відзначив започатковану І. Калинець конструктивну й перспективну розмову про теоретичні концепції поезії в «Слові». Дослідниця, відштовхуючись від терміна «трудні повісті» пов’язує його з латинським «*pondus regum*» і доходить висновку, що вжитий автором термін «трудні повісті» стосується творчості Бояна. Творець «Слова» орієнтувався на сучасного йому читача і слухача, який розумівся на тогочасних культурних концепціях та поетичній термінології. Новітні філософсько-естетичні концепції проникали на Русь із візантійського та західного світу й змінювались на місцевому матеріалі [119, с. 116].

Зауважив О. Мишанич і те, що І. Калинець пропонує нове тлумачення слова «див». На її думку, знамено зі святим зображенням, яке несли попереду війська. Так само доповнює дослідниця пояснення назв «Карна» і «Жля» як божеств із потойбічного світу. Але найцікавішим для О. Мишанича у цій студії є опис соціально-військових станів Русі, про які йдеться в «золотому слові» князя Святослава Київського. По-різному тлумачили згадані тут «чернігівські білі», «могути», «татрани», «шельбири», «топчаки», «ревучи» та «ольбери». На думку О. Мишанича, дослідниця подала досить струнку ієрархію соціально-військових станів тогочасного Русі й слушно пояснила ці терміни популярною мовою: «білі вельможі» – думаючі бояри, «могути» – дрібні князі, багаті землевласники, «татрани» – багаті дружинники, «шельбири» – багаті горожани, «топчаки» та «ревучи» – піше військо, озброєне лише рогатинами і сулицями, «чорні люди», «ольбери» – міська сторожа, поліція. О. Мишанич закликає наступників взяти до уваги такі тлумачення.

Важливим у дослідженні І. Калинець науковець називає й те, що вона ретельно простежила маршрут походу Ігоря Святославича, з'ясувала час і місце битви, пояснила основні топоніми, згадані в «Слові» та в літописі, детально відтворила перебіг битви, висловила свої міркування про загадкову Каялу. На думку літературознавці, назву «Каяла» в ті часи мала ліва притока Сіверського Дінця Борова («Каяли-Борова») [119, с. 177].

У роботі І. Калинець, за словами О. Мишанича, багато цікавих знахідок та слухних міркувань, тож ця студія заслуговує на високу оцінку. І. Калинець не творить нових міфів про «Слово», а навпаки, намагається деміфологізувати пам'ятку, заперечити низку усталених тлумачень і концепцій, висуваючи свої, більше наближені до тогочасної дійсності гіпотези. Як відзначив О. Мишанич, без цієї книжки дослідниці відтепер не може обійтися жоден серйозний дослідник «Слова» і праця ще чекає на свого вдумливого рецензента й опонента-професіонала [119, с. 117].

Особливу увагу літературознавець звертає на багаторічні студії та численні наукові публікації про «Слово» Б. Яценка. Як відзначає О. Мишанич, автор систематично вивчає низку питань про «Слово» – розшифровує його історичну інформацію, розшукує літературні джерела, з'ясовує обставини відкриття рукопису, відстоює цілісність тексту, аналізує його концепцію, висуває гіпотези про авторство твору тощо [119, с. 117].

О. Мишанич зазначає, що дослідження Б. Яценка ґрунтуються на історичних джерелах, науково достовірних фактах, враховують досягнення попередників. Літературознавець дуже обурюється тим, що деякі науковці не враховують надбання інших фахівців: «деякі наші сучасні “Слово”-знавці вдають, що вони все починають на голому місці, не користуються ні «Энциклопедией “Слова о полку Игореве”» В. Л. Виноградової, ні «Словарем-справочником “Слова о полку Игореве”», не кажучи вже про фундаментальні дослідження й видання В. Пертца, М. Грунського, В. Андріанової-Перетц, М. Гудзія, Д. Лихачова, Б. Рибаківа тощо» [119, с. 117].

Якби праці Б. Яценка про «Слово» були зібрані в одній книзі й доступні широкому читачеві, зауважує О. Мишанич, то вони малиб іще більшу цінність як комплексне дослідження твору, де розглянуто й епізодичні питання, і глибоко проблемні та наведено вдалий ритмічний переклад тексту «Слова» сучасною українською мовою (1998) [119, с. 117].

Дуже схвально О. Мишанич відгукнувся й колекцію «Слово о полку Ігоревім», яку зібрав С. Воїнов. Як відзначив літературознавець, «ми нині недооцінюємо творчий подвиг відомого знавця «Слова». А тим часом його колекція вже тепер має національне значення, і наукова її цінність дедалі зростатиме. Фактично вона творить цілий розділ української «словіни» і є основою повноцінного музею “Слова о полку Ігоревім”. Можна сподіватися, що й обласна чернігівська, і державна київська влада візьмуть під свою опіку

національне надбання і створять у Новгороді-Сіверському справжній музей «Слова о полку Ігоревім»» [119, с. 117–118].

Загалом, розглянувши велику кількість сучасних перекладів, переспівів «Слова о полку Ігоревім», О. Мишанич дійшов висновку, що нинішні перекладачі поводяться з текстом «Слова» легковажно. Він уважав, що серйозна академічна наука ніколи не братиме такі студії до уваги. А «темні місця» пам'ятки залишаться «темними», мабуть, назавжди. Саме над ними треба працювати, але дотримуватись наукових методів [119, с. 111].

О. Мишанич говорить, що «“Слово” нині вимагає також захисту, як і будь-яка пам'ятка культури. Ніхто не збирається нині “приробити” носа єгипетському сфінксу чи руки Венері Мілоській, відбудувати Колізей, добудувати Собор Паризької Богоматері, хоч це і легко зробити. Ці шедеври залишаються пам'ятками у такому вигляді, як і дійшли до нас. Так само і “Слово о полку Ігоревім” хай залишається літературною пам'яткою у тому вигляді, у якому її надруковано в 1800 р. Різні «реставратори» й ремісники тільки псують його і паплюжать. Прикладів для цього більш ніж достатньо» [119, с. 111].

2. 3. Погляди науковця на проблему авторства «Слова»

Проблема авторства «Слова о полку Ігоревім» – одна з центральних у дослідженні пам'ятки. Останніми роками в літературі висловлено кілька гіпотез щодо автора «Слова», тож вочевидь, це питання актуальне і зараз. Узагальнення щодо авторства «Слова» намагалися зробити О. Білецький, С. Маслов, О. Назаревський, котрі висували багато гіпотез щодо можливого творця «Слова». Дехто з науковців виступав із думкою, що автора «Слова» ніколи не вдасться визначити, та й немає потреби намагатися, адже це не додасть нічого до вивчення славетної пам'ятки. Однак, дослідження не припинялися. О. Мишанич згадує слова В. Чивиліхіна: «Якщо ми ніколи не

відкриємо імена автора «Слова», то ніколи не зрозуміємо до кінця ні того часу, ні його культури, ні самої поеми, ні багатьох таємниць руської історії, її деяких аспектів суспільствознавства, як називав Максим Горький літературу» [227, с. 52].

Радянський російський письменник В. Чивихілін у романі-есе «Память», спираючись на висновки відомих дослідників «Слова» В. Ржиги і М. Шарлеманя, досить переконливо обґрунтував версію, що автором пам'ятки був князь. Проте, як підкреслює О. Мишанич, подальший хід думок дослідника не є вдалим. Письменник називає імовірним автором самого Ігоря Святославовича, а це означає, що князь десь через 12-15 років після подій склав поему про себе і свій невдалий похід на половців у 1185 р. [124]. Справді, така версія не витримувала серйозної критики.

О. Мишанич підсумував внесок українських науковців у з'ясуванні авторства «Слова». Він згадує С. Пінчука, який уважав творцем «Слова» київського тисяцького Рагуїла Добринича [164], Б. Рибаківа, який висунув гіпотезу, що автором був київський боярин і літописець Петро Бориславич [116, 194]. Цю думку підтримують також В. Франчук і В. Шевчук. П. Охріменко припускав, що творцем «Слова» був учасник походу 1185 року, а саме вчитель і наставник, а згодом радник і літописець Ігоря Святославича [157, с. 20–23; 159, с. 79–85].

Цю ж думку обстоює у своєму романі «Черлені щити» В. Малик (1985). Письменник показує образ вихідця з народу боярина Славути, наставника Ігоря Святославича, який після невдалого походу створив «Слово о полку Ігоревім» [116, с. 194].

В. Медведєв навів інші аргументи й назвав автором пам'ятки київського князя Святослава Всеволодовича, одного з героїв «Слова», а В. Грабовський підтримував кандидатуру учасника походу 1185 року князя Святослава Рильського. Слід наголосити на тому, що більшість дослідників усе ж схильні вважати автором «Слова» галичанина, адже у творі дуже

детально описано галицьке князівство, вживаються галицькі географічні назви, окремі слова. С. Пушик навів свої припущення із цього приводу. 5 і 6 січня 1985 р. в Івано-Франківській обласній газеті «Прикарпатська правда» в рубриці «Гіпотеза» було надруковано його статтю «Автор “Слова” – син Осмомисла». Йдеться про Володимира Ярославича, сина галицького князя Ярослава Осмомисла. Як відзначає О. Мишанич, цікавим є те, що, працюючи над поетичним перекладом «Слова» сучасною українською літературною мовою, С. Пушик досліджував сліди міфології карпатського регіону в пам’ятці. Саме цей науковець почав шукати автора «Слова» в галицькому оточенні князя Ярослава Осмомисла. Прочитавши уважно текст Київського літопису, перекладений зі староруської мови Л. Махновцем і надрукований у журналі «Київ» (1984, № 6, 7, 8), С. Пушик звернув увагу на постать Володимира Ярославовича, сина Ярослава Осмомисла, брата Ярославни, дружини Ігоря Святославовича. На думку С. Пушика, Володимир у 1185–1186 рр. міг написати «Слово». Проте, як зазначає О. Мишанич, більш переконливих доказів авторства Володимира Ярославовича дослідник не наводить [116, 195–196]

Дуже важливим О. Мишанич уважав дослідження Л. Махновця, який зазначав: «Немає сумніву, що “Слово” – це не фольклорна пам’ятка. Високоталановитий, освічений автор блискуче знав історію, легко й правильно орієнтувався в політичних і державних обставинах свого часу й часів минулих, майстерно володів поетично-образними надбаннями народної творчості, знав світову літературу. Правда, ми не можемо встановити особу автора, його ім’я. Але головне ми знаємо. Автор “Слова” був великим громадянином Руської землі, гарячим патріотом, який закликав до згуртування всіх сил перед лицем ворожих навал. Противник князівських усобиць, він виступав на захист загальнонародних інтересів. Він був світською людиною» [99, с. 24].

Л. Махновець також висунув гіпотезу, згідно з якою авторство «Слова» належить Володимирові Ярославичу. Як зауважує О. Мишанич, на це його могла наштовхнути висунута в романі В. Чивиліхіна «Пам'ять» гіпотеза про князівське походження автора. Свої дослідження Л. Махновець опублікував у книзі «Про автора “Слова о полку Ігоревім”» (1989) [100]. Дослідник уважав, що написаний твір був князем із роду Ольговичів. Це дуже освічена людина, яка зналася на тодішньому житті Русі. Вона могла бути свідком або й учасником походу Ігоря Святославича на половців у 1185 році. Л. Махновець багато років працював над перекладом «Літопису руського» за Іпатіївським списком, а також над виданнями «Слова». На думку О. Мишанича, саме це допомогло дослідникові укласти родовід руських князів, починаючи від Рюрика [16, с. 7]. Саме серед них він шукав автора «Слова». Урешті Л. Махновець припустив, що автором «Слова» може бути Володимир Ярославич (1151–1198), старший син галицького князя Ярослава Осмомисла, онук Юрія Долгорукова.

Спираючись на дослідження Л. Махновця, О. Мишанич висунув гіпотезу, що «Слово» було дещо зімпровізоване і його міг записати якийсь книжник того часу. О. Мишанич зауважує, що науковець залучив величезний і найрізноманітніший матеріал для обґрунтування своєї думки про авторство «Слова». Дослідження його глибоке й фахове. Мишанич наголосив на тому, що Л. Махновець постає не лише філологом, але й істориком, археологом, перекладачем, генеалогом, використовує методологію точних наук. Вирішення проблеми авторства «Слова» – це результат тривалої праці. Але досконале знання тексту літописних текстів, досягнень археології і генеалогії допомогли дослідникові.

Як підкреслює О. Мишанич, науковці вже давно відзначили, що в «Слові» не виявлено жодної фактичної помилки, все нібито стоїть на своїх місцях. Л. Махновець довів, що такою повну, точну інформацію міг мати тільки Володимир Ярославич, який був пов'язаний не лише з галицькою, але

й із київською, чернігівсько-сіверською, полоцькою, турово-пінською, володимиро-суздальською землями [99, с. 5].

Отже, як відзначив О. Мишанич, «заслуга Л. Махновця полягає в тому що він назвав автора “Слова о полку Ігоревім” і науково обґрунтував свою гіпотезу. По суті, те, що автор “Слова” – людина з княжого середовища, уже було доведено; те, що автор – галичанин, теж давно стверджувалося. Залишився ще один, третій крок – назвати автора й довести це. Багато вчених відмовилися від цього кроку, вважаючи, що автора “Слова” назвати навряд чи можна, а якщо б його й назвали, то це нічого не додасть до нашого розуміння твору. І ось Л. Махновець зробив цей третій крок – його версія є досі найпереконливішою. Її значення на сьогодні годі переоцінити. По-перше, вона вибиває ґрунт з-під ніг скептиків, сумніви щодо часу написання “Слова” тепер повністю відпадають. По-друге, вона примушує по-іншому подивитися на ідейно-художній зміст твору, його жанрову природу, поетичну структуру, систему образів, співвідношення в ньому поганського та християнського елементів. По-третє, вона ставить твір у контекст доби, конкретних міжкнязівських стосунків, пояснює цілу низку так званих “темних” місць у тексті, спонукає іншими очима дивитися на єдність земель Давньої Русі та характерний для XII століття процес феодального роздрібнення. Уже цього досить, щоб визнати за дослідженням Л. Махновця першорядну наукову вартість» [99, с. 32]

Справді, на сьогодні більшість дослідників «Слова» підтримує Л. Махновця, адже вона базується на історичних фактах, документальних матеріалах.

За словами О. Мишанича, під час огляду студій «Слова о полку Ігоревім» українських літературознавців XX століття слід також враховувати досягнення українських науковців за кордоном. Як зазначає академік, їхні праці тривалий час замовчувалися. Це гальмувало процес вивчення пам’ятки,

не давало змоги українським дослідникам обмінюватися думками, використовувати наукові здобутки та спостереження одне одного.

Усі зарубіжні праці на тему «Слова», як зазначає О. Мишанич, у нас іще навіть не взяті на бібліографічний облік. Із відомих видань науковець називає: «“Слово о полку Ігоревім”. Героїчний епос XII віку» за редакцією С. Ординського (Філадельфія, 1950) зі статтями й коментарем; два видання літературної монографії митрополита Іларіона «Слово про Ігорів похід» (Вінніпег, 1949, 1967) [156]; «“Слово про Ігорів похід”. Князівсько-дружинний епос» М. Кравчука (Нью-Йорк, 1968) [187] та «Слово про Ігорів похід в переспівах на сьогочасну українську мову» вступна стаття й редакція д-ра Яр. Рудницького. 2-ге видання» (Вінніпег, 1973).

Як зауважує О. Мишанич, зарубіжні українознавці вивчають «Слово о полку Ігоревім» з інших методологічних позицій, ніж радянські медієвісти. Вони вважають, що це твір національної літератури, у котрому зображено одну з важливих сторінок української історії, показано дух, побут і вірування українського народу [129, с. 2].

Окремо О. Мишанич виділяє на німецькомовне видання С. Гординського «Das ihoried» (Мюнхен, 1985), що містить велику вступну статтю упорядника, переклад «Слова» німецькою мовою, виконаний С. Гординським разом із Л. Качуровською-Крюков, ґрунтовний коментар і бібліографію. Крім цих книжок, літературознавець розглядає низку статей проф. О. Прицака (про історичну основу й авторства «Слова» [173]), Б. Кравціва (про міфологію «Слова») [72].

Переклад, дослідження й коментар С. Гординського, О. Мишанич називає кращим науковим прочитанням «Слова». С. Гординський стоїть на традиційних засадах, вважаючи, що твір виник у кінці 1185 р. або на початку 1186 р. Науковець змалював портрет автора «Слова» як «літературної індивідуальності, співця і патріота», людини високоосвіченої, з військовим світоглядом, представника «київської літературної школи».

Цікавими для О. Мишанича є книжка С. Гординського «“Слово о полку Ігоревім” і українська народна поезія» (Вінніпег, 1963) [29], стаття «З люпою літературного детектива над “Словом о полку Ігоревім”» (1982) [28].

С. Гординський зосереджується на факті, чи був творець пам'ятки киянином, чи галичанином, чи чернігівцем: достатнім є те, що автор «показався державним мужем», який не мав жодних сумнівів, що «центром Руської землі» має бути Київ і завданням кожного із князів повинна бути «оборона Києва і його великокняжого престолу». Як відзначив О. Мишанич, праці дослідника є зразком об'єктивного науковго тлумачення тексту видатної поетичної пам'ятки.

Олекса Васильович уважає, що саме обґрунтованість, академічна точність і виваженість висновків, увага С. Гординського до думок попередників, глибокий професійний історичний та філологічний підходи до твору й до окремих деталей забезпечують студіям науковця чільне місце у великій літературі про «Слово» [129, с. 2].

Як зауважує О. Мишанич, фундаментальним дослідженням «Слова» є монографія митрополита Іларіона (Івана Огієнка) «Волинь» (1967) [156]. Академік підкреслює, що цю працю можна порівняти хіба що з книгою В. Перетца «Слово о полку Ігоревім. Пам'ятка феодальної України-Руси XII віку. Вступ. Текст. Коментар» [163].

У монографії І. Огієнка подані історичні й літературні відомості про «Слово». Автор трактує твір як «незабутню дорогоцінну літературну пам'ятку українського походження» [163]. За словами О. Мишанича, у роботі науковець дуже розгорнуто зобразив історичне тло, на якому виникло «Слово», висвітлив історію відкриття, вивчення й видання тексту, провів паралелі із «Задонщиною», увів Слово» в контекст західноєвропейської середньовічної пісенності. Важливим також є те, що автор книги детально проаналізував ритмічну форму, поетичне та фразеологічне багатство, мову і правопис «Слова», зробив огляд літератури та інших видань, пов'язаних із

вивченням образів природи, власних назв, розкриттям ідеології «Слова». Митрополит Іларіон був одним із активних учасників відомого філологічного семінару В. Перетца, де на засадах філологічної школи головну увагу приділив фактичному матеріалу, висвітленню його на широкому культурно-історичному тлі епохи. Часом написання пам'ятки автор вважає 1185–1187 рр., тобто І. Огієнко схиляється до традиційних думок своїх попередників. Як відзначив О. Мишанич, мовна, фразеологічна та стильова єдність «Слова» дають дослідникові підстави говорити, що твір був написаний одним автором. Митрополит Іларіон згадує версії інших науковців про можливе авторство – Біловолода Просовича, Тимофія, Митусу, – але своєї думки не наводить, тож це питання залишає відкритим [116, с. 207].

Цікавився «Словом» і відомий філолог та філософ Д. Чижевський. Учений усебічно проаналізував пам'ятку, її художню структуру, зміст, композицію, стилістичні засоби, символи, поетичну образність, мову. Дату написання «Слова» Д. Чижевський приймає традиційну – 1187 рік. Він був переконаний, що це твір кінця XII століття, і вважав, що будь-які спроби змістити його хронологію не витримують наукової критики [99, с. 35]. Автором твору називає «мисливця та вояка, людину не лише з літературним смаком і талантом, але й з літературними інтересами». Науковець зазначав, що ця людина знала духовну та світську літературу, була близькою до князівського середовища, могла бути киянином, чернігівцем, але могла бути також галичанином. Найвизначнішою рисою автора дослідник уважав патріотизм, любов до Руської землі. Однак, за словами О. Мишанича, у своїх студіях науковець не був категоричним, він подає їх лише як «здогади, хоч і не цілком безпідставні» [116, с. 206]

Як зазначає академік, Д. Чижевський не займався «Словом» спеціально, проте як історик літератури, дослідник «орнаментального стилю», дав глибоку мистецьку характеристику пам'ятки.

Згадує О. Мишанич й історика та сходознавця проф. О. Пріцака. У західній пресі писали, що науковець підготував до друку монографію «“Слово о полку Ігоревім” і “євразійський степ”». Цю монографію, на момент здійснення огляду О. Мишаничем, світ іще не побачив, проте академік аналізує декілька статей О. Пріцака про історичну основу «Слова», у яких простежено відносини й конфлікти Русі з половцями. Дослідник висунув, нову версію авторства «Слова». Спираючись на систему доказів, переважно літописні тексти, О. Пріцак стверджував, що творцем літописної повісті про похід Ігоря Святославича (в Іпатіївському списку) і автором «Слова» була одна людина – Володислав Кормильчич, освічений галицький боярин, який брав активну участь у політичному житті Галича й Чернігова кінця XII ст. – початку XIII ст. [116, с. 208].

Звертає увагу О. Мишанич і на праці М. Кравчука та Я. Рудницького. За його словами, досвідчений перекладач М. Кравчук здійснив іще одну цікаву спробу подати поетичну інтерпретацію пам’ятки сучасною українською мовою, віршем, близьким до ритмізованої прози. На думку М. Кравчука, автором «Слова» є талановита й освічена людина, а сам твір був написаний невдовзі після повернення Ігоря з полону. Автором певно був Ігорів дружинник, учасник весняного походу 1185 року русич-українець. М. Кравчук підтримує версію проф. О. Пріцака, і називає можливим автором «Слова» Володислава Кормильчича.

Заслугою Я. Рудницького О. Мишанич вважає те, що окрім стислих загальних відомостей про «Слово» та пояснення деяких слів і назв, дослідник подав комбінований текст у перекладах і переспівах українських поетів XIX–XX століть: С. Гординського, Н. Забіли, М. Зерова, О. Коваленка, М. Максимовича, М. Рильського, С. Руданського Т. Шевченка та інших. Зокрема, О. Мишанич підкреслює, що поява книжки Я. Рудницького у виданні відділу славістики університету Манітоби відіграла позитивну роль у популяризації «Слова» [116, с. 205].

Слід сказати ще про одну працю – студію французького славіста А. Мазона, популярну в 1940 році. Автор виступив із твердженням, що «Слово о полку Ігоревім» – фальсифікат кінця XVIII ст. Проф. А. Мазон уважав, що пам'ятка є наслідуванням «Задонщини» і творцем цієї «підробки» могли бути О. І. Мусін-Пушкін та його сучасники й помічники – О. Ф. Малиновський і М. М. Бантиш-Каменський [119, с. 122]. Утім, науковці середини XX століття спростували всі аргументи А. Мазона. Найбільше уваги цій проблемі приділив видатний знавець «Слова», один із учителів О. Мишанича професор М. Гудзій, який у 1940–1960-х роках виступив із серією статей, де довів наукову неспроможність «скептиків», зокрема й проф. А. Мазона. Підсумковою стала його праця «По поводу ревизии подлинности “Слова о полку Игореве” – памятника XII века», надрукована в збірнику «Слово о полку Игореве» [34] та «Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII–XVIII веков» [33], яка була передрукована в українському виданні праць науковця [119, с. 22].

Як твердить О. Мишанич, у 1960-х роках відомою була версія російського історика О. Зиміна. Автор уважав, що «Слово о полку Ігоревім» було написане у 80-х роках XVIII ст. архімандритом Спасо-Ярославського монастиря Іоїлем (Іваном) Биковським (1726–1798), власником Мусін-Пушкінського «Хронографа», у котрому якраз і містився рукописний текст «Слова». Основним джерелом «Слова» О. Зимін уважав «Задонщину», а також деякі літописи й пам'ятки українського та білоруського фольклору. Свої думки дослідник, виклав у виданні «“Слово о полку Игореве”. Источники, время написания, автор» (1963) [52]. Ця праця розгорнула навколо себе широку наукову дискусію, і як наслідок була видана книжка «“Слово о полку Игореве” и памятники Куликовского цикла» (1966).

Проте критика поглядів О. Зиміна була дуже переконлива й науково обґрунтована [16, с. 8].

Привертає увагу О. Мишанича також праця, що з'явилася в українсько-американському журналі «Критика» під назвою «Слово про те, як Ярослав, князь галицький, в султанів стріляв» [119, с. 121]. Автор цієї праці – професор російської історії Гарвардського університету (США) Е. Кінан, який уважав, що «Слово о полку Ігоревім» є підробкою та літературною містифікацією, написаною наприкінці XVIII ст. [112, с. 3]. Проф. Е. Кінан не звертає уваги на історію пошуків автора «Слова», оскільки не визнає оригінальності пам'ятки, не вважає її твором кінця XII ст. Американський науковець називає датою створення «Слова» 1792–1793 рр., а автором «підробки» називає відомого чеського славіста Й. Добровського (1753–1829).

Е. Кінан розглядає дослідження К. Калайдовича і не погоджується з думками науковця, вважаючи, що всі дані про «Хронограф» О. Мусіна-Пушкіна, де містилося «Слово», дійшли до нас тільки через посередництво К. Калайдовича, який, вочевидь, не може заслуговувати на довіру. Не погоджується Е. Кінан і зі статтею в «Энциклопедии “Слова о полку Игореве”», де не згадано про душевну хворобу історика. Із поглядів американця слідує, зацікавлення К. Калайдовича «Словом» і сформульована ним потреба в дослідженні пам'ятки викликані його «хворобою». О. Мишанич не погоджується з такою думкою, і наголошує, що такі позанаукові аргументи не можна сприймати серйозно [119, с. 124].

Однак, як відзначає український академік, Е. Кінан не зупинився на одній тезі. Дослідник був упевнений, що автором «Слова» все ж був Й. Добровський, так само «душевнхворий». Найтяжчим періодом «хвороби» Й. Добровського американський науковець називає 1793–1800-і роки і саме в 1793 р., розпочалася його робота над «Словом о полку Ігоревім» [119, с. 124].

Е. Кінан намагається з'ясувати причини, які спонукали К. Калайдовича «підробити» пам'ятку. Однак не знаходить жодного документального підтвердження. Професор уважав, що за часів Й. Добровського такі підробки та штучні «відкриття» пам'яток були звичайним явищем, саме тому

всі могли піддатися цій спокусі [119, с. 126]. Висновок Е. Кінана не переконливий, адже ґрунтується лише на тезі про хворобу «автора» [65].

На думку О. Мишанича, дослідження проф. Е. Кінана є ненауковими й не дають нічого нового для вирішення проблеми походження та авторства «Слова».

Усі висунуті гіпотези, є несерйозними, адже вони не підкріплені жодними фактами чи архівними документами. Окрім того, О. Мишанич відзначив, що тема «Й. Добровський і “Слово о полку Ігоревім”» дуже давня, але ніхто з науковців не довів, що саме Й. Добровський є автором «Слова» [112, с. 5].

О. Мишанич наводить декілька фактів на противагу гіпотезі Е. Кінана. Наприклад, Й. Добровський приїхав до Петербурга в середині серпня 1792 року й почав працювати в бібліотеці 17 серпня. Однак навряд чи до цього часу існували якісь відомості про «Слово» та про «Хронограф» Спасо-Ярославського монастиря, де містився текст пам'ятки. Окрім того, найновіші дослідження свідчать, що перша згадка про «Слово» належала російському історику І. Єлагіну (1725 –1793) і датувалася часом між 6 січня 1788 року й 22 вересня 1793[112, с. 5].

В. Козлов означив дату так: з квітня 1792 р. до травня 1793 р., натомість В. Кучкін уточнив період між 1790 р. і 26 липня 1791 р. А це означає, що факти про «Хронограф» і вміщений у ньому текст «Слова» стали відомими до 21 серпня 1791 р., тобто за рік до приїзду Й. Добровського в Росію. Окрім того, О. Мишанич заперечує думку Е. Кінана про те, що «Хронографа» не існувало. Як приклад він згадує дослідження Г. Моїсеєвої «Спасо-Ярославский хронограф и “Слово о полку Игореве”», де висвітлено всю історію «Хронографа». Отже, О. Мишанич дійшов висновку, що Й. Добровський міг ознайомитися з «Хронографом» і прочитати в ньому «Слово» тоді, коли гурток О. Мусіна-Пушкіна вже знав про пам'ятку. Окрім того, Й. Добровському не було жодної потреби займатися «підробкою»

твору, про який уже говорили науковці в Росії [119, с. 132]. О. Мишанич також нагадує, що «Хронографом» Спасо-Ярославського монастиря користувався в середині XVIII ст. В. Добринін-Крашенінніков для написання твору «Описание земноводного круга», офіційно називаючи одним із джерел своєї праці «Большой рукописный Гранограф Спасова Ярославского монастыря». Отже, існування «Хронографа» – рукописного збірника кінця XV ст., у якому серед інших світських творів було вміщено й «Слово о полку Ігоревім», – підтверджується документально [119, с. 133].

Висновки до другого розділу

О. Мишанич зробив вагомий внесок у дослідження «Слова о полку Ігоревім». Одну з перших робіт на цю тему він опублікував у 1986 р. Згодом видав текст пам'ятки окремою книжкою, до якої написав вступ та сформував корпус приміток. Також був організатором і учасником численних конференцій, присвячених «Слову». Науковець методично обстоював оригінальність пам'ятки. Він окреслив внесок українських дослідників у вивчення «Слова» та здійснив огляд іноземних студій, присвячених цьому творові. Літературознавець підсумував, що впродовж XIX–XX ст. було запропоновано понад два десятки претендентів на авторство пам'ятки: наблизений до Ігоря Святославича професійний поет-співець, вихователь і наставник Ігоря, учасник походу, людина світська, киянин, чернігівець, галичанин тощо; і були названі такі імена: співець Митуса, Тимофій Рагуїлович, Домид, Ольстин Олексич, Біловолод Просович, князь Ігор Святославич, Ходина, Марія Васильківна та ін. На його думку, найбільш переконливими й обґрунтованими є дві гіпотези: щодо авторства київського боярина Петра Бориславича (теза Б. Рибаківа) та Володимира Ярославича Галицького, сина Ярослава Осмомисла та брата героїні «Слова» Ярославни.

Окрім того, О. Мишанич розглянув велику кількість сучасних перекладів, переспівів «Слова о полку Ігоревім». Дослідник розкрив історичне підґрунтя твору й спробував розв'язати актуальні наукові проблеми «Слова». Він уважав, що це пам'ятка світового значення, але найближча й найзрозуміліша вона все ж в Україні, тож українські медієвісти мають захищати її.

РОЗДІЛ III

ОЛЕКСА МИШАНИЧ ЯК ДОСЛІДНИК ДАВНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЗАКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КРАЮ

3.1. Історія досліджень літератури Закарпаття в інтерпретації Олекси Мишанича

У контексті вивчення західноукраїнської словесності та поглядів науковців на неї О. Мишанич окреслив основні етапи дослідження закарпатської літератури. Одним із перших, хто здійснив огляд літератури Закарпаття, дослідник називає О. Пипіна. В «Історії слов'янських літератур» автор поділив українську літературу на дві частини: «Южноруссы» і «Галицкие Русины». Розділ про галицьких русинів завершується підтемою «Национальное возрождение в Руси Угорской», де йдеться про культурно-національний рух на Закарпатті ХІХ ст. На думку О. Мишанича, О. Пипін бачив цей рух як одне ціле з галицько-руським відродженням, що почалося під впливом наддніпрянської української культури [118, с. 1].

1888 року в Одесі виходить перший «Очерк литературного движения угорских русских» П. Феєрчака [219]. Як відзначив О. Мишанич, автор був закарпатцем, однак мав проросійську орієнтацію. Письменство Закарпаття він розглядав у відриві як від української, так і від російської літератури, адже вважав, що на той час літератури в справжньому розумінні цього слова на Закарпатті ще не було («таковой собственно у них не существует» [219, с. 21]), тому говорив лише про спроби місцевих діячів «отстоять национальность горсти русского народа, заброшенного за Карпаты, путем образования литературного языка» [219, с. 24]. Як зазначає О. Мишанич, науковець був прихильником побутування російської літературної мови на Закарпатті. П. Феєрчак хоч і визнає, що «угро-русский язык составляет

наречие южно-русского» [219, с. 32], проте не прихильно ставиться до «народництва» і «українофільства», спокійно говорить про успіхи мадяризації серед «угорсько-русской интеллигенции». А от збереження національного життя Угорської Русі, він пов'язує з турботою місцевих діячів про освіту народу шляхом здійснення популярних видань, «как делают их братья галичане» [219, с. 35]. Ці слова можуть бути натяком на те, що культура галичан і закарпатських русинів мають дещо спільне [114, с. 170].

Далі О. Мишанич переходить до розгляду праць Є. Сабова. У 1893 р. в Ужгороді вийшла укладена науковцем «Хрестоматія церковно-славянських и угро-русских литературных памятниковъ съ прибавленіемъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ» [179]. Уперше було надруковано кілька уривків з літературних текстів XVI–XVIII ст. І. Франко високо оцінив цю частину хрестоматії. «З книжної літератури, – писав він, – ся стара часть і по мові і по змісту ще найцікавіша, і приходиться жалувати, що автор не зробив сю часть хоч удесятеро більшою» [131, с. 3].

До хрестоматії Є. Сабов додав свій «Очерк литературной деятельности и образования угро-русских», у якому зробив короткий огляд літературної історії Закарпаття від найдавніших часів. Заслугою Є. Сабова О. Мишанич називає те, що науковець першим звернув увагу на велику кількість рукописів, що зберігаються і в мукачівських, і в ужгородських бібліотеках, а також у сільських церквах. Утім, до оцінки літературної спадщини Закарпаття XVII–XVIII ст. Є. Сабов підійшов однобоко. Він не звернув уваги на велику кількість рукописних книг, вважаючи, що вся літературна діяльність закарпатських українців давнього періоду «складалася з переписування обрядових книг, а освіченість полягала у вмінні читати ці книги» [131, с. 3].

У своїх працях Є. Сабов визнавав тільки «угро-русский» народ, на літературу якого вплинула спершу церковнослов'янська, а згодом і угорська освіта. О. Мишанич звернув увагу й на періодизацію літератури, подану

дослідником [131, с. 3]. Цікавим є те, що Є. Сабов після давнього, церковнослов'янського, періоду виділив латинський період – перші десятиліття ХІХ ст. Окремо він відзначив добу О. Духновича, і лише з 80-х рр. ХІХ ст. починався «новейший период». Є. Сабов був великим прихильником «русского литературного языка» на Закарпатті. Він неприхильно ставився до української літератури, хоч і визнавав існування живої народної мови. О. Мишанич, аналізуючи студії Є. Сабова, підкреслив, що ці праці негативно вплинули на процес популяризації закарпатської літератури, тому що науковець спрямовував свої знання і досвід проти українства [114, с. 170].

Російський дослідник Ф. Арістов включив письменство Закарпаття ХІХ ст. до складу «карпато-русской литературы», яка загалом охоплювала всі «зарубежные Руси» – Галицьку, Буковинську та Угорську, або, з погляду державної Росії, – Прикарпатської і Закарпатської Русі. Творчість закарпатських авторів, таких як О. Духнович і А. Кралицький, Ф. Арістов ставить у контекст галицької «москвофільської» літератури, називаючи її «карпаторусскою». Ф. Арістов популяризував свої виступи у 20-х – на початку 30-х рр., не визнаючи української літератури Закарпаття [114, с. 171]. П. Федоров, автор «Очерка карпаторусской литературы со второй половины ХІХ столетия» (Ужгород, 1929), говорив про «русский народ Подкарпатья» і всю літературну спадщину закарпатських авторів ХІХ – початку ХХ ст. вважав надбанням «русской литературы». З початку 20-х рр. він виділяє два напрями в художній літературі Закарпаття – російський та український, а українську течію ділить ще на два напрями – «руську» й «літературно-українську». Як зазначає О. Мишанич, П. Федоров, наприклад, високо поцінував творчість А. Карабелеша за те, що цей поет «открывает новый мир, новый горизонт – к полному слиянию с великой русской стихией» [114 с. 171].

О. Мишанич дійшов висновку, про існування російської орієнтації в розвитку літератури Закарпаття. Погляди основоположників «карпаторусской» орієнтації підтримували Є. Недзельський, О. Фаринич, Ю. Яворський, культурно-просвітницьке «Общество им. А. В. Духновича», журнал «Карпатский свет», «Общество “Возрождение”» у Празі [114, с. 171].

Окремо літературознавець виділяє діяльність І. Франка, котрий був першим, хто поставив вивчення літератури Закарпаття XVII–XVIII ст. на науковий ґрунт. Письменник прочитав на Українських наукових курсах у Львові «Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віку». У програмних записках до лекцій розробив детальний план, за яким висвітлював культурне й літературне життя Закарпаття XVII–XVIII ст. Цей план І. Франко згодом частково реалізував. 1900 р. він написав статтю «Карпаторуська література XVII–XVIII віків» [224], яка й до сьогодні залишається найґрунтовнішою розвідкою з теми [109, с. 4].

І. Франко подав науковий опис восьми закарпатських рукописів і здійснив публікацію великого тексту не лише в додатку до статті, але й у п'ятитомному корпусі «Апокрифів і легенд з українських рукописів» (1896–1910). Після праць науковця розпочалися інтенсивні пошуки й з'явилися публікації текстів старого закарпатського письменства, зокрема на початку 1900-х рр. Вийшов збірник В. Гнатюка «Угроруські духовні вірші». У ньому описано 14 старих рукописів Закарпаття й подано 225 текстів духовних віршів [12, с. 74].

Саме І. Франко і В. Гнатюк наполегливо закликали закарпатську інтелігенцію збирати й вивчати пам'ятки. Проте за умови серйозного занепаду культурного та літературного життя на Закарпатті, що розпочався із середини XIX ст. складно було знайти людей, які згодилися б підтримати дослідників. Виняток склали лише одиниці. І серед них О. Мишанич виділяє Г. Стрипського. Коли той навчався в Будапештському університеті, то налагоджував тісні зв'язки з філологічною секцією Наукового товариства

ім. Т. Шевченка у Львові. Г. Стрипський був дуже вражений першим томом «Апокрифів і легенд» І. Франка. У листі до упорядника від 11. IX. 1896 р. він пише: «Я дуже б рад прислужитися в монументальній праці, розпочатій товариством... Перечитавши ж Ваші «пам'ятки українсько-руської мови і літератури» набрав єм ся чимало духу і охоти бути руським антикварем, чорнокнижником» [131, с. 5].

Г. Стрипський розпочинає інтенсивні пошуки старих рукописів. І цього ж року надсилає І. Франкові рукописне Данилівське учительне євангеліє. Спираючись на праці І. Франка і В. Гнатюка, Г. Стрипський подав перелік відомих на той час рукописів, зробив короткий огляд старого письменства Закарпаття, тим самим сприяв його популяризації [131, с. 5].

Серед науковців, які займалися вивченням літератури Закарпаття, О. Мишанич називає також В. Возняка, М. Драгоманова, І. Созанського. Саме їхні праці кінця XIX – початку XX ст. заклали той ґрунт, на якому зароджуються сучасні дослідження закарпатського письменства [131, с. 6].

Професор говорить іще про одного науковця – В. Бирчака – і звертає увагу на його огляд «Літературні стремління Підкарпатської Русі» (Ужгород, 1993, 1937) [5, 6]. Проаналізувавши цю працю, зауважує: В. Бирчак схилився до думки, що письменство Закарпаття «є галуззю українського письменства» і в його історії простежуються «ті самі напрями, мотиви, ідеї, ті самі змагання», що й в українській літературі. А оскільки Закарпаття весь час перебувало в складі інших державних організмів, і жило іншим політичним життям, то і його письменство має свої, властиві лише йому риси. В. Бирчак, відзначає запізнений на понад століття розвиток через неможливість творити рідною мовою, релігійний характер [114, с. 172–173].

Увагу О. Мишанича привернула й класифікація літератури Закарпаття, яку розробив В. Бирчак. Нову літературу Закарпаття після 1919 р. дослідник поділив на дві окремі: українськомовну й російськомовно. Російськомовна формально зверталася до традиції XIX ст., але насправді вона прийняла

російську літературну мову й орієнтувалася на російську літературу XIX–XX ст. Українські письменники теж зберігають свою традицію, яка бере початок із XVII–XVIII ст., але вони спираються на українську літературу, пишуть народною мовою, але поступово переходять на українську літературну мову, вливаючись у загальноукраїнський контекст [114, с. 172–173].

О. Мишанич також підкреслює: важливим є те, що письменство Закарпаття В. Бирчак уважав українським, бачив його перспективу, демократичність змісту, цінував життєву активність авторів, їхню віру в свої сили. Він не сумнівався в тому, що «українське письменство станеться й на Підкарпатській Русі одиноким висловом народного життя, як це сталося й на інших територіях, заселених українським народом» [114, с. 173].

Детально розглядає О. Мишанич і дослідження М. Лелекача, який послідовно й науково обґрунтував спільність літератури Закарпаття із загальноукраїнським літературним процесом.

М. Лелекач порушив питання про обсяг поняття літератури Закарпаття і зауважив, «що багато творів, які причислюють виключно нам, взагалі не суто підкарпатські, але належать до культурного маєтку цілого українського народу. Оцінюючи такі загальноукраїнські твори тільки як підкарпатські, приходимо до цілком помилкових висновків, що підкарпатські українці мають таку самостійну літературу, самостійну культуру, на яких можна і треба виховувати нашу молодь» [90, с. 11]. Як зазначає О. Мишанич, М. Лелекач як історик розумів, що «по обох боках Карпат живе один і той самий народ, який не має ніяких так великих різниць, які доказували б їх окремішність як нації, то й мусять мати одну літературу і культуру. Усі прояви духовного життя в Галичині мають відгук і на Підкарпаттю. Підк[арпатські] українці не творили нічого, що не було б аналогічно в Галичині. Вся література показує, що є здобутком народу по обох боках Карпат» [90, с. 11]. До речі, як зауважив О. Мишанич, те саме раніше

спостерігав І. Франко, даючи назву своїй праці про українську літературу XVII–XVIII ст. «Карпаторуське письменство». Тому М. Лелекач сміливо робить висновок, що культурні здобутки обох боків Карпат тягнуться безперервно від пам'ятних часів аж донині та мають одну літературу й одну культуру. Висновок М. Лелекача стосується не тільки давнього періоду історії літератури, а й нового аж до XX століття. Спираючись на наукові праці В. Гнатюка, Є. Сабова, Г. Стрипського, І. Франка та інших, він мав підстави стверджувати, «що давня література перенесена до нас із-за Карпат» [114, с. 173].

Ця література на початку свого розвитку була трансплантована на український ґрунт із Візантії та слов'янського Півдня. До Закарпаття вона дійшла вже готовою, українізованою. «Перенесена література, – продовжує далі М. Лелекач, – дістала у нас велике поширення й нове оброблення: письменники зачали творити нові взірці, але дух, ідеологія, мова писань зістали загальноукраїнські». О. Мишанич, наводить твердження М. Лелекача, що ця давня література є загальноукраїнською, не має підстав приписувати її одній території за місцем віднайдення чи переписання нема підстав [90, с. 48].

Цей період загальноукраїнської літературної єдності занепав від кінця XVIII століття, коли інтелігенти відірвались від народу, навчаючись у чужих школах, пішли на службу іншим ідеям, чужим націям. Культурно-національне відродження, що почалося у 30–40-х рр. в Галичині, незначним чином заторкнуло Закарпаття. Тут у 50–60-х рр. запанувало москвофільство, яке протрималася аж до 20-х років XX століття. М. Лелекач дуже переконливо довів, що так зване «возрожденіє», ініційоване О. Духновичем і продовжене його однодумцями, призводить до занепаду національного життя та до літературного завмирання [90, с. 48]. М. Лелекач зазначав: «свої твори ці автори писали не для народу, а скоріше для “домашнього вжитку”. Зараженні “москвофільством”, вони зреклись мови свого народу, а російської

мови добре не знали. Не у всьому слід звинувачувати мадяризацію, а треба визнати й згубні наслідки фальшивих русоцентристських ідей закарпатського москвофільства, що йшло в парі з галицьким. Лише якщо уаличани зуміли наприкінці ХІХ століття виписатися з розставлених для них москвофільських тенет, то закарпатські «общеросси» за допомогою білої російської еміграції баламутили свій народ ще у 20–30-х рр.» [90, с. 48]. М. Лелекач називає лише один вихід зі страшного літературного занепаду другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і вказує шлях до справжнього національно-культурного відродження Закарпаття: «Зірвати й найменші духові взаємини з Московщиною, а тим рівночасно й з традицією упадкової доби» [90, с. 48]. Цей процес стартував у 20-х рр., коли почалося відродження літератури на народній основі. Нова українська література Закарпаття розвивалася «під впливом народної поезії та загальноукраїнської літератури. Поети взяли з духовної скарбниці народу не тільки мову та форму народних пісень, але брали і його дух, психіку та ідеал» [90, с. 60].

Як свідчить О. Мишанич, М. Лелекач помітив і окреслив перспективний напрям розвитку молодого закарпато-української літератури, насамперед поезії: «Українська поезія знайшла зв'язок, з одної сторони, з традицією народної поезії, була в ній відживлена мелодична будова народної поезії, а, з другої сторони, повторює в цілості розвій і форму поезії загальноукраїнської. Таке поступання від місцевої народної до загальноукраїнської є одинокою доброю дорогою здорового росту підкарпатської української поезії. Сила українського напрямку в тім, – завершує Лелекач, – що домашню народну традицію, пісню свідомо хоче злучити з культурою всеукраїнською» [114 с. 175].

О. Мишанич недаремно детально зупинився на концепції науковця, адже він належав до місцевих авторів. Як відзначив дослідник, М. Лелекач добре знав історичний розвиток свого краю, мав чіткі наукові позиції. Він ніколи не сумнівався в тому, що народ Закарпаття, його творча інтелігенція

створить українську літературу, яка зможе увійти в загальноукраїнський культурний процес [114, с. 175–176].

Оновлення історії літератури Закарпаття, на думку О. Мишанича, було пов'язане з іменами таких дослідників, як Л. Бабота, Ю. Балега, Ю. Бача, І. Вишневський, П. Лісовий, Ф. Ковач, П. Лінтур, І. Мацинський, В. Микитась, М. Мольнар, В. Поп, М. Ричалка, М. Роман О. Рудловчак, А. Шлепецький та ін. [115, с. 60].

О. Мишанич також підкреслює і важливість досліджень, здійснених у 20–30-х рр. й у 50–80-их рр. ХІХ століття. Адже, за словами науковця, було накопичено великий матеріал, зібрано, систематизовано й оцінено художні тексти, простежено життєвий і творчий шлях майже всіх чільних представників літературного життя Закарпаття від давнини до сучасності: М. Андрелли, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Ю. Гойди, В. Гренджі-Донського, Л. Дем'яна, В. Довговича, О. Духновича. А. Кралицького, О. Маркуша, О. Митрака, О. Павловича, Ф. Потушняка, І. Сільвая, Ю. Ставровського-Попрадова, Є. Фенцика. Саме в цей період відбувається переосмислення сучасного літературного процесу, майже жодна книга не залишається без критичного відгуку в пресі. Важливим є й те, відзначив О. Мишанич, що до досліджень літературного процесу Закарпаття долучилися українські літературознавці і критики Києва та Львова – Б. Буряк, М. Дубина, М. Жулинський, С. Крижанівський, Г. Сивокінь, Г. Штонь. Важливими вважає академік огляди й студії творчості закарпатських авторів минулого й сучасного, здійснені видатними українськими письменниками – М. Бажаном, П. Панчем, Д. Павличком, М. Рильським, М. Стельмахом [115, с. 60–61].

Кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст. О. Мишанич називає межею в освоєнні й переоцінці літературного минулого. За його словами, перед філологічною наукою відкриваються нові обрії та можливості для вивчення як уже відомих явищ і постатей, так і нових матеріалів. Науковець відзначає, що перед дослідниками в цей період постає актуальне завдання: подати

наукове висвітлення літературної історії в її повному обсязі, без «білих плям» і кон'юнктурних перекосів. Для вирішення цього питання О. Мишанич пропонує монографічно опрацювати творчість О. Митрака, І. Сільвая, Є. Фенцика, про яких не має великих сучасних студій [115, с. 62].

Досліджуючи літературний процес Закарпаття ХХ ст., О. Мишанич зауважив, що цей період висвітлено не повно, через вплив ідеологічних чинників, які диктували і відбір, і оцінку творів.

Із культурного процесу вилучали такі провідні постаті, як В. Ґренджа-Донський, Зореслав, І. Колос, І. Ірлявський, ранній М. Рішко, Ю. Станинець, А. Ворон, О. Сливка та інші. Саме тому О. Мишанич наголошує: бажано ще раз прочитати літературну періодику 20-х – початку 40-х років ХХ ст., відібрати з неї те, що не втратило ідейно-естетичного значення і є свідченням потягу тодішньої молоді до літератури. Як приклад він наводить видання двотижневика «Літературна неділя» [115, с. 63].

О. Мишанич відзначає, що слід створити справді нову історію літератури Закарпаття. Зокрема, заслуговують наукового опрацювання на рівні монографії або принаймні великих статей творчість В. Ґренджі-Донського, Зореслава, І. Ірлянського, І. Колоса, мала проза 20–30-х рр., лірика та драматургія цього ж періоду, молода поезія першої половини 40-х рр.

За словами науковця, літературна продукція вимагає історичного підходу й обов'язок усіх дослідників уважно прочитати її та помітити у ній те, чим жила творча думка попередників, які настрої там відбито і які ідеї вкладено.

Важливим завданням, на думку О. Мишанича, залишається й видання творів наших письменників ХІХ – першої половини ХХ століття. Як зауважує літературознавець, у цьому напрямі багато зроблено нашими колегами у Пряшеві, приміром, їхнє видання творів О. Духновича в чотирьох томах (побачили світ тільки три томи) – це поважна академічна праця.

Звертає увагу О. Мишанич і на опубліковані в Пряшеві твори І. Сільвая (1957), В. Гренджі-Донського (1964), І. Невицької (1968), М. Підгірянки (1981), А. Кралицького (1984), Ю. Ставровського-Попрадова (1984), О. Павловича (1995), [115, с. 63].

Однак, академік указує на той факт, що про О. Духновича в 50–60-х рр. Написано близько десяти дисертацій, проте повне зібрання творів не завершено ще й досі. О. Мишанич дивується з того, що «в Ужгороді нема кому підготувати популярне видання творів О. Духновича для “Народної бібліотеки”» [115, с. 64]. І пояснює це тим, «що більшість “патріотів-русинів” знає з усієї літературної спадщини О. Духновича тільки початкові чотири рядки із “Вручання” і розмахує ними як прапором-заклинанням, але займатися культурно-освітньою і видавничою діяльністю, як це робив “батько Духнович”, ніхто не поспішає» [115, с. 64].

Серійне видання «Б-ка “Карпати”» лише частково заповнює цю прогалину. Важливішу роль у цьому О. Мишанич визнавав за утвореною в той час «Народною бібліотекою», розраховану на кілька десятків книжок письменників Закарпаття. Однак, говорить науковець, слід подумати й про інші видання.

Варто відзначити, що сам О. Мишанич присвятив кілька наукових статей дослідженню постаті О. Духновича. Зокрема, виступив із доповіддю на пряшівській конференції до 100-ліття від дня смерті О. Духновича. Окрім того, за згадками М. Мушинки, була запланована доповідь професора на пленарному засіданні пряшівської Міжнародної конференції до 200-ліття з дня народження О. Духновича в червні 2003 р., але, на жаль, О. Мишанич через хворобу не зміг приїхати. Попри це, доповідь «Будитель душі народної» було опубліковано в «Літературній Україні». А 12 серпня 2003 р. науковець виступив на радіо «Київ» із 30-хвилинною передачею «Олександр Духнович і його місце в українській літературі». У вересні 2003 р. в Національній спілці письменників України академік організував вечір

пам'яті О. Духновича, пов'язаний із виставкою видань творів митця та літератури про нього зі своєї власної колекції (понад 40 одиниць) [189, с. 24].

Дуже потрібними О. Мишанич також називає здійснення факсимільних, фототипічних перевидань найголовніших пам'яток нашого письменства й наукової літератури. Як приклад він наводить перевидання «Науковою думкою» «Граматики» М. Лучкая (К., 1990). Фототипічним способом О. Мишанич радить видрукувати альманахи О. Духновича «Поздравленіє русинов», альманахи «Трембіта» (Уж., 1926), «Груні – степам» (К., 1930), «Альманах підкарпатських русинів» (Севлюш, 1936), окремі збірки поезії В. Ґренджі-Донського й Ю. Боршоша-Кум'ятського, деякі фольклорні збірники «Жайворонок» (1926), «Підкарпатські народні казки» В. Ґренджі-Донського (Прага, 1937), «Народні пісні підкарпатських русинів» (Ужгород, 1944) [115, с. 64-65].

3.2. Література Закарпаття в монографічних студіях дослідника

Література Закарпаття має багатовікову історію. Перші відомі нині пам'ятки датуються XIV–XVI ст. Усі вони були написані церковно-слов'янською мовою й мали переважно культовий характер. Подальший період охоплює XVII–XVIII ст. Майже всі твори цього часу написано староукраїнською зі значною домішкою живої народнорозмовної мови. Із погляду тематики й жанрово-стильової структури література повністю вписується в умовно назване науковцями карпаторуське письменство, що творилося і поширювалося в Українських Карпатах – Прикарпатті й Закарпатті. Загалом це була рукописна література, що обслуговувала все населення як духовного, так і світського стану. Жанровий спектр цього народного й давньонародного письменства включав у себе твори культової літератури, Учительні Євангелія, апокрифи й легенди, «слова» й казанія, перекладні повісті й оповідання, духовні та світські пісні і вірші, літописні

замітки, полемічні трактати. Дослідженню літератури Закарпаття присвячені численні наукові праці багатьох українських науковців, серед яких А. Бачинський, В. Бирчак, В. Гнатюк, О. Духнович, І. Мацинський, Є. Недзельський, Є. Сабов, Г. Стрипський, П. Феєрчак, І. Франко. Значний внесок у справу вивчення літератури Закарпаття зробив і О. Мишанич [12, с. 72].

Народившись на Закарпатті й провівши там багато років, Олекса Васильович велику увагу приділяв студіюванню історії закарпатської літератури. У світогляді науковця поєднувалися два компоненти: локальний та соборний. Недаремно В. Маркусь, назвав його «закарпатцем із душею соборника» [95].

Влучно зазначила Н. Ферен, що література Закарпаття була «справою душі, сентиментом для О. Мишанич... [науковець] зізнавався, що карпатознавцем став насамперед із обов'язку перед рідним краєм. Прагнув, щоб карпатознавство спиралося на джерела. До речі, у його бібліотеці було все, що видано з кінця 40-х років ХІХ століття в Ужгороді, Пряшеві, у Новому Саді, Руському Керестурі» [130, с. 205].

Велику роль у дослідженні літературного процесу Закарпаття відіграють праці О. Мишанича «Література Закарпаття ХVІІ–ХVІІІ ст.» (1964), «Українська література другої половини ХVІІІ ст. і усна народна творчість» (1980), «З минулих літ», у яких автор описує історію вивчення закарпатської літератури, висвітлює основні етапи розвитку місцевого письменства та характеризує творчість видатних українських письменників ХХ ст., намагаючись повернути десятки імен тих, чії книги раніше були заборонені.

Олекса Васильович захистив кандидатську дисертацію «З історії літератури Закарпаття ХVІІ–ХVІІІ ст.» У цій роботі науковець подав бібліографію досліджень кінця ХІХ – початку ХХ ст.; систематизував відомості про давню літературу краю й розробив її періодизацію [130, с. 8].

Як зазначив М. Сулима, О. Мишанич описав найбільш помітні літературні пам'ятки XVII–XVIII ст. Тут і Учительні Євангелія, і полемічна література, і драматургія, і записки літописного характеру, і забобонно-магічні твори, і переклади. Окрему увагу дослідник приділив українській поезії Закарпаття XVII–XVIII ст., простежив розвиток віршування, аналізуючи жанри й теми, подаючи відомості про персоналії – Петра Лодія, Григорія Тарковича, Івана Ріпу, Івана Пастелія та інших, «висвітлив окремі проблеми культурних зв'язків Закарпаття з Галичиною, Україною і Росією» [131, с. 6], заторкнув питання шкільної освіти й книгодрукування в краї.

Книга «Література Закарпаття XVII–XVIII ст.» [131] стала новим словом в українській медієвістиці. У ній уперше глибоко й усебічно проаналізовано закарпатський літературний процес часів бароко. Мишанич детально дослідив маловідомі рукописні пам'ятки з території Пряшівщини: т. з. Учительні Євангелія із Пряшева, Ладомирової, Нягова й Грабського, «Литманівський збірник», пісню про Стефана-воеводу «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?», записану в селі Венеція біля Лукова, – та цілу низку інших документів. Крім того, науковець подав огляд просвітянської діяльності Краснобрідського монастиря й по-новому оцінив літературні твори Арсенія Коцака з Буківця, Петра Лодія із Збоя, Михайла Ольшавського з Ольшави. Велику увагу у книзі дослідник приділив питанням книгодрукування, шкільної освіти, культурних зв'язків Закарпаття з іншими частинами України та Західної Європи. На основі першоджерельного матеріалу О. Мишанич довів, що літературні пам'ятки Закарпаття XVII–XVIII ст. написано староукраїнською книжною мовою зі значними домішками розмовної мови [49, с. 7]. Автор говорить про книгу так: «вона цінна для мене тим, що вона перша моя візитна картка у велику науку і перший в українському літературознавстві огляд давнього письменства Закарпаття. Про неї фахівцями сказано чимало добрих слів» [130, с. 79].

А от у праці «Український контекст давньої літератури Закарпаття», за словами М. Мушинки, О. Мишанич переконливо довів, що до XVIII ст. на території Закарпатської України й Пряшівщини переважала рукописна література, переписувана та перероблювана із пам'яток, що побутували на Галичині [189, с. 25].

Р. Радишевський згадує публіцистично гострі та науково переконливі виступи О. Мишанича із карпатознавчої тематики на конференціях, що відбувалися в Києві, Ужгороді, Пряшеві та Кракові. Ці доповіді часто виходили окремими брошурами, наприклад, доповідь «Карпато-русинство, його джерела й еволюція у XX столітті», виголошена на конгресі славистів у Братиславі (вересень 1993 року). Р. Радишевський відзначив, що О. Мишанич як справжній патріот сповідував поборницькі ідеї та принципи, розглядаючи карпатську літературу в загальноукраїнському контексті [189, с. 10].

Дуже влучними є слова самого О. Мишанича, в інтерв'ю, яке давав Яні Дубинянській: «Я вважаю, що Закарпаття – історично складова частина України, хоч воно й входило століттями до складу Угорського королівства. У XX ст. закарпатські русини стали закарпатськими українцями, а 1939 р. створили свою державу – Карпатську Україну. Останній перепис населення показав, що нині на Закарпатті українцями назвало себе понад 80 відсотків населення: за світовими стандартами, область могла б вважатися мононаціональною. Хоч у нас і живе приблизно дванадцять відсотків угорців, три відсотки румунів, живуть німці, словаки, і десять тисяч – один відсоток населення – записали себе русинами» [123, с. 13].

Далі О. Мишанич наголошує, що «у “політичному русинстві” йдеться не про етнічну належність, а про те, що певні політичні сили хочуть відірватися від України. «У них або угорська, або чеська мова, або московська орієнтація, і тому йде спекуляція на термінах: адже до 1939 року русинами офіційно називалося населення і Галичини, і Буковини, і Волині, і

Закарпаття... Думаю, перепис населення поклав цьому край. Русини – це етнічна самоназва, а національність – українська» [130, с. 75].

О. Мишанич, бажаючи розвивати літературу свого краю шукав невідомі рукописи, спілкувався з письменниками Закарпаття, проводив зустрічі з діячами науки, культури, дбав про видання творів письменників. Визначне місце в карпатознавчому доробку професора, як зазначає М. Мушинка, посідає упорядкована О. Мишаничем антологія закарпатоукраїнської літератури дорадянського періоду «На Верховині». Ця антологія містить кращі твори від XVI ст. до 1944 року з ґрунтовною вступною статтею (с. 5–28), детальною паспортизацією та коментарями до кожного з них (с. 495–520) [189, с. 26].

Як упорядник О. Мишанич підготував до друку тексти, став автором приміток та словника, передмови, у якій простежив розвиток, тенденції та устремління літератури Закарпаття протягом чотирьох століть. Згодом цю передмову було опубліковано в розширеному вигляді окремою статтею у книзі – «Карпати нас не розлучать». О. Мишанич намагався об'єктивно відтворити літературний процес. Він досліджував творчість таких авторів: М. Андрелли, С. Білака В. Довговича, О. Духновича, Ф. Злоцького, А. Кралицького, О. Митрака, І. Сільвая, Ю. Ставровського-Попрадова, Є. Фенцика, а також М. Бараболі, М. Божук, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Д. Вакарова, В. Ґренджі-Донського, Л. Дем'яна, Й. Жупана О. Маркуша, Ф. Потушняка [130, с. 11].

О. Ігнатович відзначив глибокий і актуальний розділ книги «Література Закарпаття: стан і проблеми наукового дослідження», назвавши його «своєрідною програмою, за якою можна б розбудувувати дослідження літератури краю» [130, с. 11]. За редакцією О. Мишанича вийшли нариси про Івана Ольбрахта і його зв'язки із Закарпаттям, про роль Володимира Гнатюка в літературному процесі Закарпаття кінця XIX – першої чверті XX ст., про

Івана Мацинського як дослідника історії культури та літератури Закарпаття [130, с. 11].

Багато часу О. Мишанич присвятив вивченню так званого «політичного русинства». Тут варто назвати його розвідки «Від підкарпатських русинів до закарпатських українців» (1991), «Карпаторусинство, його джерела та еволюція у ХХ столітті» (1992), «Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття» (1996), «Карпати нас не розлучать» (1993), «Політичне русинство – українська проблема» (1996), «Енциклопедия Подкарпатской Руси» і що за нею» (2002) [189, с. 25].

О. Мишанич дуже багатогранний науковець, він має розвідки із нової літератури Закарпаття. В уже в згадуваній збірці «Повернення» містяться літературно-критичні статті й нариси про замовчуваних письменників ХХ століття: К. Гриневичевої, В. Гренджі-Донського, Н. Королевої, М. Лазорського, О. Стефановича, С. Черкасенка. Писав літературознавець і про митців та науковців в еміграції Б. Лепкого, В. Маркуся, О. Прицака, Д. Чижевського. Відомі також розвідки О. Мишанича й про Олега Ольжича, і про Празьку школу української поезії та Закарпаття, і про життя й діяльність Йосифа Сліпого [130, с. 14]. Із закарпатських письменників ХХ ст. літературознавець найбільше уваги присвятив вивченню життя і творчості А. Волошина та В. Гренджі-Донського.

Звертався О. Мишанич і до творчості чеських письменників міжвоєнного періоду, що працювали на Закарпатті, зокрема до робіт І. Ольбрахта. Його закарпатську трилогію науковець видав окремою книжкою. Кілька статей О. Мишанич присвятив з'ясуванню словацько-українських відносин, що стало першим дослідженням з цієї теми. У 1963 році на сторінках часопису «Дукля» опублікував статтю «Давні зв'язки», де йшлося про взаємини між двома братніми народами від часів Великоморавської держави й Київської Русі до ХVІІІ ст. У статті О. Мишанич наголосив на тому, що існують інтенсивні мовні контакти

українсько-словацького пограниччя, засвідчені вже в писемних пам'ятках Х–ХІ ст. Підтвердженням цього факту є й те, що велика кількість закарпатських українців систематично здобувала освіту в Словаччині, а в трнавській університетській друкарні вийшли перші три книжки, призначені закарпатським українцям: «Катехизис» (1668) і «Буквар» (1699) Де Камеліса та «Краткое припадков моральних и нравних собраніє» (1706) Г. Бізанція. Цікаво й те, що саме на території Словаччини було записано найдавніший текст української народної пісні [49, с. 10].

О. Мишанич намагався повернути в український контекст діаспорну літературу Словаччини та Чехії. Із чеських письменників цікавими для науковця були З. Геник-Березовська, В. Жидліцький, О. Зілінський, Я. Моравець. Зі словацьких – Л. Бабота, Ю. Бача, С. Гостиняк, Ю. Кіндрат, Ф. Ковач, І. Мацинський, М. Мольнар, М. Мушинка, М. Неврлий, М. Роман, О. Рудловчак, М. Сополига та ін..

Дослідник видав збірник творів українських письменників з Чехії та Словаччини «Карпатська замана».

Вивчення праць русинів колишньої Югославії посідає окреме місце в житті О. Мишанича. Як зазначає М. Мушинка, в Україні ставлення до руської літератури Югославії після Другої світової війни було неоднозначним. Вітчизняна критика замовчувала цю літературу з двох причин: 1) політичної (загострення відносин між Радянським союзом і Югославією), 2) мовної (Радянське мовознавство не визнавало літературної мови югославських русинів) [189, с. 28].

Першим в Україні на бачваноруську літературу звернув увагу М. Рильський; О. Мишанич зайнявся її дослідженням і в 1966 р. в центральному журналі «Вітчизна» опублікував працю «Гей, там коло Дунаю», де представив українській громадськості невеличку групу письменників, що вже понад 200 років живуть у сербохорватському оточенні, але шанують мову, культуру, традиції предків [189, с. 28].

Того ж року О. Мишанич виступив на науковій конференції в Ужгороді «Розвиток української радянської новели», де зробив доповідь «Малий жанр прози в творчості сучасних українських письменників Югославії». Автор показав зразки оповідань Михайла Ковача, Євгена Кошича, Влада Костельника, Дюра Латяка. На цій же конференції науковець організував виставку книжок письменників колишньої Югославії [189, с. 28–29].

1967 року у «Вітчизні» О. Мишанич подав огляд найновішої поезії сербських русинів та опублікував зразки їхньої творчості. А у 1968 р. у київському журналі «Дніпро» опублікував ґрунтовну статтю «Голос наших братів», а у Львівському журналі «Жовтень» надрукував рецензію на «Антологію поезії бачванско-сримських руских писательох» [189, с. 29]. Згодом побачила світ низка статей: «Національна свідомість русинів Югославії», «Віршована література Закарпаття XVII–XVIII ст.», «З історії шкільної просвіти та друкарства на Закарпатті в XVII–XVIII ст.», «Огляд літературних взаємин Закарпаття з Україною та Росією» (три частини), «Література югославських русинів» (дві частини), «Літературна творчість югославських русинів», «Хто вони – карпаторусини». На сторінках «Нової думки» з 1973 до 1991 року літературознавець опублікував 15 статей [189, с. 30].

Як підсумок цієї роботи 1976 р. вийшла антологія оповідань русинів колишньої Югославії «Там, коло Дунаю». У ній уміщено по декілька оповідань: М. Ковача, Є. Кошича, В. Бильні, М. Кочиша, В. Костельника, Ш. Гудака та Д. Латяка. О. Мишанич став першим, хто відкрив широкому колу читачів твори сербських русинів

У 1977 році до «Української радянської енциклопедії» дослідник подав статті про М. Ковача, В. Костельника, М. Кочиша, увівши, відтак, їхні імена в контекст української літератури. Там же він опублікував і статті «Нова думка», «Руський Керестур». Матеріал до 70-ліття від дня народження

М. Ковача М. Мишанич видрукував в органі Спілки письменників України «Літературна Україна» – «Талант, відданий народові». Із ініціативи О. Мишанича в Ужгороді було підготовлено до друку збірник оповідань М. Ковача «Тихі води» у перекладі Івана Чендеях [189, с. 30].

Із 1965 року О. Мишанич опублікував понад 30 праць, присвячених літературі бачвано-сримських русинів і ввів імена письменників Руської Бачки до вітчизняних енциклопедій. Своїми дослідженнями науковець доводив: літературний процес русинів колишньої Югославії – частина загальноукраїнської літератури, а самоназва «русини» є синонімом назви «українці». Саме О. Мишанич збагатив українську культуру й науковий світ іменами та виданнями праць Є. Барич, Д. Варги, В. Гаряньського, М. Жироша, С. Константиновича, Д. Латяка, З. Нярадия, М. Павловича, Д. Папгаргая, М. Рамача, Я. Рамача, Ю. Тамаша, Миколи М. Цапа, М. Шанти та ін. [130, с. 13].

У 1983 році на ІХ Міжнародному з'їзді славистів у Києві О. Мишанич прочитав доповідь «Література бачвано-сремських русинів», яку опублікували в збірнику матеріалів з'їзду («Слов'янські літератури», Київ, 1983) та журналі «Нова думка» (1983, № 38–39). Із руських науковців колишньої Югославії дослідник на перше місце ставив Юліана Тамаша, котрого запрошував на міжнародні конгреси й конференції в Україні. Як член-кореспондент Національної академії наук України (обраний у 1997 р.) та заступник академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАНУ (Івана Дзюби) О. Мишанич сприяв обранню проф. Юліана Тамаша іноземним членом НАН України [189, с. 31–32].

Літературою й культурою русинів та українців колишньої Югославії О. Мишанич цікавився до кінця життя. Останньою роботою із цієї теми була його розвідка «Володимир Гнатюк і давнє письменство югославських русинів».

Як відзначає О. Ігнатович, «Олекса Мишанич дбав про розвиток української літератури за кордоном, усвідомлюючи її важливість і водночас важкість функціонування при відлученні від великої материнської культури. Тому, певно, й став відповідальним редактором 6-го тому “Енциклопедії української діаспори” (головний редактор В. Маркусь), до якого мали ввійти матеріали з історії і культури русинів-українців Центральної Європи: Польщі, Словаччини, Чехії, Угорщини, Сербії та Чорногорії, Хорватії та Болгарії» [59, с. 42].

Підсумковими працями О. Мишанича у справі вивчення закарпатоукраїнської літератури є дві доповіді, виголошені на міжнародних українознавчих конференціях: «Український контекст давньої літератури Закарпаття» та «Література Закарпаття між Сходом і Заходом Європи». У праці, звертаючись до праць О. Барана, М. Возняка, В. Гнатюка, І. Франка, науковець довів, що до XVIII ст. на Закарпатті переважала рукописна література, переписана й перероблена із пам'яток, що потрапили до Галичині із загальноукраїнської київської книжності. У другій студії О. Мишанич окреслив письменство XVII ст. Література того часу перебувала під впливом Ужгородської унії 1646 року. На Закарпаття вона потрапляла переважно із Західної України через польське посередництво (перекладні повісті «Александрія», «Варлаам та Йоасаф»), оповідання («Римські діяння», «Велике зерцало»). У деяких творах відчутні протестантські впливи. Дуже поширеними були старокиївські легенди [49, с. 8]. Цикл історико-філологічних праць О. Мишанича про літературний процес на Закарпатті, культурні події, явища, постаті вміщені також у збірках «Повернення» (1997), «На переломі» (2002), «З минулих літ» (2004).

3. 3. Літературний процес Закарпаття за межами медієвістики у розвідках Олекси Мишанича

О. Мишанич завжди приділяв велику увагу приділяв вивченню історії закарпатської літератури. О. Мишанич розробив наукову концепцію національного й культурного розвитку закарпатських українців, яка базується на історичних джерелах.

Дослідник – один із чільних українських літературознавців й організаторів вітчизняної науки про літературу в другій половині ХХ століття. Він насамперед дослідник давньої української літератури, однак, у процесі роботи над вивченням його спадщини, ми з'ясували, що він дуже глибокий, багатоаспектний науковець і його студії виходили за межі медієвістики. О. Мишанич був патріотом своєї малої батьківщини, він досліджував історичну та культурну спадщину Закарпаття, популяризував літературу краю.

Окреслюючи літературний процес Закарпаття ХХ ст. О. Мишанич виділяє 20–30-ті роки в окремий період. Двадцятирічне перебування регіону в складі першої Чехословацької Республіки значно вплинуло на політичне й соціально-економічне життя краю, але й відчутно змінило його культурно-освітній та літературний простір. Приречене на повну денаціоналізацію та повільне вмирання в умовах Австро-Угорської монархії, воно почало відроджуватися, національно пробуджуватися [125].

За радянської влади всі давні закарпатські видання були знищені недоступні для читання, зберігалися в спецфонді бібліотеки Ужгородського університету. За словами О. Мишанича, із карпаткою він почав систематично знайомитися на старших курсах університету й після його закінчення, коли в 1956 р. настали деякі ідеологічні послаблення і в літературу стали повертатися проскрибовані й забуті імена – Ю. Боршоша-Кум'ятського, О. Маркуша, Л. Дем'яна, Ф. Потушняка. В. Гренджа-Донський

на Закарпатті був заборонений до кінця 60-х рр. А твори О. Духновича, О. Павловича, І. Сільвая та інших авторів XIX ст. знало тільки старше покоління, яке зберігало рідкісні старі видання. Університетська програма була стандартною для всієї України й не передбачала вивчення літератури Закарпаття.

Дослідник відзначав, що до кінця 80-х літературний процес регіону 20–30-х років висвітлювали неповно й необ'єктивно, обговорювали переважно ті твори, явища й факти, які можна було подати під ярликом «прогресивних» або ті, які тяжіли до комуністичної ідеології.

Головною проблемою цього періоду О. Мишанич вважає мадяризацію, котра стала державною політикою угорських правителів, тому цілком зрозумілим є прагнення закарпатців після розпаду Австро-Угорщини вийти зі складу Угорщини і приєднатися до України. Та історичні умови не сприяли об'єднанню одного народу – Закарпаття увійшло до складу новоствореної Чехословацької республіки. Цей вибір був вимушеним: від України регіон відділили два державні кордони. Керівництво республіки uważало, що питання Закарпаття, офіційно названого Підкарпатською Руссю, вирішене назавжди, і край навічно залишиться в складі ЧСР. Стара інтелігенція, переважно священики та сільські вчителі, ностальгувала за минулими часами. Сподівалися лише на молодь, яка здобувала освіту і поступово починала інтегруватися в культурне життя. Саме закарпатська молодь на з'їздах 7 липня 1929 року та 1 липня 1934 року заявила про свою національну орієнтацію й визнала себе частиною великого українського народу. У «Маніфесті до українського народу Підкарпаття» (який видали до Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді 17 жовтня 1937 року), підписаному керівниками понад двадцяти політичних партій, союзів, товариств, редакцій журналів і газет, було чітко задекларовано: «Ми добровільно долучилися до Чехословацької республіки, ми є вірними громадянами нашої демократичної держави, – але у мовних і культурних справах ми були і будемо частиною

великого 50-мільйонного українського народу, і цеї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося» [119, с. 238].

Яскравим прикладом культурно-національних кроків закарпатських українців 20–30-х років є література, котра, як зазначав О. Мишанич, мов фенікс із попелу, відродилася з початку 20-х років і досягла своєї вершини у 1938–1939 р. Науковець наголошує на тому, що це була нова молода література, свідомо свого завдання й покликання. Вона розвивалася власними силами, силами народної інтелігенції, що потяглася до художнього слова. О. Мишанич говорить про вплив письменства ХІХ століття на розвиток літератури: були спроби здійснити видання найвизначніших поезій того часу – О. Духновича (1922) та О. Павловича (1920), – але це не вплинуло на нову літературу, яка розвивалася по-іншому. Література ХІХ століття спиралася на галицьку «москвофільську» модель, а нове художнє слово орієнтувалося на загальноукраїнське письменство, насамперед його класиків – Т. Шевченка та І. Франка, а також на молоду українську радянську літературу. 20–30-ті роки О. Мишанич називає періодом становлення нової української літератури на Закарпатті. Це відставання на ціле століття від підрадянської України та на пів століття від Галичини історично зумовлене відсталістю та відірваністю Закарпаття від інших українських земель. Як зазначає науковець, нове письменство в регіоні почалося з виходу перших книжок Луки Дем'яна («Чорт на весіллі», 1920, «Відьма», 1924), Василя Гренджі-Донського («Квіти з тернями», 1923, «Золоті ключі», 1923, «Шляхом терновим», 1924), Олександра Маркуша («Виміряли землю», 1925). Пізніше з'явилися твори Юлія Боршоша-Кум'ятського (1928), Марка Бараболі (1928), Зореслава (1933), Федіра Потушняка (1934), Миколи Рішка (1936), Івана Колоса (1938), Івана Ірлянського (1938). За словами О. Мишанича, саме ці письменники й склали гордість української літератури Закарпаття, утвердили її самобутній карпатоукраїнський характер [119, с. 238].

Варто відзначити, що саме в цей період до літературного обігу було повернуто імена В. Гренджі-Донського, Зореслава, І. Колоса, І. Ірлявського, М. Бараболі, по-новому прочитано поезію й прозу Ф. Потушняка, належно оцінено ранні вірші М. Рішка, оповідання Ю. Станинця, А. Ворона, п'єси А. Волошина та інших. Отож, ми бачимо, що набутки цього періоду справді є чисельними. Українська література краю справді швидко розвивалася, вона ставала всеукраїнським надбанням і входила в загальнонаціональний процес.

За підрахунками О. Мишанича, загалом у 20–30-х роках було видано 20 збірок В. Гренджі-Донського, 6 книжок поезій Ю. Боршоша-Кам'янського, 4 книжки Ф. Потушняка, 2 – Л. Дем'яна, 2 – Зореслава, 1 – О. Маркуша, 1 – Миколаї Божук, 1 – І. Колоса, 1 – М. Рішка. Наприкінці періоду в Празі вийшло чотири збірки поезії Івана Ірлявського та книжка сатири Марка Бараболі [119, с. 241].

О. Мишанич підкреслює: важливою для цього періоду є не тільки кількість виданих книг, але й те, що літературний процес розпочався й зміцнів із усіма його атрибутами: наявністю преси, альманахів, постанов критики, жанрово-стильовим розмаїттям, пошуками форми тощо. Окрім того, як зазначає науковець, література стає більш сучасною, вона починає віддзеркалювати всі соціально-економічні, політичні, духовні процеси краю, позбувається ознак провінціалізму, повному сенсі стає мистецтвом слова.

Етапною стає поява малої прози Л. Дем'яна, О. Маркуша, Ф. Потушняка. У 20–30-х рр., згадує О. Мишанич, формується власне Закарпатська школа новели, яка досягла вершин уже в радянський період.

У цей час розпочався й поетичний шлях М. Божук, І. Ірлявського та І. Колоса. Митці зробили вагомий внесок в українську поезію Закарпаття, стали свідомими вітчизняними поетами, які своїми творами утверджували українську національну ідею. О. Мишанич виокремлює збірку віршів Миколи Рішка «Гірські вітри» (1936). Цю книжку поет написав іще тоді, коли був студентом у Драгові. Науковець відзначає патріотичну й пейзажну лірику

митця, яка відображала настрої закарпатської молоді та готовність жертвовної боротьби за українську державу. М. Рішко так само, як і його сучасники І. Колос, Ю. Боршош-Кумятський, І. Ірлявський, Зореслав, у поетичних рядках зображував майбутнє Закарпаття в складі Соборної України. Однак пізніше М. Рішко, на жаль, не втримався на окреслених ідейно естетичних позиціях і зробився «пересічним віршотворцем “нової доби”» [119, с. 242].

На думку О. Мишанича, літературний процес Закарпаття 20–30-х років не піддається поділу на періоди, оскільки цей процес тривав від етнографічно-побутових і народнопісенних коренів, властивих першим книжкам Л. Дем'яна та В. Гренджі-Донського, до зрілої професійної творчості того ж В. Гренджі-Донського, а за ним і Ю. Боршоша-Кумятського, Зореслава, Ф. Потушняка, О. Маркуша, які заклали основи нової української літератури Закарпаття та ввели її у всеукраїнський контекст.

Могутнім спалахом творчої енергії Закарпаття 30-х років та справжнім феноменом науковець називає поезію І. Ірлявського та І. Колоса, що є найвищим досягненням, яким фактично завершився період становлення й розвитку літератури Закарпаття в умовах перебування краю в складі Чехословацької республіки. Ці два автори були пов'язані з Празькою школою української поезії, співпрацювали з журналом «Пробоем», але вони, як зазначає науковець, не були заражені локальним руським патріотизмом. Митці дивилися на Закарпаття як на частину української землі, і їхня ідеологія формувалися в річищі українських визвольних змагань 30-х років [119, с. 243].

Зокрема О. Мишанич згадує, що І. Ірлявський віддав життя за Україну – його розстріли німецько-фашистські окупанти в Київському Бабиному Яру 20 лютого 1942 році. Чотири збірки поезій митця були видані в Празі у 1938–1942 рр. («Голос Срібної Землі», «Моя весна», «Вересень», «Брості»). Ці книжки засвідчують, що І. Ірлявський був талановитим поетом, співцем срібної землі, борцем за Українську Державу. О. Мишанич

підкреслив: письменник загинув на 23 році життя, але його творчість пережила молодого автора й увійшла до золотого фонду українського поетичного слова.

Єдина збірка І. Колоса «Молоді мої дні» (Ужгород, 1938), яку аналізує О. Мишанич, була прихильно сприйнята читачами та оцінена критикою. Вона отримала премію Спілки українських письменників і журналістів у Львові 1938 р., і з'явилися рецензії в журналах «Дзвони» (1939) й «Говерля» (1939), де йшлося про те, що молода й талановита поезія пронизана українською національною ідеєю. О. Мишанич високо поцінував творчість І. Колоса, відзначаючи його філософське кредо: «життя – це свідомо повинність і мужня боротьба» [119, с. 243]. На жаль, доля цього митця була трагічною, він прожив довгий вік, але до поезії більше не повертався.

О. Мишанич не дарма виділяв творчість І. Ірлявського та І. Колоса, збірку «Гірські вітри» М. Рішка: він уважав, що цей приклад найкраще ілюструє вершинні досягнення закарпатоукраїнської поезії 30-х років. І якщо 20-ті рр. були ще часом національного пробудження, відродження, становлення нової української літератури, то 30-ті, за словами О. Мишанича, стали періодом зрілого її розвитку, коли вона повністю вписалась у контекст літератури Західної України та української еміграції в Чехословаччині [119, с. 244].

Наголошуючи на безсумнівних здобутках літератури Закарпаття 20–30-х рр. ХХ ст. науковець порушив питання про те, які чиники вплинули на відродження письменства на початку ХХ ст. після його цілковитого занепаду. О. Мишанич сформулював кілька таких чинників. Перш за все, О. Мишанич відзначив розвиток періодичної преси й книговидавничої справи. Бібліографія закарпатської періодики 20–30-х років українською та російською мовами (і «язичієм») налічує близько 80 позицій газет і журналів: літературознавець називає такі досить поважні газети, як «Русин», «Свобода», «Нова свобода», «Українське слово», «Карпатська правда»,

«Русській народний голос». Серед журналів він згадує «Наш рідний край» (1922–1939), «Пчілка» (1923–1932), «Наша земля» (1927–1928), «Учительський голос» (1930–1938), «Поступ» (1931–1933), «Пробоем» (1933–1942), «Карпатський край» (1924–1925), «Карпатський світ» (1928–1933, 1938), «Молодая Русь» (1929–1930) та інші. Розглядає О. Мишанич і суто літературні альманахи – «Трембіта» (1926), «Альманах підкарпатських українських письменників» (1936), «Говерля» (1939), «Альманах возрожденцев» (1933, 1936). Згадує дослідник і про видання «Літературного листка» (1929, додаток до тижневика «Свобода»; вийшло 4 числа) і «Слова» (1935, літературний додаток до газети «Українське слово»; вийшло 4 числа).

Як зазначає О. Мишанич, ці молоді літературні органи ставили перед письменниками Закарпаття благородне завдання – намагатися «зрівнятися зі своїми братами над Дністром і Дніпром, спричиняючи до загального розвою української літератури» [119, с. 250]. Вони боронили рідне слово, адже «народ тільки так довго зветься народом, доки живе його рідне слово. Як того нема, то нація пропала» [119, с. 250].

Другий чинник, котрий вплинув на розвиток Закарпаття – це українська література. О. Мишанич стверджував, що молоді літератори у творчих пошуках спиралися на українську класику та молоду радянську літературу. На Закарпатті стали відомими твори О. Кобилянської, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, В. Стефаніка, І. Франка, Т. Шевченка. Сотні українських книжок видали товариства «Просвіта», «Пчілка», «Наш рідний край», Педагогічне товариство в Ужгороді. Саме тоді просвітянські бібліотеки регіону стали поповнюватися українською літературою, виданою в Галичині, зокрема Книгарня Педагогічного товариства в Ужгороді 1935 р. пропонує читачам понад 200 книжок, виданих на Закарпатті.

Окрім того, книгарня товариства «Просвіта» у Львові поширює на Закарпатті всі свої видання, а це близько 500 найменувань художньої, дитячої, науково-популярної літератури. Отож, як бачимо, край не мав

проблем із українською книжкою в чехословацький період. Саме у 20–30-х рр., як зауважує О. Мишанич, українська література повністю дійшла на Закарпаття і стала тут могутнім чинником культурного й літературного життя [119, с. 250–251].

Більш детально дослідник розглядає активну участь у літературному процесі регіону 20–30-х рр. української еміграції та її роль у становленні тут нової української літератури.

О. Мишанич закликає пишати тим, що в нашому культурному житті того періоду брали участь письменники А. Гарасевич, Н. Королева, Б. Лепкий, О. Олесь, О. Ольжич, В. Пачовський, М. Підгірянка, У. Самчук, С. Черкасенко, М. Чирський, науковці й педагоги А. Алиськевич, Л. Бачинський, В. Бирчак, А. Животко, К. Заклинський, О. Мицюк, М. Обідний, І. Панькевич, артисти й музиканти А. Аркас, Б. Білеченко, О. Загаров, О. Приходько, М. Роццахівський, М. Садовський, педагоги К. Вагилевич, В. Горбачовський, А. Дідик, П. Думка, Б. Заклинський, В. Ульванський, М. Храпко, В. Чапля, журналісти й видавці О. Бадан, П. Кукуруза, С. Наріжний, Ю. Тищенко та інші. Як говорив О. Мишанич, ці люди свій талант, великий творчий і життєвий досвід поставили на службу Закарпаттю й серйозно посприяли розвитку культури, літератури, театрального та хорового мистецтва краю [119, с. 251].

Карпатській Україні присвятив свою збірку «Цвіте трояндами» (1939) О. Олесь. 3 січня 1939 року тут було визначено 60-річчя великого поета. Хустський театр «Новая сцена» підготував прем'єру його драми «Над Дніпром». Як відзначив О. Мишанич, С. Черкасенко, О. Олесь, Є. Маланюк були найпопулярнішими поетами на Закарпатті й позитивно вплинули на розвиток місцевої лірики. Згадує науковець і педагог, поетесу Марійку Підгірянку, яка відіграла велику роль у розвитку літератури краю, зокрема вона популяризувала вірші для дітей. О. Мишанич наголошує на важливості видатних українських письменників-емігрантів для культури Закарпаття

20-х – 30-х років, адже вони не лише допомагали творити тут молоду українську літературу, а й були прикладом боротьби за українську національну ідею.

Ще один чинник, який стимулював літературний рух Закарпаття того часу – це критика. За словами О. Мишанича, особливо прикметна книжка Ю. Балєги «Література Закарпаття двадцятих-тридцятих років ХХ століття» (1962), у якій зроблено фронтальний опис творчого доробку закарпатських авторів цього періоду. Однак, на думку О. Мишанича, багато оцінок Ю. Балєги на сьогодні вже застаріли, та й щодо повноти матеріалу ця книга має вразливі місця. Але тривалий час вона була новим словом у характеристиці письменства довоєнного двадцятиріччя [119, с. 239]. Критика цих років дуже відставала від літературного процесу, була непрофесійною, нерідко виражала політичні погляди авторів. Більшість рецензій на книжки у місцевій пресі – це поширені анотації без належного літературознавчого аналізу й виваженої, обґрунтованої оцінки. Однак позитивну роль відіграли доброзичливі огляди М. Лелекача «Ідейний розвій підкарпатської літератури» (1934), В. Бирчака «Огляд літератури Підкарпатської Русі на перевороті» (1936), Є. Недзельського «Литература и издательская деятельность на Подкарпатской Руси после переворота» (1936), Є. Пеленського «Письменство» (1939). Автори характеризували літературний процес після 1919 р. Однак, як слушно зауважив О. Мишанич, ці огляди мали переважно емпіричний, бібліографічний характер, накопичували матеріал без особливого заглиблення у специфіку літературної творчості. До естетичної оцінки виданих творів майже не доходило, наголос робили більше на ідейно-тематичному змісті, національній орієнтації та мові автора. Окремі рецензії у пресі взагалі не можна назвати літературною критикою [119, с. 252–253].

Серйозною спробою розвідки в цьому жанрі О. Мишанич називає лише одну публікацію – «Розмова з поетом» Івана Кошана. Автор виступає від імені читача й гостро критикує поета за виправдання відсталості літератури

Закарпаття, заперечення критики й самокритики, нарікання на несприятливі обставини, лояльність до некультурності [119, с. 253].

Позитиво вплинула на розвиток письменства Закарпаття чеська літературна критика. Зокрема увагу О. Мишанича привертають два чеські дослідники – Франтишек Тихий і Антонін Гартл. За словами науковця, ці два критики впродовж двадцяти років стежили за літературним процесом на Закарпатті, постійно відгукувалися на нові книжки, виступали з глядами. Вони доброзичливо ставилися до художньої словесності краю, хоча й не її українською, декларували як окрему, русинську, загравали з русофільством.

Серед чеських письменників О. Мишанич виокремлює Івана Ольбрахта, адже тільки цей митець, який часто бував на Закарпатті, зміг зрозуміти місцеву ментальність, однозначно підтримав українську національну свідомість мешканців. Саме І. Ольбрахт визнав тяжіння населення краю, а особливо молоді до України, ствердив, що літературу створюють тут українською мовою й дійшов переконливого висновку, що Закарпаття прямує до України.

Дуже важливою проблемою, як уважав О. Мишанич, є спадщини та видання творів наших письменників XIX – першої половини XX ст., адже впродовж багатьох років з'являлись академічні дослідження, а видань творів майже не було. Існує багато видатних українських письменників XX ст., чия творчість тривалий час замовчували: Августин Волошин, Василь Гренджа-Донський, Наталена Королева, Олекса Стефанович, Спиридон Черкасенко, тощо.

О. Мишанич доклав багато зусиль, аби повернути ці імена, видати їх твори. Як зазначає О. Ігнатович, «він переймався розвитком крайової літератури, вишукував невідомі рукописи, листувався із письменниками, доля яких пов'язана із Закарпаттям, як, наприклад, із В. Гренджею-Донським, знайомив між собою діячів науки, літератури, культури, котрі мали дотичні інтереси, стежив за книжковими новинками» [130, с. 12].

Як згадує С. Федака, син Д. Федаки, іще за радянської доби О. Мишанич був одним із ініціаторів, а головне популяризаторів міжобласної книжкової серії «Бібліотека Карпати», яку видавали у співпраці два видавництва – ужгородські «Карпати» і львівський «Каменярь». У цій серії надруковано близько 80 книжок. Редактором цілого ряду закарпатських томів був Д. Федака, а його консультантом – О. Мишанич. За словами С. Федаки, особливо дорогим для обох був том 1984 р. «На Верховині», названий за однойменним нарисом О. Митрака. Це перша й остання за радянську добу антологія давніх закарпатських авторів – від пісень XVI – XVII ст. до творів Дмитра Вакарова. Книга починалася знаменитою піснею про Стефана-воєводу, котра взагалі вважаються першою українською піснею, виданою друком, і містила виразні риси саме закарпатської говірки. Як зазначає С. Федака, «відтоді і йшли інші тексти з наших старих пісенників. Їх продовжували І. Пастелій і М. Андрелла, вперше в СРСР подавалися настільки повні добірки В. Довговича і О. Духновича, затим ішов добрий десяток наступних будителів. XX століття відкривав В. Гренджа-Донський, що вперше посмертно повертався до України, відтак слідували призабуті уже (навіть замовчвані) Л. Дем'ян і О. Митрак, інші наші класики. Упорядником, текстологом, автором передмови, приміток і словника був О. Мишанич, редактором – Д. Федака. 15 тисяч примірників широко розійшлися у народі, пішло у бібліотеки поза той бік Карпат, на велику Україну. Для багатьох закарпатців книжка стала справжнім відкриттям. Для багатьох імена, які раніше були просто вуличними табличками на будинках, тепер набули плоті і крові. Обидва творці цього видання чи не найбільше шанували оцю свою співпрацю» [216, с. 197].

У 1993 р. І. Ребрик заснував видавництво «Гражда», яке спеціалізувалося саме на поверненні й популяризації закарпатоукраїнської літературної спадщини. Першою опублікованою книгою стала праця О. Мишанича «Політичне русинство і що за ним». Ось як пише про цю працю С. Федака:

«невелика 48-сторінкова брошура, якою дебютувало видавництво, одразу і назавжди визначило його бійцівський, навіть задерикуватий характер, а водночас і глибоку науковість, опертя на місцевих інтелектуалів, міцну закоріненість у рідну традицію» [216, с. 198].

Згодом О. Мишанич та Д. Федака започаткували нову книжкову серію, «Письменство Закарпаття», яка передбачала видання переважно неопублікованих раніше праць класиків і сучасників [216, с. 199].

Найбільше уваги О. Мишанич присвятив життю й творчості В. Гренджі-Донського та А. Волошина. Літературознавець, долаючи чимало труднощів, усе ж зумів реабілітувати їх і видрукував твори окремими книжками, що й натеper є найповнішими їхніми книгами в Україні. Видання творів В. Гренджі-Донського науковець розпочав готувати ще з 60-х років. Згодом О. Мишанич зауважив: «Я знав його особисто, ми неодноразово зустрічалися у Братиславі, Києві. Вважаю його найбільшим письменником Закарпаття ХХ століття, зачинателем і основоположником української літератури нашого краю» [110, с. 14]. У 1991 році вийшла книга В. Гренджі-Донського «Твори», (упорядник, автор приміток та вступної статті О. Мишанич). Пізніше (1993 р.) з'явився збірник «Повернення» (власним коштом науковця), де містилися літературно-критичні статті й нариси про замовчуваних письменників ХХ століття [130, с. 14].

О. Мишанич зауважує, що в історії літерати Закарпаття ХХ ст. В. Гренджі-Донському належить одне із провідних місць. Поет, прозаїк, драматург, публіцист, журналіст, митець прокладав шляхи єднання Закарпаття з Україною, вводив локальне письменство Закарпаття в загальноукраїнський контекст. Червоною ниткою у творчості В. Гренджі-Донського 1920-х років ходить мотив боротьби. Автор створив поетичний образ Верховини, яка не тільки страждає, але й бореться. Його поетичний вислів «Щире привітання шлють ґруні степам» став крилатим. У 1928–1930 рр. в Харкові вийшло друком п'ять книжок творів В. Гренджі-

Донського – поезії та прози, а 1930 р. у цьому ж місті Державне видавництво України випустило укладений О. Баданом «Альманах сучасних письменників Закарпатської України», «Груні степам...», який, за словами упорядника, для Закарпаття має таке ж саме значення, як для України мали її перші поети національного відродження. Майже всі твори, уміщені в альманасі, узяті із журналу «Наша земля», що його видав у 1927–1928 рр. в Ужгороді В. Гренджа-Донський, – це було найкраще Закарпатське й суспільно-політичне видання міжвоєнного двадцятиріччя. Однак О. Мишанич наголошує на тому, що журнал мав називатися «Українська земля», але чеська адміністрація заборонила цю назву, дозволивши лише варіант «Наша земля» [119, с. 240].

О. Мишанич дослідив не лише творчість письменника, але й уклав його біографію. В. Гренджа-Донський народився письменник 23 квітня 1838 році в селі Волове (нині Міжгір'я) в сім'ї селянина-лісоруба. Закінчивши початкову церковнопарафіяльну школу, Василь із 12 років починає працювати: спочатку помічником учителя-дяка, а згодом листоношею. У 1915 році заочно складає іспит у неповну середню (горожанську) школу. Восени цього ж року його мобілізують і відряджають на східний фронт, де Василь був поранений. Лікувався він у Будапешті, де і склав іспит за два класи торговельної школи. Потім знову повернувся на фронт – румунський та італійський. Після того, В. Гренджа-Донський деякий час жив у Будапешті, а 1921 р. нелегально перейшов угорсько-чехословацький кордон і дістався додому. На Закарпатті вже було встановлено чеську владу. Порівняно з довоєнним часом, тут відбулися значні зміни, зокрема в культурному житті: відкриття шкіл із рідною мовою навчання, робота українського театру, організація читалень, самоосвітніх гуртків, зародження нової літератури. Як зазначає О. Мишанич, В. Гренджі-Донському судилося відіграти велику роль саме в розвитку цієї літератури [122, с. 95].

Перший вірш В. Гренджі-Донського був надрукований у 1912 р. Творчість письменників другої половини ХІХ ст., за влучною характеристикою І. Франка, могла бути лише прикладом, як вони, «відбившись від живої народної мови, фатально відбиваються і від живого змісту в літературі і попадають у таку мертвеччину, від котрої на десять миль віє гробовим холодом!» [223].

В. Гренджа-Донський обрав для себе інший шлях: пише твори народною мовою, власне, верховинським діалектом, наближаючи його до літературної мови.

Перша збірка поезій «Квіти з терням» В. Гренджі-Донського вийшла в Ужгороді в 1923 р., Вступне слово до неї написав відомий галицький поет Василь Пачовський, який жив тоді на Закарпатті. Як відзначив О. Мишанич, саме він помітив самобутній талант автора, високо оцінив вірш за їхню чисту, мелодійну народну мову, за увагу до життя простого народу й висловив великі надії щодо майбуття поета.

За словами О. Мишанича, лірика молодого В. Гренджі-Донського була свіжим струменем у тогочасному літературному житті Закарпаття. Провідні мотиви збірки – соціальні. Душу поета бентежить горе й нужда верховинців, котрі з-під влади одних панів перейшли під владу інших. Дослідник також відзначив, що В. Гренджа-Донський створив образ верховинця, русина-українця, який ще й не народився, а на нього вже чекають пута, а потім над коліскою йому дзвенітимуть кайдани («Русин»). Поет картає регенератив-відступників, які зреклися свого народу, своєї мови і пішли на службу чужим богам; закликає любити рідну землю, рідне слово. У своєму вірші «Моя пісня» автор упевнено висловив бажання, «аби мій народ став великим у своїм ріднім краї!» [122, с. 96].

О. Мишанич зауважив, що саме боротьбі за національне самоусвідомлення народу, його пробудження з одвічної темряви, соціальне і національне визволення присвячена вся подальша творчість письменника.

Далі О. Мишанич переходить до розгляду другої збірки поезій В. Гренджі-Донського «Золоті ключі», яка вийшла у 1923 р. в Ужгороді. Науковець згадує, що за народною традицією, Закарпаття мало назву Срібна Земля. Цей образ у 20–30-х роках підхопили поети й широко використовували його. В. Гренджа-Донський створює образ золотих ключів від Срібної Землі, які колись були кинуті в Тису. Настав час їх здобути:

Але ключів не здобути,
Кинених у воду,
Доки з мраку не підіймесь
Свідомість народу

(«Золоті ключі») [122, с. 97].

Говорячи про соціальні мотиви творчості В. Грендж-Донського, О. Мишанич пригадує момент, коли поет звертався до президента республіки зі скаргою на утиски рідної мови й цілком свідомо вказував на революційне перетворення світу. Поет бачив нове ярмо на своєму народові, але бачив ті сили, котрі здатні це ярмо скинути.

Такою силою він уважав пролетарів. Як приклад дослідник наводить вірш «Пісня руських пролетарів», що став помітним явищем у ранній творчості поета. О. Мишанич також зауважив, що В. Гренджа-Донський був першим у літературі Закарпаття, хто звернувся до цього образу, помітив «працюючих славних прапор» [122, с. 97].

1924 р. О. Мишанич називає етапним у творчості В. Гренджі-Донського, адже з'явилася його збірка «Шляхом терновим». Це була перша книжка на Закарпатті, написана сучасною українською літературною мовою й видана за фонетичним правописом. Однак дослідник відзначив не тільки це: вразили його й революційні заклики митця, пристрасне слово на захист народних прав. Своє призначення поет бачить у тому, щоб закликати поневолених до боротьби. Як приклад, О. Мишанич наводить рядки з вірша «Вставай, народе»:

Вставай, народе, зривай кайдани,
 Виріж тиранів, катів убивай,
 За наші сльози, за наші рани,
 За наші муки, – згинуть тирани,
 Раби, до бою, за любимий край! [122, с. 97].

О. Мишанич був змушений звернути увагу на пролетарські мотиви письменника, його революційні заклики у творах, адже цього вимагало радянське літературознавство.

Наступна збірка, яка привернула увагу дослідника, – книга поезій «Китиця квіток» (Ужгород, 1925), вірші для дітей. І як зазначає за словами О. Мишанича, автор хотів прищепити дітям любов до їхнього руського імені, руського слова, рідного краю, його природи [122, с. 98].

Від початку 1927 році розпочинається новий етап творчості В. Гренджі-Донського. Він стає редактором першого українського літературно-художнього журналу на Закарпатті «Наша земля» (1927–1928), що відіграв велику роль у поширенні знань про українську культуру.

На думку О. Мишанича, саме на час роботи в журналі припадає розквіт поетичного таланту письменника. У численних віршах він змальовує картину злиденного життя простого народу в умовах тюремно-поліцейського режиму. Яскравим прикладом є рядки:

Пани... Тюрма...
 Печаль... Журба...
 Кайдани... Поліцай...
 Оце мій рідний край!

(«Оце мій рідний край») [122, с. 99]

В. Гренджа-Донський зобразив і боротьбу українців за кращу долю, першим у літературі Закарпаття описав страйк українських робітників (у творі «На майдані»).

Однак, як зауважує О. Мишанич, автор із надією дивиться на Україну, де народ піднявся і став вільним. Образ ґрунів-гір є уособленням рідного Закарпаття, а в образі степів бачимо Україну; поет звертається до орла:

Орле сизокрилий,
 Розкажи вітрам:
 Щире привітання
 Шлють ґруні степам.
 Стань на крила вітру,
 Полети на схід,
 О, скажи, що гинем
 Серед мук і бід...

(«Щире привітання») [122, с. 100]

У 1928 році в Харкові виходить збірка поезій В. Ґренджі-Донського «Тернові квіти полонин». Це була перша книжка закарпатського автора, видана в Україні. Щоправда, вона містила лише кілька нових віршів, більша частина її – це передруки з попередніх збірок митця й публікацій у журналі «Наша земля» [122, с. 100].

О. Мишанич відзначає й вагомий внесок В. Ґренджі-Донського в розвиток закарпатоукраїнської художньої прози та публіцистики. Тут слід назвати збірки «Оповідання з Карпатських полонин» (1925), «Назустріч долі» (Ужгород, 1928–1930), у котрих відтворено картини революційних подій на Закарпатті у 1918–1919 роках.

Книжки «З мого краю» (1929) і «Країна див» (1934) засвідчили глибоке соціальне чуття поета, його активну громадянську позицію. З великою емоційною силою автор відтворив страшні картини народного безправ'я, голоду і злиднів на Верховині [115, с. 45].

Із прозових творів довоєнного періоду дослідник також виокремлює дві повісті – «Ілько Липей» та «Петро Петрович»: це єдині зразки великої прози в літературі Закарпаття 20–30-х рр.

У післявоєнні роки В. Гренджа-Донський багато зробив для розвитку української літератури в Чехословаччині, написав кілька романів, повістей, драматичних і поетичних творів. Кращі з творів них були надруковані в збірці «Шляхом терновим» (Пряшів, 1964).

О. Мишанич згадує цикл оригінальних драматичних поем В. Гренджі-Донського, у яких автор порушував історичні та фольклорно-етнографічні теми, звертався до різних періодів Закарпатського буття від давнини до сучасності, намагався простежити історичну традицію місцевого українського населення, зафіксувати його міфологію, звичаї, пісенну культуру, відтворити його боротьбу за єдність із усім українським народом. Найкращими є драматичні поеми «Скам'янілі серця» (1956) та «Русалка» (1945–1956).

Згадує О. Мишанич і драматичну поему «Верховина» (1954), у якій в трьох символічних картинах відтворено багатовікову історію Закарпаття, фіналом котрої стало возз'єднання з радянською Україною.

Вершиною художньої прози В. Гренджі-Донського дослідник називає роман «Сини Верховини», – над котрим письменник працював останні роки свого життя. Як зазначив О. Мишанич, автор задумував твір як роман-хроніку, тому прагнув художньо відтворити історію Закарпаття з кінця ХІХ століття до нових часів. Однак, митцеві не судилося завершити, маємо лише початок другої книги.

У романі автор зображує життя людей на Верховині в останні роки панування Австро-Угорщини та перші роки після приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Він змальовує стару Верховину, її побут, звичаї, національну та релігійну боротьбу, прагнення возз'єднання з українським народом [122, с. 109].

На жаль, збереглося не все з творчого доробку письменника. Загальна оцінка його творчості була суперечливою, адже на це впливав партійний і класовий підхід до поетичних заяв митця. Йому приписували вороже

ставлення до пролетарської революції. Насправді ж причиною такого звинувачення була тверда позиція поета в національному питанні. Є. Маланюк позитивно оцінив лірику В. Ґренджі-Донського, порівняв поета з В. Стефаником і М. Черемшиною з властивим їм творчості «оптимістичним сарказмом», із великим домішком ясного, переможно-радісного ліризму [113, с. 187]. А О. Мишанич упевнено стверджує, що В. Ґренджа-Донський – це один із найкращих письменників Закарпаття, його твори посіли чільне місце не лише в культурному процесі краю, а й стали вагомим внеском у літературу всього українського народу. Науковець підкреслює, що саме В. Ґренджа-Донський одним із перших почав творити нову, сучасну українську літературу на Закарпатті, порушив питання соціальної та національної боротьби закарпатців, перший відобразив прагнення населення краю до возз'єднання з Україною [122, с. 111].

О. Мишанич виділяє ще одну постать – А. Волошина, котрий був видатним педагогом, ученим-філологом, церковно-релігійним діячем. Як зауважує науковець, «А. Волошин для Закарпаття впродовж майже півстоліття був цілим педагогічним університетом, щедрою рукою невтомно сів зерно просвіти і науки» [121, с. 190]. О. Мишанич називає його «культурно-національним провідником свого народу, який упродовж півстоліття захищав його право на державно-політичне життя, національну русько-українську культуру, мову, обрядність. Окрім того, А. Волошин відстоював єдність закарпатців з Галичиною і Східною Україною» [121, с. 223]. О. Мишанич упорядкував літературні та публіцистичні праці митця в томі «Твори» (Ужгород, 1995). А 2002 року в Ужгороді вийшло друге видання спадщини А. Волошина під назвою «Вибрані твори». Ця книга містила багато матеріалів мемуарного характеру, статей, промов, інтерв'ю, що раніше не були опубліковані. О. Мишанич написав також велику передмову, яка згодом вийшла окремою брошурою під назвою «Життя та творчість Августина Волошина» (2002) [189, с. 10].

А. Волошин відстоював інтереси греко-католицької церкви. Він намагався зберегти церковнослов'янську мову в богослужінні, а також кирилицю в друкуванні книжок. На думку О. Мишанича, це була одна із головних заслуг культурного діяча. А. Волошин виступав проти священників, єпископів, які на Закарпатті проводили богослужіння угорською мовою та намагалися друкувати руські книжки латинським алфавітом [121, с. 192].

Згадує науковець і про громадсько-політичну діяльність А. Волошина: приміром, 1902 року він заснував акціонерне товариство «Унію», яке займалося виданням і популяризацією руських книжок. Товариство проіснувало лише до 1938 р. Однак завдяки активній діяльності з'явилося багато друкованої продукції – шкільні підручники, церковна література й книжки науково-популярного, просвітницького змісту, різноманітні брошури.

А. Волошин також ініціював заснування на Закарпатті культурно-освітнього товариства «Просвіта», котре, за словами О. Мишанича взаємодіяло з галицькою «Просвітою» і відтак сприяло культурно-національному відродженню Закарпатської України у 20-х – 30-х роках. Однією з найважливіших подій у діяльності «Просвіти» був Всепросвітянський з'їзд (Ужгород, 17 жовтня 1937 р.). У його роботі взяли участь близько 30 тисяч активістів із різних куточків краю.

А. Волошин займався й політичною діяльністю. У 1919–1938 рр. входив до складу Першої Центральної Руської Народної Ради Підкарпатської Русі, виступав проти угорської влади та її зазіхань на Закарпаття. Більше того, А. Волошин очолив Карпатську Україну, яка повстала проти угорсько-фашистської окупації у 1939 р.

У 30-х роках А. Волошин став справжнім провідником народу. Він ініціював створення численних спілок, товариств, фабрик – Підкарпатського банку, фабрики виливання дзвонів «Акорд», фабрики свічок «Геліос»,

керамічної фабрики «Керамос», фабрики сірників «Руські сірники», асекураційного товариства «Бескид» [121, с. 198].

Окремо О. Мишанич зупиняється на журналістській діяльності А. Волошина, вважаючи його справжнім професіоналом цієї справи. А. Волошин був редактором популярної єдиної руської газети «Наука», де публікував матеріали про життя народу, морально-повчальні статті. А. Волошин був також одним із засновників і співробітників тижневика «Русин» (1920–1921) та щоденної газети «Русин» (1923), які випускали в Ужгороді етимологічним правописом; входив до редакційних комітетів і був дописувачем газети «Українське слово» (1932–1938), журналів «Підкарпатська Русь» (1929–1938), «Кооператива» (1921–1924), «Учительський голос» (1929–1939), «Науковий збірник товариства “Просвіта”» в Ужгороді (1922–1938). За редакцією А. Волошина в Ужгороді виходив щомісячний популярний релігійний журнал «Благовісник» (1922–1938). І з 1902 до 1924 року готував щорічний календар «Місяцеслов», який був популярною народною лектурою і на той час фактично виконував роль літературного альманаху [121, с. 193].

Як відзначив О. Мишанич, А. Волошин прагнув знайомити закарпатців із загальноукраїнською культурою та літературою.

Не зміг оминати дослідник і педагогічну діяльність А. Волошина. О. Мишанич називає його «одним із видатних українських педагогів ХХ ст., адже він не тільки віддав понад сорок п'ять років свого творчого життя педагогічній роботі, але й будучи професором, директором Ужгородської учительської семінарії і головою “Учительської громади”, виховав кілька поколінь закарпатського учительства, яке розбудувало в Закарпатті національну освіту, за прикладом свого вчителя виховувало майбутніх свідомих українців, носіїв української національної ідеї за Карпатами» [121, с. 192].

А. Волошин написав велику кількість шкільних підручників для Закарпаття. Зокрема О. Мишанич називає такі: «Історія педагогіки для учительських семінарій» (Ужгород, 1923, 2-ге вид., Ужгород, 1931), «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій» (Ужгород, 1923), «О соціальному вихованню» (Ужгород, 1924), «Методика народно-шкільного навчання» (Ужгород, 1935), «Педагогічна психологія» (Ужгород, 1932), «Педагогічна методологія. Книга 1. Методологія навчання» (Прага, 1943). У першій половині 40-х років були завершені, але залишилися не опублікованими «Педагогічна хрестоматія» (40 арк.), «Методологія морального виховання» (20 арк.), «Педагогічна телеологія» (15 арк.), «Педагогічна психологія» (8 арк.). Була також підготована до друку «Теорія виховання (Прелюсії)» [121, с. 207].

Цікавими визнає О. Мишанич педагогічні погляди А. Волошина, котрий орієнтувався на досягнення європейської педагогічної думки ХІХ–ХХ ст. та сформував п'ять основних чинників виховання: сім'ю, школу, державу, церкву і вихователя. Процеси навчання та виховання А. Волошин намагався максимально наблизити до життя [121, с. 208].

Дітяч простежив також розвиток світової педагогічної думки, охарактеризував історію шкільництва Закарпаття від ХІV ст. до 30-х рр. ХХ століття. У «Короткій історії педагогіки» (1923, 1931) А. Волошин написав розділ про шкільництво Закарпаття. На думку О. Мишанича, цей розділ можна вважати окремою науковою студією, адже в ньому автор уперше подав історію розвитку початкової та середньої шкільної освіти на Закарпатті [121, с. 208].

Важливим для А. Волошина було вивчення рідної мови й літератури у школі. Найбільше він мріяв про те, щоб Україна стала незалежною державою. Саме тому педагог опублікував статтю «Про шкільне право майбутньої Української держави».

Не можна не згадати й про письменницьку діяльність А. Волошина. Він писав вірші, оповідання, п'єси, намагався переробляти і адаптувати їх для місцевого читача. На думку О. Мишанича, найбільше А. Волошин показав свій талант на сторінках календарів-альманахів, які укладав і редагував із 1902 р. («Календар» на 1902, 1919–1924 рр., «Місяцеслов» на 1902–1922 рр.). У цих альманахах він друкував твори закарпатської та української літератури [121, с. 216].

У 1904 р. А. Волошин сформував бібліотеку «Поучительное чтение», у якій вийшло 12 книжок на різні морально-етичні теми. Для цієї серії митець написав чотири книжки: «Празники» – розповідь про релігійні свята, їх походження й значення, «Робінзон» – переказ відомого твору Д. Дефо, «Сорок казок» – збірка літературних переспівів казок, «Іцко і Яцко» – книжка анекдотів про п'яницю Яцка та корчмаря Іцка. О. Мишанич відзначив цікавий зміст цих творів, оригінальну художню форму та легкий стиль [121, с. 217].

Окрім того, А. Волошин був автором та упорядником серії «Читальня. Книжечки для народу», в яку увійшло п'ять книжок. У своїх творах культурний діяч популяризував шкільну освіту, роботу читалень, різних товариств. Він закликав шанобливо ставитися до того, що здобує тяжкою працею. Ця тема найбільше розкрита в книжці оповідань «Люби своє», яка вийшла у видавництві «Просвіта» в Ужгороді.

А. Волошин був також талановитим драматургом. О. Мишанич називає цікавим твори «Маруся Верховинка» (Ужгород, 1931) та «Без Бога ні до порога». Обидві були актуальними, відтворювали життя людей на Закарпатті початку 20-х років [121, с. 220].

О. Мишанич дійшов висновку, що в перші чотири десятиліття ХХ ст. ім'я А. Волошина звучить у всій друкованій продукції Закарпаття – як автора, упорядника різноманітних видань, популяризатора літератури [121, с. 213].

О. Мишанич вважає, що діяльність і творчість митця посідає чільне місце в науковому, культурно-історичному, політичному житті Закарпаття ХХ століття. А. Волошин намагався об'єднати закарпатських українців, виступав із ідеєю боротьби за свою державність, обстоював національні інтереси; його наукові студії з педагогіки, церковно-релігійного життя, літературні твори мають високе наукове та ідейно-естетичне значення [121, с. 224].

У контексті розмови про активну участь у літературному процесі Закарпаття 1920–1930-х рр. української еміграції та її роль у становленні тут нової української літератури дослідник розглядає творчість Спиридона Черкасенка, ставлячи його в один ряд із такими визначними літературними постатями, як В. Винниченко, М. Вороний, О. Олесь.

Відомо, що С. Черкасенко не прийняв Жовтневої революції. Живучи в еміграції, він писав: «На Схід! На Схід!», сподіваючись повернутися до України, але трагічні події кінця 1920-х – початку 1930-х рр. не дали можливості здійснити мрію. Як зауважує Мишанич, творчий шлях С. Черкасенка виразно розпадається на два періоди – перебування письменника в Україні і життя в еміграції. Проте загалом роль митця в літературній історії двадцятого століття значна, а внесок у розвиток літератури Закарпаття вагомий та незаперечний [121, с. 17–18]. С. Черкасенко – автор понад 30 збірок поезій, оповідань, драм, романів. Першим в українській літературі він художньо змалював життя донецьких шахтарів, став на захист пригноблених і експлуатованих, показав не лише тяжку працю, але й їхню боротьбу. Його збірка «На шахті» (1909) не лишилась непоміченою, викликала різні, іноді суперечливі думки, зокрема схвалення Г. Хоткевича в огляді літературного процесу 1909 р. На відміну від Г. Хоткевича, позитивно оцінила збірку Л. Старицька-Черняхівська, вважаючи оповідання зразковою лектурою для молоді. Високо оцінила дослідження й здобутки молодого автора як художник, відзначивши його

надзвичайно яскраві малюнки [121, с. 51]. Надбанням малої прози про шахтарське життя О. Мишанич називає цикл оповідань про дітей і для дітей, написаний С. Черкасенком у 1910–1912 рр. Ці оповідання були спочатку надруковані в періодичній пресі, а в 1912 р. вийшли окремою книжкою «Маленький горбань та інші оповідання». У творах зображено життя, працю й біди шахтарських дітей [121, с. 49–50]. П'єси С. Черкасенка ставили в театрі М. Садовського. Як зазначає О. Мишанич: «Черкасенко чесно виконав свій синівський обов'язок перед Україною, залишив по собі пам'ять оборонця її трудового люду, співця її волі й незалежності» [121, с. 16–17]. Літературознавець високо поцінував творчість С. Черкасенка: «поезія, проза, драматургія і публіцистика письменника повністю перебувають у силовому полі суспільно-політичних і революційних подій в Україні, відбивають основні етапи цих подій, їх злети і падіння. Різностороння і талановита творчість письменника є значним здобутком української літератури ХХ ст.» [121, с. 63].

Висновки до третього розділу

Вивчення літератури Закарпаття посідало чільне місце в науковому доробку О. Мишанича. Науковець був одним із найкращих знавців літератури цього краю у ХХ ст. Ним було накопичено значний матеріал, зібрано, систематизовано й проаналізовано художні твори, простежено життєвий і творчий шлях майже всіх чільних представників літературного життя Закарпаття від давнини до сучасності.

Велику роль відіграють праці О. Мишанича «Література Закарпаття XVII–XVIII ст.» (1964), «Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість» (1980), «З минулих літ», у яких автор аналізує історію дослідження закарпатської літератури, висвітлює основні етапи розвитку закарпатського письменства. Літературознавець детально дослідив

маловідомі рукописні пам'ятки з території Пряшівщини: т. зв. «Учительні» Євангелія із Пряшева, Ладомирової, Нягова й Грабського; «Литманівський збірник», пісню про Стефана-воєводу «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?», записану в селі Венеція біля Лукова, та цілу низку інших документів.

Окрім того, дослідник подав огляд просвітянської діяльності Краснобрідського монастиря й по-новому оцінив літературні твори Арсенія Коцака з Буківця, Петра Лодія зі Збоя, Михайла Ольшавського з Ольшави. На основі першоджерел О. Мишанич довів, що літературні пам'ятки Закарпаття XVII–XVIII ст. написано староукраїнською книжною мовою зі значними домішками розмовної мови.

У своїх дослідженнях літератури рідного краю науковець виходив за межі медієвістики, намагаючись показати тяглість української літературної традиції від давнини до сучасності. Він наголошував на потребі створення історії літератури Закарпаття, яка б на сучасному рівні висвітлювала літературний процес у всій його складності, суперечливості, повноті [114, с. 179]. Саме завдяки його зусиллям були повернені в науковий і літературний обіг імена таких письменників, як Василь Гренджі-Донського та Августин Волошин, чії твори він видав окремими книжками.

РОЗДІЛ IV

ТВОРЧІСТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОЛЕКСИ МИШАНИЧА

4.1. Творчість Г. Сковороди як об'єкт студій О. Мишанича

Постать Григорія Сковороди протягом кількох століть привертає пильну увагу науковців. Зокрема про поета й філософа писали Д. Багалій, Б. Гаврилишин, М. Грушевський, М. Зеров, Ю. Лотман, І. Мірчук, О. Потебня, В. Соловійов, М. Сумцов, І. Франко, Ю. Чижевський, Л. Ушкалов та інші.

Значна частина досліджень О. Мишанича присвячена вивченню творчості видатного мислителя XVIII ст. Г. Сковороди (1722–1794). 1976 року у видавництві «Наукова думка» вийшла друком монографія «Григорій Сковорода і усна народна творчість» [12, с. 21], у якій автор розглянув важливі проблеми співіснування фольклору та літератури, простежив процес взаємодії традицій усної народної творчості з риторично-книжними засобами. О. Мишанич, проаналізувавши праці Г. Сковороди, визначив роль поета в розвитку давнього українського письменства й переході до нової літератури [145, с. 11]. Ця тема була одною з ключових у студіях О. Мишанича.

Науковець ініціював переклад творів відомого філософа сучасною українською мовою: 1994 року в серії «Гарвардська бібліотека давньої української літератури» вийшов двотомник Г. Сковороди. В. Шевчук та М. Кашуба були перекладачами, а О. Мишанич підготував ґрунтовну передмову до цього видання та уклав невеликий бібліографічний довідник праць, присвячених життю і творчості мислителя. Уперше український читач одержав «повного» Сковороду рідною мовою [189, с. 12].

У 1985–2001 роках літературознавець написав цілу низку студій для Сквородинівських читань у Переяславі-Хмельницькому. Серед них: «Творчість Григорія Сквороди в українському літературному процесі першої половини ХІХ ст.», «Григорій Скворода у дослідженнях зарубіжних вчених-україністів», «Сприйняття творчості Сквороди наприкінці ХХ ст.», «Переклади творів Григорія Сквороди сучасною українською мовою: здобутки і втрати», «Творчість Сквороди в системі українознавства кінця ХХ ст.». Окрім того, О. Мишанич видав брошуру про життя і творчість Г. Сквороди [18, с. 34]. Деякі праці були надруковані у книзі «На переломі» (2002).

На одному з виступів на «Сквородинівських читаннях» О. Мишанич зазначив, що Г. Скворода увійшов в українську культуру як народний філософ [113]. У цьому визначенні влучно відбито найважливіші аспекти багатогранної діяльності мислителя: спосіб його життя, педагогічна, просвітницька робота, погляди на народ, учення про щастя людини та шляхи його досягнення [15, с. 50].

Яскравим прикладом єдності філософії Г. Сквороди з народною культурою О. Мишанич називає його педагогічні погляди. Освіту мислитель уважав засобом виховання всього народу. Григорій Савич був прихильником загальної освіти для всіх станів суспільства й неодноразово наголошував на тому, що учням не слід нав'язувати тих наук, до яких вони не мають схильності, а необхідно розвивати в них природні здібності [119, с. 61].

У наукових розвідках О. Мишанич звертає увагу на моральну філософію Г. Сквороди. На думку дослідника, вона була соціально загострена, адже увібрала в себе морально-етичні норми народу, які склалися століттями. Г. Скворода проповідує працелюбність, поміркованість, чесну й безкорисливу дружбу, тобто всі ті моральні риси, котрі мають найширше вираження в усній народній творчості. Філософські погляди мислителя – це не тільки результат освоєння ним філософії минулих

епох, досягнень науки, але й народна мудрість, яка виходила з практичного досвіду.

Вивчаючи творчість Г. Сковороди, О. Мишанич зосереджується на ще одному важливому питанні – філософії щастя. Щастя, на думку мислителя, криється у «сродній праці». Якщо людина хоче бути щасливою, вона повинна пізнати себе, визначити свою схильність і обрати споріднену працю [119, с. 64]. О. Мишанич поділяв такі погляди філософа [49, с. 7].

Літературознавець невтомно наголошував на актуальності вивчення творів українського філософа та на його значенні в нашій культурі. Він підкреслював, що Г. Сковорода – це найвидатніша постать у культурному й літературному житті України XVIII ст., великий мислитель, просвітитель і письменник, котрий відіграв велику роль у становленні нової української літератури, був ідейним пророком. На думку науковця, поетична й прозова спадщина Г. Сковороди стала органічною сторінкою нового письменства.

О. Мишанич зазначав, що філософ був свідком зміцнення феодально-кріпосницького ладу в Україні, спостерігав зародження капіталістичних відносин, розвиток промисловості, втягування дрібного ремесла в торгово-грошові відносини, проте своїм ученням Г. Сковорода заперечував багатство, боровся зі спокусами, якими воно загрожує людині. Ідеалом для письменника є чистота душі, душевний спокій. Філософ був великим життєлюбом, свято вірив у те, що «мы сотворим свѣт лучшій. Созиждем день веселѣйшій», мріяв про «Горнюю республіку», де всі щасливі й рівні між собою [128, с. 60].

О. Мишанич наголошував на тому, що Г. Сковорода – це перший національний мислитель, а національний код його творів ще не розкрито до кінця. Саме тому у сучасному українознавстві є нагальна потреба у більш глибокому дослідженні творчості письменника та його епохи [17, с.49].

О. Мишанич не раз зазначав, що всі твори Г. Сковороди пронизані народно поетичністю, котра позитивно вплинула на його образно-художню

системі, збагативши її. Образи народної творчості посіли важливе місце в його поезії та прозі митця [119, с. 62].

4.2. Олекса Мишанич про вивчення творчості Г. С. Сковороди в українському літературознавстві

Про життя й творчість Г. Сковороди написано дуже багато, бібліографія налічує понад тисячу позицій. Саме давні праці – книги Д. Багалія, Г. Данилевського, В. Ерна, І. Мірчука, Д. Олянчича, Д. Чижевського – стали основою сучасної науки про Г. Сковороду. Позитивну роль в освоєнні філософської спадщини, за словами О. Мишанича, відіграли дослідження І. Білича, А. Ніженець, Д. Остринина, П. Попова, М. Редька. Багато праць з'явилося до 250-річчя від дня народження мислителя, яке відзначали в 1972 р., але найважливіші фундаментальні студії побачили світ уже після ювілею й вони не потрапили до відомого бібліографічного покажчика (Харків, 1972). Серед цих досліджень науковець називає книгу Л. Махновця «Григорій Сковорода. Бібліографія» (К., 1972), бібліографічну повість І. Драча, С. Кримського і М. Поповича «Григорій Сковорода» (К., 1984), монографію І. Іваньо «Філософія і стиль мислення Г. Сковороди» (К., 1983). Ці роботи літературознавець називає найвищим досягненням українського «сковородинознавства». Однак зазначає, що вони доступні лише вітчизняному читачеві. Для більш широкого кола читачів, за словами О. Мишанича, існує лише дві науково-популярні книги: праця І. Табачникова «Григорій Сковорода» в серії «Мислителі минулого» (М., 1972) і книга Ю. Лоциця «Сковорода» в серії «Жизнь замечательных людей» (М., 1972) [114, с. 109].

О. Мишанич окреслив етапи вивчення життя й творчості Г. Сковороди. Чи не найпершим дослідником, хто звернувся до постаті Г. Сковороди був

його учень і біограф М. Ковалинський. У 1794 році він написав життєпис «Жизнь Григорія Сковороды». На думку Мишанича, праця М. Ковалинського й донині залишається основним джерелом відомостей про життя філософа, однак наведені у ній факти й характеристики тепер переосмислюються, трактуються по-новому, адже «М. Ковалинський, ідучи за традиціями давньої агіографії, створив “лик” свого героя, виклав його життє за існуючим літературним канонам, піднісши всі його заслуги та цноти без будь-якого їх критичного осмислення. Вражений смертю свого вчителя, він намагався якнайповніше розповісти про нього, відтворити його ідеалізований образ» [119, с. 68].

На думку дослідника, більшу частину матеріалів М. Ковалинський брав з усної традиції. Власні спогади, документальні матеріали й народні перекази він об'єднав в одне ціле – літературне життє, яке сформувало образ філософа, створило певний міф. Подані красиві легенди й перекази переплелися тут із дійсними фактами, підготувавши основу для нових літературних нашарувань і конструкцій.

О. Мишанич зауважив, що М. Ковалинський намагався захистити Г. Сковороду від недругів, виправдати стиль його життє. Саме тому на першому плані в біографі була «святість життє Сковороды», тобто автор творив традиційне життє людини, яка в очах сучасників уже баула чимось вищим, відзначалася оригінальним побутом, гострим розумом і, звичайно, святістю – шанобливим ставленням до Святого Письма та виконанням християнських обрядів. О. Мишанич наводить паралелі між «Життям Григорія Сковороди» М. Ковалинського й традиційними життєями відомих святих, приміром, Антонія та Феодосія Печерських і доходить висновку, що літературний канон творення образу залишився майже незмінним, змінилися тільки матерія, об'єкт зображення, які постали в нових історичних умовах [119, с. 69].

До слів М. Ковалинського усна традиція поступово додавала нові оповіді, що цілком узгоджували із житійними канонами. О. Мишанич наводить такий приклад: автор стисло говорить про смерть Г. Сковороди, що він «исполнил все по уставу обрядному и скончался октября 29 числа по утру на расвѣтѣ, 1774. Перед кончиною завѣщал предать его погребенію на возвышенем мѣстѣ близ роци й гумна и слѣдующую здѣланную им себѣ надпись написать: Мір ловил меня, но не поймал» [119, с. 69]. Як зазначає літературознавець, ця типово житійна формула смерті в усній традиції обросла новим матеріалом, представляючи Г. Сковороду майже святим: вудень він викопав собі могилу, був веселим і радісним, рвав і роздавав дітям яблука з панського саду (9 листопада), потім переодягнувся в чисту білизну, поклав під голову свої рукописи і вночі спокійно помер. За словами О. Мишанича, такі факти типові для більшості подвижників, чиї імена потрапили до житійної літератури. Науковець відзначив, що йдеться не стільки про реальний образ, скільки про літературний тип, або ж про сучасну модель, яку пристосували до Г. Сковороди, пов'язували з його особою [119, с. 70].

Отже, О. Мишанич дійшов висновку, що на першому етапі дослідження постаті Г. Сковороди його образ мав досить розпливчастий, міфічний характер. Українська літературно-критична, естетична та філософська думка перших десятиліть ХІХ ст. не зуміла досягнути феномен мислителя. Однак, як підкреслив науковець, це було й неможливо, адже твори філософа залишалися в рукописах, своєю діяльністю він не був вписаний у той культурний процес, що активізувався в Україні з кінця ХVІІІ ст. [119, с. 70].

Після М. Ковалинського до творчості Г. Сковороди звернулися вже значно пізніше, у 1817, 1828, 1835 рр.: О. Мишанич називає імена відомих діячів українського просвітництва і романтизму – І. Вернета, Г. Гесс де Кальве, І. Снегір'ова, І. Срезневського, О. Хиждеу. У 1837–1839 роках було

надруковано кілька творів Г. Сковороди. Як зазначає О. Мишанич, цей спалах інтересу до вже досить призабутого письменника й мислителя був не випадковим. Для просвітителів мали значення суспільно-філософські погляди Г. Сковороди, його просвітницькі ідеї, зв'язок із античною культурою. Романтиків, зокрема І. Срезневського, більше цікавило «химерне» життя філософа, його народолобство, людська пам'ять про нього. Звідси й записи спогадів про митця, романтична інтерпретація образу, фольклоризація окремих його поезій. Далі О. Мишанич згадує статті, що з'явилися в «Украинском вестнике» (1817), «Отечественных записках» (1823), «Утренней звезде» (1833), «Одесском вестнике» (1833), «Телескопе» (1835). А пізніше – в ЖМНПР (1841) та «Молодику» (1844). Як відзначив науковець, ці публікації сприяли тому, що образ Г. Сковороди став набувати конкретних рис, почалася розмова про його філософські погляди, літературні твори. Однак О. Мишанич підкреслив, що висновки були ще надто загальні. Образ письменника залишався майже таким же далеким і недосяжним, як витворений усною народною традицією та М. Ковалинським. На думку О. Мишанича, реальні риси досі були відсутні, оскільки основні твори філософа залишалися недрукованими, а відомості про життя брали переважно з народних уст [119, с. 70–71].

Науковець також відзначив, що кілька поетичних творів Г. Сковороди увійшли до репертуару кобзарів та лірників, перероблена сатира «Всякому городу нрав і права» використана в «Наталці Полтавці» І. Котляревського. З одного боку, це сприяло поширенню відомостей про Г. Сковороду, популяризації його творчості, оцінення його як сатирика, викривача «вищого світу», захисника скривджених. Та водночас – заступало справжній образ Г. Сковороди – філософа, мислителя, поета, просвітителя.

Вершиною роботи з освоєння образу Г. Сковороди в першій половині ХІХ століття О. Мишанич називає повість «Майоре, майоре!» І. Срезневського (1836).

Літературознавець високо оцінив цей твір як перше художнє відтворення образу українського філософа, однак зауважив: не слід забувати, що це романтична повість про молодого Г. Сковороду, сюжет її типовий саме для романтичної літератури. Автор орієнтувався на народні перекази і, мабуть, як ніхто в той час, добре знав сквородинівська традицію, проте його образ поета – це образ-міф. Над ним тяжіє уснопоетична традиція та романтична заданість [119, с. 71].

О. Мишанич також зауважив, що в літературно-теоретичній боротьбі за право існування українського письменства на народній основі літературна традиція посідає досить помітне місце. За словами науковця, «як нелегко було утвердити нову якість літератури, так нелегко було позбутися і старих традицій, які в деяких випадках були гальмом подальшого літературного розвитку, а в інших допомагали новій літературі, переносили в неї кращі здобутки старої естетики, насамперед народну сміхову культуру» [119, с. 71]. О. Мишанич цитує слова Т. Шевченка з послання А. О. Козачковському – «Та й списую Сковороду»: науковець вважає, що творчість філософа відіграла помітну роль у становленні нової української літератури, формуванні нової естетики, відмінної від тієї, котру культивували в стінах Київської академії [119, с. 71].

Творчість Г. Сковороди привертає увагу філософів, мовознавців, письменників, однак О. Мишанич відзначає необхідність у нових студіях про життя, літературного й філософського спадку, де було б на рівні сучасної історико-філологічної науки підбито підсумки всіх попередніх досліджень, піддано критиці й перевірці багато вже традиційних думок.

Таким новим словом О. Мишанич називає книгу Л. Махновця «Григорій Сковорода: Симфонія “Труди і дні”». Автор не повторює загальновідомого, загальнодоступного – у цій роботі найменше йде про відомі події й факти. А. Махновець заглиблюється в маловідомі, малодослідженні сторінки життя Г. Сковороди і знаходить там несподівані

речі. Зокрема, перша частина книги повністю присвячена опису навчання Григорія Савича у Київській академії, з'ясуванню обставин його подорожі за кордон. О. Мишанич відзначив, що Л. Махновець із великою уважністю вивчає це питання, відтворює хронологію подій; докази автора, підтверджені документально, дуже переконливі. Цікавою є й друга частина книжки – про перебування Г. Сковороди в придворній капелі. За словами О. Мишанича, тут Л. Махновець розкрив цілком нову сторінку життя Г. Сковороди, адже ці три роки залишилися поза увагою дослідників. У третій частині йдеться про вчителювання в сім'ї дідича Степана Томари, про подорож Г. Сковороди до Москви в 1755 році; Л. Махновець аналізує ранню літературну творчість поета. Четверта частина присвячена дослідженню періоду роботи Г. Сковороди в Харківському колегіумі, а в п'ятій частині мова йде про останні 25 років життя філософа, коли він був вигнаний із колегіуму і став мандрівним філософом. У цей час Г. Сковорода написав більшість філософських трактатів, які дослідник стисло аналізує у студії [114, с.106].

О. Мишанич називає працю Л. Махновця найновішою науковою біографією Г. Сковороди, стверджуючи, що ця книга – не пересічний критико-біографічний нарис, а серйозне й глибоке наукове дослідження. «Це пристрасна, емоційно наснажена розповідь про труди і дні Сковороди, його життєвий подвиг» [107, с. 107]. За словами О. Мишанича, «автор показав Сковороду не ізольовано, а в широкому оточенні сучасників – від коронованих осіб до його товаришів по навчанню.... характеристики сучасників мислителя в книзці подано влучно й історично достовірно. А образ Г. Сковороди вимальовується на широкому тлі тогочасної дійсності. У книзі він постає перед читачами як жива людина, один із найсвітліших умів України того часу, що всім єством повстав проти світових мерзот феодально-кріпосницької Росії, не пішов на жодні компроміси і жив так, як учив» [114, с. 107].

Л. Махновець крок за кроком простежує життя Г. Сковороди, перевіряє відомі вже факти. О. Мишанич підкреслює: автор для дослідження обрав науковий метод – безпосереднього звернення до першоджерел і їх критичної перевірки, що дало ціні результати. Знайдено нові факти біографії, точно встановлено дати навчання в Київській академії, перебування за кордоном, уточнено хронологію написання багатьох творів і листів, логічно вмотивовано той чи інший учинок. Дослідження подане в популярній легкодоступній формі. Стиль автора простий, ясний, мова образна, жива. Виклад часто йде у формі запитань і відповідей, що ніби дає читачеві змогу бути учасником цієї цікавої розмови [114, с. 108].

О. Мишанич високо оцінив працю Л. Махновця й зазначив, що «написана вона з любов'ю до Г. Сковороди, із добрим знанням його творчості й епохи, і якесь скорочення або композиційне перепланування тут неприпустиме» [114, с. 108].

Розглядає О. Мишанич і працю Ю. Барабаша «Знаю человека... Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь» [2]. Звернення дослідника до постаті Г. Сковороди науковець не вважає випадковим, адже сам Ю. Барабаш був харків'янином і навчався в Харківському університеті, тому не міг не зацікавитися життям і творчістю земляка. Маючи великий досвід вивчення сучасної літератури, Ю. Барабаш по-новому підійшов до спадщини Г. Сковороди: розглянув постать письменника історично, пов'язав із розвитком і прогресом вітчизняної культури протягом більше ніж двох століть. Ці спостереження і думки нові, свіжі й нестандартні. Як відзначив О. Мишанич, «саме у дослідженні Ю. Барабаша ми бачимо Г. Сковороду не у вузькому колі його філософських схем, а набагато ширше, у порівнянні з його попередниками, сучасниками, а ще більше – з суспільною та філософською думкою ХІХ – початку ХХ ст. Ми бачимо перед собою живого Сковороду, пізнаємо його живе навчання у багатьох ідеях нового часу» [114, с. 110].

Великим досягненням науковця О. Мишанич називає обґрунтоване та переконливе проведення паралелей між творчістю Сковороди та видатних письменників і мислителів XIX ст. – М. Гоголя, Ф. Достоєвського, Л. Толстого. Ці паралелі побудовані на розгляді питання про ставлення до людини та її пошуків щастя в житті.

Важливим для О. Мишанича було й те, що Ю. Барабаш ґрунтовно проаналізував філософські повчання Г. Сковороди, не залишив поза увагою практично жодного питання із цілого комплексу ідей, висунутих мислителем: учення про дві натури, про три світи тощо. Багато уваги приділено розкриттю теорії пізнання та самопізнання. Звідси й назва книги «Знаю человека». Перш ніж пізнати дві «натури» – видиму та невидиму, – людина має пізнати саму себе. Щастя людини, підкреслював філософ, у ній самій, вона не має прагнути до матеріального благополуччя, а повинна задовольнятися найнеобхіднішим [114, с. 111].

О. Мишанич зауважує, що в роботі Ю. Барабаша є відповіді на багато питань, пов'язаних із життям і творчістю Г. Сковороди, прочитано сторінки його біографії, глибоко проаналізовано й витлумачено його художні тексти. Дослідник використав усі відомі джерела про Г. Сковороду, від перших критичних відгуків початку XIX ст. до останніх праць початку 80-х років XX ст. Окрім того, автор зразково окреслив історіографію, зокрема дуже ретельно схарактеризував оцінку Г. Сковороди Т. Шевченком [114, с. 111].

У роботі є докладний розділ «Альма матер», присвячений історії навчання Сковороди, детально описані побут і мораль Київської академії в першій половині XVIII ст. [114, с. 112].

Донедавна в біографії Г. Сковороди існували прогалини в знаннях про цей період. Л. Махновець, спираючись на архівні матеріали, намагався заповнити їх. Ю. Барабаш іще раз ретельно вивчив джерела про роки навчання письменника в Києві і вніс в біографію молодого Г. Сковороди деякі корективи. Тому зараз немає жодних сумнівів у тому, що філософ

навчався в Київській академії з перервами в 1734–1753 рр. і пішов із неї, не закінчивши два класи. За цей час він устиг побувати в Петербурзі та в Москві як учасник королівської хорової капели, декілька років прожив в Угорщині у складі російської місії з доставки до двору токайських вин [114, с. 112].

Ю. Барабаш спирається виключно на факти, кожен гіпотезу піддає серйозній перевірці, а якщо доказів недостатньо, залишає питання відкритим, не стверджуючи того, чого не можна довести.

Вершиною дослідження Ю. Барабаша О. Мишанич називає четвертий розділ «Знаю человека... (Параллели)». На думку наковця, у цій частині доступно викладено основні ідеї вчення Г. Сковороди, різнобічні дослідження концепції людини, особистості у творчості митця, розкрита його теорія пізнання та самопізнання [114, с. 113]. Звернув увагу О. Мишанич і на те, що в цій частині автор провів кілька сміливих паралелей: Г. Сковорода – Л. Толстой, Г. Сковорода – Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода – М. Гоголь, Г. Сковорода – Ф. Достоевський, – котрі дають цінний матеріал для роздумів. Окрім того, настільки розгорнуто й професійно про ці історичні паралелі сказано вперше. О. Мишанич вважає, що людська думка не має меж і знайти закономірності її розвитку, визначити точки її перетину в різні часи і в різних мислителів – це дуже нелегка справа [114, с. 113].

Дослідника зацікавив іще один принципово новий підхід Ю. Барабаша до постаті Г. Сковороди – з'ясування поглядів мислителя на Біблію. Натепер існує вже доволі багато досліджень про ставлення філософа до Бога, Біблії, релігії та церкви. Насправді, Книга книг відіграла важливу роль у житті Г. Сковороди. На підтвердження цього згадуємо фундаментальні праці проф. Л. Ушкалова «Сковородіана Дмитра Чижевського» [209], «Українське барокове богомислення: сім етюдів про Григорія Сковороду» [210], «Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення» [206]. Л. Ушкалов відзначив, що Г. Сковорода «починає

в буквальному сенсі “думати Біблією”» [210, с. 88]. Мислитель постійно використовує у творах цитати з Біблії, парафрази, алюзії.

Як зазначає Л. Ушкалов, «філософ виокремлював Біблію в особливу онтологічну сферу (“символічний світ”), мавши на думці, що тільки цей текст є провідником людського серця на терени Святого Духа. Ба більше – для Сковороди Біблія є справжнім “воплоченим Богом”. Мистецтву тлумачення Святого Письма філософ присвятив цілу низку своїх творів, зокрема трактати “Silenus Alcibiadis”, “Лотова дружина”, діалог “Потоп зміїний”. Біблійну ноєматику (науку про сенси Святого Письма) та гевристику (науку про віднаходження сенсів Святого Письма) Сковороди можна охарактеризувати, як усеосяжну алегорезу тексту Біблії» [210, с. 87–88].

До цього питання зверталася й Н. Левченко в монографії «Біблійна герменевтика в давній українській літературі» [88]. Дослідниця відзначила, що в працях Г. Сковороди Біблія відіграла величезну роль. Мислитель ототожнював її з Богом. «У своїх творах він покликається майже на увесь корпус біблійних текстів, все ж до книг Старого Заповіту письменник звертається вдвічі частіше, ніж до змісту Нового Заповіту» [88, с. 300]

О. Мишанич був науковим керівником Л. Ушкалова та науковим експертом Н. Левченко, тому вочевидь, поділяв думки цих дослідників щодо теми Г. Сковороди й Біблії та зазначав, що порушені проблеми є актуальними.

Цікавим було і ставлення філософа до політичного життя. Як свідчить О. Мишанич, багато авторитетних науковців дорікали Г. Сковороді, що він був глухий до політики, не цікавився суспільним життям, не відгукнувся у творах на важливі питання сучасності. 1972 р. уперше зважився переглянути такі висновки Л. Махновець. Він зобразив Г. Сковороду на тлі суспільного та політичного життя тієї епохи, показав його зв'язок із українською дійсністю другої половини XVIII ст. [109, с. 113–114].

Однак, як зазначає О. Мишанич, Ю. Барабаш пішов іще далі й присвятив цьому питанню цілий розділ «Жестокий век»: спираючись переважно на твори й листи Г. Сковороди, показав його учасником подій того часу. Моральна філософія, педагогічна діяльність, особистий приклад Г. Сковороди, вселяли в людей надію на краще життя. Після переконливих прикладів, які наводить Ю. Барабаш, у читача не залишається жодних сумнівів у політичній та суспільній активності Г. Сковороди [109, с.114].

О. Мишанич відзначив також і те, що Ю. Барабаш подає блискучий філологічний аналіз художніх творів митця – поезій, байок, притч.

На думку дослідника, до Ю. Барабаша науковці розглядали по декілька поезій Г. Сковороди, не заглиблюючись у його поетичний світ, і робили поспішні висновки про новації, говорили про силабо-тонічну систему віршування. Ю. Барабаш, на відміну від інших літературознавців, здійснивши глибоке дослідження духовної, суспільно-політичної, філософської поезії Г. Сковороди показав новаторство поета, розповів, як у старі поетичні форми входив новий зміст. Особливо цікавими є спостереження Ю. Барабаша над лірикою «Саду божественних пісень», її оригінальної образної системи й філософського змісту. Нуковець дослідив особистісне начало в поезії Г. Сковороди, довів його ідейно-художню цінність і значення в історико-літературному процесі.

О. Мишанич високо поцінував роботу Ю. Барабаша адже вона є змістовною і багатоаспектною. Особистість Г. Сковороди зображена різнобічно і не стереотипно. У студії сформульовано багато нових ідей, запропоновано низку нових тем для майбутніх досліджень [109, с. 114–115].

Чи не найвищим досягненням сучасного сквородинознавства О. Мишанич вважає те, що в Україні відновлено повноту науки про Г. Сковороду, повернуто десятки імен забутих і заборонених дослідників, які у ХХ ст. зробили значний внесок у вивчення спадщини філософа. Серед них Ю. Бойко, А. Жуковський, Т. Закидальський, Є. Лащик, І. Мірчук,

Д. Оляничин, С. Погорілий, Д. Чижевський, В. Янів та інші. Зокрема, у названих вище збірниках уміщено вибрані праці цих авторів. Як зазначає О. Мишанич, ці науковці суттєво збагатили наші знання про Г. Сковороду, розкрили такі аспекти його філософії та літературної творчості, про які раніше в Україні не говорили [119, с. 103].

Серед сучасних сковородинознавців увагу О. Мишанича привертає Л. Ушкалов, автор двох монографій – «Григорій Сковорода і антична література» (1997) та «Українське барокове богومислення: Сім етюдів про Григорія Сковороду» (2001), один із найсерйозніших дослідників спадщини мислителя як у філологічному, так і у філософському та культурологічному аспектах. На думку О. Мишанича, у першій монографії вивчено сприйняття Г. Сковородою античності, її філософських, релігійних і мистецьких моделей, засвоєних пізнім українським бароко. Автор на підставі численних джерел проаналізував окремі образи та вузлові проблеми у творах письменника, узяті в античних авторів, насамперед давньогрецьких. Г. Сковорода не тільки запозичував і використовував античні теми, образи й символи, а творчо переосмислював, «переплавляв» їх, пристосовуючи до своєї пізньобарокової естетичної концепції [119, с. 100].

У другій монографії Л. Ушкалов вписує Г. Сковороду в контекст української філософської думки XVII–XVIII ст., у центрі якої було богومислення. Науковець дійшов висновку, що богومислення митця перебуває в осередді нашої духовної традиції, органічно пов'язав українське бароко з романтизмом – простежив шлях від Г. Сковороди до І. Котляревського й Т. Шевченка. О. Мишанич відзначив, що нова книга Л. Ушкалова складна за змістом і глибиною суджень, не піддається просто читанню й розумінню. Але порушені в ній проблеми дуже актуальні, вони відчутно суперечать попереднім поглядам на сковородинівське богومислення, поверховим розмірковуванням про ставлення філософа до Бога, Біблії, релігії та церкви. Світогляд Г. Сковороди стає зрозумілим тоді,

коли розглядати його в контексті всієї української барокової літератури. О. Мишанич також підкреслив, що Л. Ушкалову вдалося відтворити справжню панораму старожитнього письменства та на його тлі схарактеризувати творчі богословські пошуки Г. Сковороди, які стали вершиною української барокової естетики [119, с. 100].

О. Мишанич дав позитивну оцінку монографії та зауважив, що «книга Л. Ушкалова на сучасному науковому рівні трактує розуміння Г. Сковородою “невидимої природи”, а отже, може бути відправною точкою для нових досліджень поетики, естетики, змісту і стилю українського бароко» [119, с. 101].

Узагальнюючи філологічні знання про письменника, О. Мишанич окреслив декілька проблем вивчення спадщини Г. Сковороди. Він звернув увагу не на розрив між давньою й новою літературою, а на їхній взаємозв'язок, продовження традицій старої літератури в літературі новій. І він вважає Г. Сковороду останнім видатним письменником давнього періоду. Перед дослідником постає питання, чи відбилися (і як саме) традиції Г. Сковороди на новій літературі періоду її становлення. Однак точної відповіді автор не дає. Він лише підсумовує те, що поезія митця завершує період силабічного віршування, даючи одночасно зразки силабо-тонічної системи, народнопісенного складу. Окрім того, О. Мишанич зазначає, що своєю байкарською творчістю Г. Сковорода завершив давній період розвитку української байки. Водночас відголоски його байок можна знайти і в новій літературі, зокрема у творах П. Білецького-Носенка [119, с. 71].

Далі О. Мишанич говорить про Г. Сковороду й І. Котляревського. Літературознавець відзначає, що І. Котляревський продовжує лінію, вироблену філософом і просвітницькою літературою XVIII ст., зокрема це простежується в трактуванні теми народу, і насамперед селянства. І. Котляревський відстоює людську гідність селян, захищає їх від свавілля

поміщиків-кріпосників, бачить у них повноцінних членів суспільства [119, с. 72].

Дослідник проводить паралель між творчістю Г. Сковороди, який негативно характеризував усю феодално-кріпосницьку й бюрократичну чиновницьку ієрархію й творчістю І. Котляревського. Це яскраво простежується на прикладі пісні Г. Сковороди «Всякому городу нрав і права» та картини пекла в «Енеїді», де так само зібраний «світ», вершки суспільства зі зловживаннями та розбещеністю [119, с. 72].

О. Мишанич наголошує на тому, що Г. Сковорода належав до видатних просвітителів свого часу, які відстоювали інтереси народних мас, вірили, що зі скасуванням кріпосного права може настати загальне благоденство народу, і насамперед селянства. Науковець зауважує, що вся творчість українських письменників – представників просвітницького реалізму Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського – пройнята любов'ю до простих людей, увагою до їхнього щоденного життя. Герої творів – це прості селяни, що ведуть ідеальний спосіб життя, утверджують своє буття працелюбністю та високою моральністю. Ці образи, за словами науковця, в загальному розвитку ідей просвітництва зазнавали певної еволюції, але їхні витoki простежуються ще в літературі XVIII ст., в ідейно-естетичних шуканнях вітчизняних просвітителів, зокрема й Г. Сковороди [119, с. 72].

О. Мишанич дійшов висновку, що творча спадщина Г. Сковороди посідає чільне місце в українській літературі. Частина його поетичних творів перейшла в розряд народних, їх популяризують лірники й кобзарі. Його постать обростає легендами, а слава про мислителя як народного мудреця поширюється в Україні й Росії.

Журнали публікують статті й спогади, а повний художній образ відтворено в повісті «Майоре, майоре!» І. Срезневського. Десята Пісня Г. Сковороди «Всякому городу нрав і права» увійшла до найпопулярнішої української п'єси XIX–XX ст. – «Наталки Полтавки» І. Котляревського.

Однак, як зазначає О. Мишанич, основна частина творчої спадщини Г. Сковороди залишається в рукописах [119, с. 72].

Дослідник зауважує, що не варто перебільшувати роль Г. Сковороди в становленні нової української літератури, але й не можна її заперечувати. Адже його спроби в силабо-тонічному віршуванні, описи природи, нещадна критика сильних світу сього, гуманізм та просвітництво – все це є прикметним і для нової літератури доби просвітницького реалізму й романтизму. Г. Сковорода – «один із давніх українських письменників, який беззастережно прийнятий новою українською літературою періоду її становлення і як письменник-філософ, і як міф, і як образ» [119, с. 73].

4.3. Зарубіжне сквородинознавство в оцінці Олекси Мишанича

О. Мишанич також займався вивченням зарубіжної сквородіани. Він зазначав, що протягом останнього десятиріччя в Україні почули про закордонні студії, які є значним внеском у дослідження творчості філософа. Науковець називає німецькомовну монографію Дмитра Чижевського «Григорій Сковорода. Поет. Мислитель. Містик» (Мюнхен, 1974), книжку Володимира Жили «Григорій Сковорода. Лицар святої борні» (Лондон, Торонто, 1973), німецькомовний збірник наукових праць Українського Вільного Університету «Григорій Савич Сковорода (1722–1794)» (Мюнхен, 1975). Окрім того, було перевидано монографію Дмитра Багалія «Український мандрівний філософ Григорій Сковорода» (К., 1992) [1], уперше надруковану в 1926 р. Усі ці праці О. Мишанич вважає помітним внеском у сквородинознавство, без них уже не може обійтися жодний дослідник [119, с. 87]. Науковець говорить про суттєвий недолік у відомій широкому загалубіографії Г. Сковороди – у ній відсутні назви закордонних праць про філософа й письменника, адже раніше панувала думка, що все це писання «буржуазних націоналістів», «лютих ворогів українського народу»,

які роблять з Г. Сковороди свого ідола. О. Мишанич згадує поважні праці останніх десятиліть – монографії та статті Ю. Барабаша, І. Головахи, І. Іваня, П. Попова, М. Редька, І. Табачникова, два видання бібліографії Г. Сковороди (1968, 1972), проте зазначає, що в усіх цих дослідженнях наявність зарубіжних студій у кращому разі замовчують [113, с. 1].

О. Мишанич наголосив на тому, що «обов'язок усіх вчених нині переглянути ці антиісторичні оцінки, повернутися лицем до наукових здобутків зарубіжних дослідників творчості Г. Сковороди» [119, с. 73]. Для вирішення цієї проблеми літературознавець пропонує зафіксувати назви праць зарубіжних сквородинознавців у бібліографічному покажчику, адже, на жаль, досі такі повні бібліографії відсутні, а відомості доводиться збирати найпримітивнішим, хоча й надійним способом: переглядати періодичну пресу, бібліографічні покажчики, що стосуються інших письменників, сподіваючись на випадкове віднайдення потрібного матеріалу [119, с. 74]. О. Мишанич іще раз підкреслив, що Г. Сковорода – це постать інтернаціональна, тому необхідно освоювати сказане про нього зарубіжними дослідниками.

Великою заслугою О. Мишанича є те, він зробив короткий огляд зарубіжних праць про Г. Сковороду за останні роки. Як зазначив сам науковець, ці праці мають посісти належне місце в загальній бібліографії написаній про письменника й мислителя.

Першою із таких праць О. Мишанич називає студию доктора Є. Пеленського «Ucrainica в західноєвропейських мовах. Вибрана бібліографія» (Мюнхен, 1948) [162]. Є. Пеленський у розділі «Філософія» серед інших досліджень із історії української філософії він називає вісім німецькомовних праць 20–30-х років про Г. Сковороду, серед авторів – Д. Чижевський, І. Мірчук, Д. Олянчин та Фелікс Гаасе. Згадує науковець також статтю І. Снегір'ова «Український філософ Григорій Савич Сковорода», надруковану ще 1823 р. у московському французькомовному

журналі «Bulletin du Nord» (Т. 3. – № 10. – С. 149–156; № 11. – С. 270–275) і статтю М. Безобразової «Український філософ Григорій Сковорода» з німецького журналу «Archiv für Geschichte der Philosophie» (Band 26. – 1911. – С. 196–207). Зокрема остання праця в українській бібліографії видань про Г. Сковороду не зафіксована [119, с. 74]. Далі О. Мишанич говорить про велику статтю професора Ф. Гаасе «Культурно-історичне значення українського філософа Григорія Сковороди», надруковану в славістичному журналі «Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven» (Band IV. – Breslau, 1928. – Н. I. – С. 21–42 (Ost-Europa-Institut). Розглядає О. Мишанич і статтю І. Мірчука «Г. С. Сковорода, український філософ XVIII ст.» та «Толстой і Сковорода, два національні типи», які вийшли окремими книжками (Ляйпциг, 1928; Берлін, 1929) [119, с. 74].

Згадує науковець і найбільше в сквородинознавстві видання Домета Оляничина «Григорій Сковорода, 1722–1794. Український філософ XVIII ст.». У свій час Д. Чижевський висловився про цю книгу, що вона справляє «враження повного хаосу» [228, с. 7]. За словами О. Мишанича, перераховані праці – це по суті і вся зарубіжна Сковородиніана до 1948 р., яку узагальнив Є. Пеленський.

Окрему увагу О. Мишанич звертає на праці Д. Чижевського. Дослідник говорить, що корпус опублікованих Д. Чижевським праць про Г. Сковороду налічує понад 30 одиниць. Це – монографії, статті, матеріали, рецензії, замітки українською, російською, польською, чеською, німецькою англійською мовами; ці праці потребують уважної систематизації та вдумливої оцінки [119, с. 75]. О. Мишанич наголосив на тому, що дослідження життя і творчості Г. Сковороди у студіях Д. Чижевського – це комплексна тема, яка, очевидно, надалі стане предметом спеціальних філософських та філологічних студій. Д. Чижевський справді запропонував оригінальну концепцію вивчення спадщини Г. Сковороди на тлі європейської філософської думки [119, с. 75]. Далі О. Мишанич переходить до розгляду

фундаментальних досліджень Д. Чижевського, які мають велике значення у світовій сквородиніані.

Першою О. Мишанич проаналізував книгу науковця «Філософія Г. С. Сковороди», видану у Варшаві 1934 р. Однак цій праці передували цілий цикл статей у німецькомовній періодиці кінця 20-х – початку 30-х років. Монографія присвячена дослідженню світогляду Г. Сковороди, з'ясуванню його філософських поглядів. Вона складається із семи розділів: I. Вступ; II. Підстави; III. Метафізика; IV. Антропологія; V. Етика; VI. Містика; VII. До джерел Сковороди [119, с. 75]. За словами О. Мишанича, радянська критика негативно оцінювала цю книгу, звинувачувала автора в тому, що в нього Г. Сковорода зображений як містик та ідеаліст, учень німецьких філософів-містиків [119, с. 75]. Однак, як зазначає О. Мишанич, Д. Чижевський знав ціну своїй роботі й продовжував студіювати філософію Г. Сковороди; 1974 р. було здійснене друге видання книги німецькою мовою – «Skovoroda. Dichter, Denker, Mistiker». Ця праця вийшла в серії українських студій Гарвардського університету. О. Мишанич стверджував, що друге німецькомовне видання книги було значно допрацьоване: додано матеріал про життя філософа, скорочено розділи «Підстави», «Метафізика» й «Етика», майже наново написаний останній розділ «Містичний поет». Те, що в працях Д. Чижевського нещодавно засуджували, нині можна оцінити позитивно. Великою заслугою О. Мишанич називає ставлення дослідника до Г. Сковороди як до барокового поета й філософа, котрий втілював свою філософську систему в художніх творах. Д. Чижевський виявив, що мислитель був знайомий із книгами німецьких філософів-містиків XVI–XVII ст. – Валентина Вайгеля (1533–1688), Йогана Арндта (1555–1621), Якоба Беме (1575–1624), Ангелуса Силезіуса (1624–1677), а також пієтистів XVII–XVIII ст. – Готфрида Арнольда (1666–1714) і Фридриха Етингера (1702–1782) [119, с. 76].

Як підсумовує О. Мишанич, Д. Чижевський довів: німецький протестантський містицизм, який уже був відомий в Україні й у Росії, у Росію прийшов через українську літературу, насамперед філософію Г. Сковороди. Німецький містицизм вабив українського філософа як своїм антикатолицьким спрямуванням, так і давніми традиціями. Монографію Д. Чижевського про Г. Сковороду О. Мишанич називає єдиним авторитетним джерелом знань про нашого філософа на Заході. І на думку науковця, монографія потребує перекладу й перевидання в Україні [119, с. 76].

Далі О. Мишанич переходить до розгляду праці Д. Чижевського «Український літературний барок», яка вийшла друком 1941 р. у Празі. Дослідник називає цю книгу фундаментальною студією над оригінальною й перекладною поетичною творчістю Г. Сковороди, теоретичними поглядами на віршування та їхнім практичним втіленням, над роллю Г. Сковороди як реформатора українського віршування. Д. Чижевський запропонував своє прочитання тексту «Саду божественних пісень» і подав до нього свій текстологічний коментар. Однак О. Мишанич зауважив, що ці наукові дослідження не були враховані в академічному двотомнику «Повні зібрання творів Г. Сковороди» в Україні [119, с. 76].

Науковець іще раз наголосив, що «Сковородиніана Д. Чижевського – це цілий материк думок, спостережень, порівнянь, коментарів, і його освоєння у нас тільки починається і, безперечно, внесе новий, свіжий струмінь у дослідження філософської системи та художньої творчості Г. Сковороди» [119, с. 77].

Більшість статей про Сковороду в зарубіжній україніці з'явилася у 70-х роках у зв'язку із відзначенням 250-річчя з дня народження філософа.

О. Мишанич називає насамперед англomовний матеріал Степена П. Шерера «Skovoroda and society» [234], серйозну статтю про філософську та поетичну творчість Г. Сковороди з добрим знанням джерел – текстів мислителя й наукової літератури про нього [119, с. 77].

Згадує О. Мишанич і шість матеріалів про Г. Сковороду, які протягом 1972–1977 рр. надрукував журнал «Сучасність». Вони належать перу відомих за кордоном українських авторів: Кирила Митровича, Дмитра Козія, Семена Погорілого, Юрія Лавріненка, Петра Одарченка та Василя Барки. Загалом дослідник відзначив, що журнал «Сучасність», приділив значну увагу постаті Г. Сковороди, подав його характеристику і як людини, і як філософа та письменника, і як громадського діяча, попередника І. Котляревського й Г. Шевченка в українській літературі [119, с. 77]. Окрім того, О. Мишанич зауважив, що автори публікацій користуються радянськими виданнями творів філософа, добре орієнтуються в літературі про Г. Сковороду ХІХ–ХХ ст. і, звичайно, полемізують із радянськими авторамидослідниками, офіційним, заідеологізованим поглядом на Г. Сковороду як на учня російських авторів ХVІІІ ст., матеріаліста й діалектика, критика Біблії тощо [119, с. 77].

Як приклад О. Мишанич наводить статтю К. Митровича «Портрет Сковороди. У 250-річчя його народження» [107] і так коментує її: «у цій статті автор досить гостро критикує радянських авторів за спрощену оцінку Г. Сковороди, необ’єктивний підхід до праць Д. Чижевського та І. Мірчука, виділячи тільки одну статтю – І. Дзюби “Перший розум наш” (Літературна Україна. – 4 грудня 1962.). К. Митрович створює самобутній портрет Г. Сковороди – оригінального українського національного мислителя і поета, оцінює його творчість як цілюще джерело української культури» [119, с. 78]. О. Мишанич погоджується з міркуваннями автора про те, що філософія Сковороди «в своїй оригінальності виросла з української духової традиції й була відповіддю на шукання, запити захитаної, розгубленої імперським натиском української людини» [119, с. 78].

Г. Сковорода, на думку К. Митровича, запустив процес духовного самоусвідомлення української суспільності, яке «було найкращим гарантом збереження українського духовного “я”» [119, с. 78]. О. Мишанич відзначає,

що автор статті підкреслив «гострий та безкомпромісний критицизм» мислителя й шукання ним «істинної людини». Основним джерелом філософії Г. Сковороди К. Митрович вважає «методу й схему Платона, а вершиною – біблійне та євангельське вчення про Бога». До Біблії, за К. Митровичем, «Сковорода підходить як до вивершення історичного людського шукання мудрості та правди про таємницю буття» [119, с. 78]. О. Мишанич підсумовує, що ці спостереження заслуговують на ширшу інтерпретацію та є протиположною офіційному портретові Г. Сковороди, по-новому підсвічують його й додають до нього нові штрихи [119, с. 78].

За словами О. Мишанича, оригінальний погляд на самопізнання у Г. Сковороди науково обґрунтував Д. Козій у статті «Три аспекти самопізнання у Сковороди» (Сучасність, 1972), де йдеться про психологічно-етичний, містичний і метафізичний аспекти. Стаття полемічно спрямована проти окремих радянських авторів, які, на думку Д. Козія, «трактують цю проблему у спрощеному вигляді» [119, с. 78].

Прямим продовженням досліджень Д. Чижевського О. Мишанич називає невелику розвідку С. Погорілого «Символи у Сковороди» (Сучасність, 1973). У статті проаналізовано його складну символіку, вчення про символи, джерелом якого була Біблія, праці науковців, отців церкви, середньовічних містиків, а також знання здобуті в Києво-Могилянській академії [119, с. 78–79].

О. Мишанич зауважив, що автор, розглянувши символи у творчості Г. Сковороди, дійшов висновку: філософ «створив свою, оригінальну естетику символів-монументів, яка може стати підґрунтям оновлення поезики, образної системи сучасної літератури, зокрема української» [119, с. 79].

Звернув увагу О. Мишанич і на те, що в дослідженнях уже не раз звучала тема «Каразін і Сковорода», ішлося про позитивний вплив Г. Сковороди на молодшого сучасника, науковця, винахідника, громадського

й освітнього діяча, одного із засновників Харківського університету Василя Каразіна [119, с. 79]. Про це йде мова у книжці про В. Н. Каразіна, відомого представника української діаспори, історика й філолога Ю. Лавріненка, написаній у 70-х роках ХХ ст., один із розділів якої – «Каразін і Сковорода» – друкувався в «Сучасності» (1974). Великою заслугою Ю. Лавріненка О. Мишанич вважає те, що автор простежив вплив Г. Сковороди на формування ідей Каразіна-реформатора й винахідника, небезпідставно стверджуючи, що думки філософа «підготовляли інтелектуальний ґрунт і клімат для українського пробудження і для всього подальшого формування на Україні міту відродження. Не могли ті сквородинівські візії пройти безслідно крізь тонкий і пильно звернений у майбутнє ум Василя Каразіна» [119, с. 79].

Згадує літературознавець і книжку Ю. Лавріненка «Павло Тичина і його поема “Сковорода” на тлі епохи (Спогади і спостереження)» (видавництво «Сучасність», 1980), яка, за словами О. Мишанича, хоч і присвячена П. Тичині, усе ж містить чимало думок про постать і творчість Г. Сковороди та спроби творення його художнього образу в новій літературі [119, с. 79].

Далі О. Мишанич переходить до розгляду статті П. Одарченка «Тарас Шевченко і його попередники: Сковорода і Котляревський» («Сучасність», 1975). Матеріал цей теж не новий, але автор по-своєму висвітлив його, доповнив новими спостереженнями, висловив думку навіть про «деякі спільні риси в техніці віршування обох поетів – Сковороди і Шевченка», продовжив міркування І. Дзюби про «глибоку внутрішню спорідненість Шевченка із Сковородою» [119, с. 79].

Серед помітних публікацій «Сучасності» увагу О. Мишанича привертає розвідка видатного українського письменника ХХ ст. В. Барки «Апостолічний старчик» (1977), яка увійшла й до книги статей В. Барки «Земля садівничих» (видавництво «Сучасність», 1977). На думку науковця,

цей змістовний матеріал, у якому порушено цілий комплекс питань, пов'язаних із життям і творчістю філософа: Г. Сковорода й козаччина, евангелізм Г. Сковороди, його вплив на культурне й громадське життя, ставлення до церкви та монастирів, світської і церковної деспотії, до книги книг – Біблії. Стаття написана метафоричною мовою, із глибоким проникненням у суть філософського вчення Г. Сковороди та його життя «як взірць чеснот, духовну зірку, що світить білим огнем справедливості» [119, с. 80].

Найвищим досягненням зарубіжного сквородинознавства О. Мишанич вважає книгу вибраних творів Г. Сковороди «Rozmíuva o mudrosti» («Розмова про мудрість»), що вийшла в Празі 1983 р. чеською мовою. До видання увійшло 14 поезій із «Саду божественних пісень», 6 віршів поза збіркою, 12 байок, 12 діалогів, трактатів і притч та 16 листів до М. Ковалинського. Переклади виконали Франтишка Соколова та Ілона Пацлова. Ґрунтовну передмову до книги – «Філософська та поетична спадщина Григорія Сковороди» – написала відома чеська україністка Зіна Геник-Березовська. Це єдине зарубіжне видання творів Г. Сковороди. Воно є видатним досягненням чеської філологічної науки й перекладацької справи [119, с. 80].

Завершуючи огляд наукової літератури, О. Мишанич звернув увагу й на те, що зарубіжна сквородиніана мала вдалі спроби змалювання художнього образу Г. Сковороди. Як приклад дослідник називає повість М. Проліса «В тенетах далечини» (Прага; Берлін, 1924). Цей твір написано на Полтавщині 1923 р., але видано вже за кордоном, тож нашому читачеві він не відомий. У повісті опрацьовано сюжет із часу навчання Г. Сковороди та епізод зі спробою його одруження, відомий із повісті І. Срезневського «Майоре, майоре!» [119, с. 80].

1932 р. у Вінніпезі (Канада) вийшла книжка О. Івах «Той, кого світ ловив, та не спіймав. Поема про славного українського філософа Григорія

Сковороду». Другим виданням поему випущено у 1945 р.: «Український мудрець. Поема про славного українського філософа-містика Григорія Сковороду» (Вінніпег, 1945). Автор книги – український поет у Канаді Онуфрій Івах (1900–1964). За словами О. Мишанича, твір не відзначається високими поетичними якостями, але є цікавою спробою подати образ Г. Сковороди як народного учителя, що живе серед простих людей, пише свої твори й намагається доносити до селян свої ідеї у формі коротких оповідань і притч [119, с. 80–81].

У збірці оповідей українського письменника Л. Мосендза «Помста», виданій у Празі 1941 р., вміщено оповідання «Мінерва», де відтворено образ Г. Сковороди під час його перебування в Тирнаві та Братиславі 1750 р. Г. Сковорода мріє скоріше повернутися з далекої чужини в Україну, щоб віддати свої знання і мудрість рідній землі [119, с. 80].

Отже, О. Мишанич зробив короткий огляд зарубіжної сквородиніани й зробив висновок, що вона далеко не повна, але й те, що вдалося зібрати, заслуговує на пильну увагу. На праці зарубіжних українців слід дивитися не упереджено-вороже, як це відбувалося протягом семи десятиліть, а з розумінням і повагою. Авторів можна критикувати, з ними можна полемізувати, але відмовити їм у наковості, звинуватити в необ'єктивному аналізі немає жодних підстав. Окрім того, О. Мишанич зауважив, що всі ці дослідження є значним досягненням науки про Г. Сковороду, без них теперішні українське літературознавство і філософська думка обійтися вже не можуть [119, с. 80].

4.4. Тема «Григорій Сковорода і усна народна творчість» у потрактуванні літературознавця

Як відзначив О. Мишанич, питання про народні джерела творчості Г. Сковороди, а ширше – про народність видатного українського

просвітителя-філософа і письменника другої половини XVIII ст. – порушене вітчизняною наукою ще на початку XIX ст., однак професор вважає, що ті хибні ідейно-методологічні засади, з якими перші дослідники підходили до оцінки народності мислителя, не дали їм можливості об'єктивно й по-науковому розглянути цей аспект. Висуваючи й обґрунтовуючи положення про народність як один із складників триєдиної формули «самодержавіє, православіє і народність», вони таку народність приписували й Г. Сковороді (О. Хиждеу). Говорили, що в його текстах основна увага звернена нібито на народ («Симфонія о народѣ», «Правда вѣры» та ін.) [127, с. 3]

О. Мишанич зробив короткий огляд праць дослідників, письменників, які розглядали питання народності Г. Сковороди.

Як відзначив літературознавець, уперше на наукову основу це питання поставив Т. Шевченко. У передмові до нездійсненого видання «Кобзаря», написаній 8 березня 1847 р., митець назвав великим і народним шотландського поета Р. Бернса і порівняв із ним Г. Сковороду. О. Мишанич зауважує, що хоч Т. Шевченко й негативно оцінив важку книжну мову філософа, а його поезію назвав «вінегретними піснями», це не означає, що Великий Кобзар заперечував значення Г. Сковороди. Загальна оцінка творчості мислителя була цілком позитивною [127, с. 3]

За словами О. Мишанича, дуже високо поцінував Г. Сковороду як народного філософа український історик і письменник М. Костомаров. У рецензії на перше видання творів мислителя В. Крестовський, той зневажливо говорить про філософа. І пізніше саме від М. Костомаров піддає цю нищівній критиці. М. Костомаров наголошує на народності Г. Сковороди, його популярності в Україні: «Не багато можна вказати таких народних осіб, як то був Сковорода, та яких так пам'ятає та поважає народ [...]. Як проповідник правди і добра, Сковорода став народним ідеалом мудреця. Можливо, тепер уже треба відрізнити Сковороду дійсного від Сковороди

ідеального, народного, та нема сумніву, що останній образ виник із першого» [127, с. 4].

О. Мишанич розглядає й думки П. Куліша: його оцінку Г. Сковороди науковець називає антиісторичною. П. Куліш уважав мислителя жертвою схоластичної науки в Київській академії. На його думку, якщо б Г. Сковорода виховувався в інших умовах, то міг би стати «великим двигуном духовного розвитку українського народу» [127, с. 4]. На думку П. Куліша, українські поетичні твори XVII–XVIII ст., зокрема й поезія Г. Сковороди, настільки віддалені від народної мови та насущних інтересів людей, що не заслуговують навіть називатися першими спробами української словесності, на них чекає доля середньовічної латини у віршах і прозі – повне забуття. О. Мишанич не погоджується з такими твердженнями П. Куліша, і наголошує на тому, що народ розумів поезію Сковороди, читав і переписував її, слухав у виконанні кобзарів [127, с. 4.]

О. Мишанич виділяє ще одну науковицю, українського та російського історика О. Єфименко, яка наголошувала на зв'язках філософа з простим народом. Літературознавець звертає увагу на цікаве свідчення про популярність Г. Сковороди серед людей в другій половині XIX ст.: «Пам'ять народу про нього, – писала вона, – виявилась тривалішою і благороднішою, ніж пам'ять культурного класу. В той час як нащадки дворянських родів Слобідської України, тих, які колись гордились дружбою Сковороди, ледве-ледве пам'ятають його ім'я і, можливо, кілька анекдотів, народ до цього часу живе сквородинською духовною спадщиною. Кожний український кобзар і лірник співає сквородинські псалми, духовні вірші, і очевидно їх сувора мораль, сповнена презирства до жалюгідної мирської суєти, знаходить глибокий відгук у народній душі» [46, с. 256]

У 90-х роках XIX ст. у зв'язку з відзначенням 100 річчя від дня смерті Г. Сковороди і виходом у світ видання його творів за редакцією Д. Багалія (1894) з'явилося чимало літератури про Г. Сковороду. Важливим і є те, що

уже тоді був відомий життєпис філософа, написаний М. Ковалинським, який давав можливість відділити образ Г. Сковороди реального від Г. Сковороди вигаданого, постать якого в народній пам'яті обросла різними легендами й небилицями [127, с. 5].

Не міг О. Мишанич оминати спадщини ще одного науковця – І. Франка, називаючи його одним із найбільших знавців давнього письменства, котрий оцінив постать Г. Сковороди, як «появу вельми замітку в історії розвою українського народу, мабуть чи не найзамітнішу з усіх духовних діячів наших XVIII віку» [51, с. 79]. Літературознавець підкреслив, що дослідження І. Франка були важливими, адже доводили, що Г. Сковорода стояв на зламі двох світів, на грані двох епох. З одного боку, він був повернутий у минуле, а другого – підточував наявний суспільний лад, прокладав шлях у майбутнє. О. Мишанич звертає увагу на те, що науковець у «Плані викладів історії літератури руської» виділив окремим розділом питання «Народність і народні елементи в южноруській літературі XVIII ст. Записи пісень і приповідок народних», а в центрі розгляду поставив Г. Сковороду. І. Франко вважав його «предтечею нової епохи», у творчості якого, хоч і в старій формі, знайшли вираження «нові ідеї європейської філософії і етики; ті самі ідеї рівності людей, простоти і натуральних їх взаємних відносин, котрі у Франції проповідував Руссо» [116, с. 5].

Суперечливими для О. Мишанича видалися погляди на постать Г. Сковороди, його значення для української культури філолога П. Житецького, який у загальній оцінці мислителя пішов за П. Кулішем. На думку П. Житецького, ідеї Сковороди не були зрозумілі простому народові, бо цьому заважали їхні метафізичні підвалини. Автор безпідставно твердив, що «народним учителем в справжнім розумінні цього слова Сковорода не був» [116, с. 6]. О. Мишанич не погоджується з таким поглядом, адже, виходячи з обставин життя Г. Сковороди, характеру вчення, його ставлення до найбільш пригнобленого класу – селянства і до багатії верхівки, робить

висновки, що мислитель був сином свого часу й свого класу, відчував народні болі, своєю наукою намагався полегшити життя простого люду, навчити задовольнятися малим, бачити щастя в праці, у єднанні з природою [116, с. 6].

Не погоджується із твердженнями П. Житецького і акад. Д. Багалій. Щоправда, як зазначає О. Мишанич він якоюсь мірою пішов на компроміс, написавши: «Звичайно, можна не казати про те, що Сковорода був народним філософом тільки в обмеженому та умовному розумінні цього слова, а власне, в розумінні наближення його до народних мас та впливу його на народ, але не в тому розумінні, наче б його філософія вийшла з нетрів українського народу» [1, с. 115–123].

О. Мишанич зауважив, що таке твердження Д. Багалія потребує серйозного уточнення. Вимагати від Г. Сковороди тільки того, аби його філософські погляди відбивали світогляд народу, – значить знецінювати оригінальність філософської думки мислителя. Більше варто цінувати митця за те, що в його світогляді відбилися народні раціональні погляди на ті чи ті явища суспільного життя, і висловлені вони мовою філософських категорій [116, с. 6].

У дослідженні О. Мишанич підкреслює, що теми «Сковорода і українська література», «Сковорода і фольклор» малодосліджені, а отже є актуальними. Протягом 60–70-х років років з'явилося кілька спеціальних статей, у яких розглянуто питання ролі фольклору у творчості Г. Сковороди. Літературознавець називає статті І. Іваньо «Прислів'я та приказки у творах Г. С. Сковороди» («Українська мова і література в школі», 1964, № 8, стор. 29–28), «Григорій Сковорода і народна пісня» («Народна творчість та етнографія», 1965, № 1, стор. 81–90) і дослідження М. Сиваченка «До історії української пареміографії: Г. С. Сковорода» («Народна творчість та етнографія», 1972, № 5, стор. 25–36; №1, стор. 29–43; передрук:

М. Є. Сиваченко. Літературознавчі та фольклористичні розвідки. К., «Наукова думка», 1974, стор. 9–69) [116, с. 8].

О. Мишанич також говорить про книжки М. Грицяя – «Українська література XVI–XVIII ст. і фольклор» (Видавництво Київського університету, 1969) та «Давня українська поезія (Роль фольклору у формуванні образного мислення українських поетів XVI–XVIII ст.)» (Видавництво Київського університету, 1972). На думку літературознавця, ці книги ініціювали вивчення такої важливої проблеми, як «Сковорода і фольклор» [116, с. 8].

Саме О. Мишанич присвятив багато часу вивченню цього питання. Він намагався простежити взаємозв'язки творчості Г. Сковороди з усною народною словесністю, виявити народні джерела його світогляду, літературних творів, з'ясувати обставини, за котрих народне образне слово асимілювалося у мовній практиці автора [116, с. 8]. Як зазначає О. Мишанич, при вивченні літературно-фольклорних взаємин одразу постає кілька питань: як письменник використовував фольклор – чи він безпосередньо використав у своїх творах певну кількість народних пісень, прислів'їв і приказок, народних образів, чи він засвоїв дух народної творчості, чи використання фольклору дає підстави говорити про народність письменника тощо. На ці питання дослідник і намагався відповісти, вивчаючи таку важливу тему, як «Сковорода і фольклор» [116, с. 9].

Визначне місце в літературно-фольклорних взаєминах XVIII століття посідає саме Г. Сковорода. О. Мишанич називає його одним із перших українських письменників, який свідомо звернувся до фольклору і широко використовував його у своїй творчості. Його не можна вважати письменником «фольклорним», однак якщо проаналізувати погляди Сковороди-філософа, то стане ясно, що вони багатьма своїми сторонами стикаються з народним світоглядом [116, с. 13].

У поглядах на фольклор Г. Сковорода стояв близько до російських просвітителів XVIII ст. Спираючись на дослідження П. Попова, видатного радянського знавця творчості мислителя, фольклорист В. Гусєв при вивченні поглядів на природу фольклору ставить в один ряд Г. Сковороду і А. Радищева.

Філософські ідеї Г. Сковорода, його демократизм, гуманізм мали під собою твердий ґрунт – світогляд українського народу і літературні традиції, вироблені попередниками. Найвидатнішим попередником українського філософа О. Мишанич називає І. Вишенського, який за два століття до Г. Сковорода почав декларувати в літературі рівність між панамі і звичайними людьми. Г. Сковороду зближує з І. Вишенським спосіб життя – добровільне зречення всіх принад світу, а у творчості – викриття пороків тогочасного йому суспільства. Обидва майстри слова поставали виразниками інтересів найнижчих верств населення, бідного селянства.

Багато суперечок викликало питання про мову Г. Сковорода. М. Житецький уважав, що поет тому не писав творів чистою українською мовою, що йому бракувало серйозного інтересу до долі українського народу. На думку Д. Багалія, письменник, звичайно, міг писати прозу українською, але на той час «ще не була вироблена наукова мова, надто таких абстрактних дисциплін, як філософія» [1, с. 301]. Учень майстра М. Ковалинський стверджував, що Г. Сковорода над усе любив свою рідну мову. Писав же він літературною мовою, вченою. Його мова – суміш давньоукраїнської, церковнослов'янської, живої розмовної та російської – була зрозуміла будь-якому читачеві.

Більшість дослідників дійшли висновку, що твори Г. Сковорода написані староукраїнською літературною мовою другої половини XVIII ст. Незважаючи на її строкатість, помітну відмінність від словесності першої половини XVIII ст., мова Г. Сковорода не втрачала головних рис

староукраїнської літературної мови – поєднання старослов'янських елементів з живомовною народною стихією [116, с. 19].

Як зазначає О. Мишанич, мова Г. Сковороди загалом неоднорідна. Ближче до народної основи, до живої розмовної мови стоїть він у поетичній творчості, у байках, і найменше народна стихія позначилася на філософських трактатах. Очевидно, Г. Сковорода знав про наявну в той час у вітчизняній філологічній науці теорію трьох стилів, котра була досить виразно сформульована в давніх поетиках і риториках. Її можна з певним застереженням пристосувати й до творів Г. Сковороди. Митець свідомо писав окремі тексти простою мовою, розуміючи, що існує «простое нарѣчіе», «малоросійское нарѣчіе», але диференціювати ці наріччя не міг, та й не ставив собі такого завдання [116, с. 20].

Щодо фольклору, то тут, за словами О. Мишанича, Г. Сковорода свідомо обмежився використанням лише кількох жанрів: звертався насамперед до тих видів народної творчості, які філософському складу його мислення – прислів'я і приказки, байки, притчі, казки, анекдоти, натомість, приміром, не використовував ліричних пісень.

Варто відзначити, що Г. Сковорода послуговувався також античною міфологією. Як приклад О. Мишанич наводить образ Нарциса, котрий письменник опрацював у трактаті «Наркісс». У творі «Алфавит, или букварь мира» один із учасників розмови Яків твердить, що «баня о исполинах, воздвигших брань противу бога, всѣм знакомя» [185, с. 424]; тут ідеться про образ із давньогрецької міфології – титани, які повстали проти олімпійських богів; згадуються також міфи про Актеона, Сфінкса, Фаетона, Іксіона. А от у трактаті «Кольцо» відтворено міф про Едіпа і Сфінкса [116, с. 43].

О. Мишанич також звернув увагу на те, що у творах Г. Сковороди широко представлена біблійна міфологія, включно з афоризмами, прислів'ями, приказками [116, с. 45].

Найбільш цікавим для дослідника було питання про використання автором фольклорних сюжетів і образів сучасних йому жанрів усної народної словесності – казок, легенд, анекдотів, притч, байок. Науковець нарахував понад двадцять таких сюжетів і образів. О. Мишанич відзначив, що частину цих сюжетів і образів узято з усних джерел, а частину – з літературної традиції, перекладних повістей, збірок моралістичних оповідань. Окрім того, дослідник зауважив, що Г. Сковорода не використовував фольклорні жанри в чистому вигляді, а вводив їх із однією метою – як живе образне слово, по-філософськи осмислена, підкріплена народним досвідом думка [116, с. 46].

Важливе місце у творчості Г. Сковороди посідають прислів'я і приказки. Автор використовував їх у всіх своїх текстах. Як говорив О. Мишанич, «якщо вибрати з усіх творів Сковороди народні прислів'я і приказки і систематизувати їх, то вийде досить поважна збірка, яка поряд із записами Климентія Зіновієва складатиме найвищі надбання української пареографії XVII–XVIII ст.» [116, с. 65].

Аспект використання прислів'їв і приказок Г. Сковородою вивчали М. Сиваченко «До історії української пареміографії: Г. С. Сковорода» [181], «Літературознавчі та фольклористичні розвідки» [182], І. Іваньо «Прислів'я та приказки у творах Г. С. Сковороди» [58].

Як влучно зауважив О. Мишанич, «прислів'я і приказки – це той малий філософський жанр народної творчості, дидактичний епос, який найохочіше використовували у своїх творах українські письменники XVII–XVIII ст. Незалежно від того, прозовий це твір чи поетичний, написаний він на світську чи церковнорелігійну тему, кожний письменник свідомо чи несвідомо звертався до народних прислів'їв і приказок, вкраплював їх у свій текст як художній засіб переконання, авторитетності» [116, с. 65].

Звернув увагу на цю тему й Л. Ушкалов, твердячи, «що примітною рисою багатьох сквородинських творів є досить рясні приказки та прислів'я. Навіть назва найвідомішої сквородинської псалми «Всякому городу нрав і

права» – то не що інше, як варіант “посполитої приповіді” “Що город, то норів” (вона попадається вже в першій збірці українських приказок та прислів’їв, яку на зламі XVII й XVIII століть уклав мандрований чернець Климентій Зиновійв). Отож, у творах Сковороди можна часто надібати упровідні фрази: “за приказкою”, “є в Малоросії прислів’я”, “старовинна приказка”, “як зазвичай кажуть у народі” тощо, за якими йдуть численні приказки та прислів’я: “В полѣ пшеница годом родится, а доброй человѣк всегда пригодится!”; “Не имѣй ста рублей, как одного друга”; “Не то орел, что высоко лѣтает, но то, кто легко сѣдает”; “Лучше мнѣ сухар с водою, нежели сахар с бѣдою”; “Глупой ищет мѣста, а разумного и в углу видно”; “Далеко свинья от коня”» [208, с. 376].

Для О. Мишанича важливо було не тільки підтвердити факти використання Г. Сковородою того чи того прислів’я, приказки, притчі, байки, анекдота, але й пояснити звернення письменника до фольклорних джерел, простежити, як автор засвоював художній досвід народу, як цей досвід збагачував його думку, надавав філософським трактатам самобутнього жанро-стильового і образного забарвлення [116, с. 67].

Дослідник відзначив, що в XVII–XVIII ст. в українській літературі, як і в російській та білоруській, побутували два види прислів’їв – книжні й народні. Джерелом книжних прислів’їв були Біблія, писання церковних авторитетів середньовіччя та античні твори, котрих християнська церква не заборонила. Як приклад літературознавець наводить збірку «Пчела», широко використовувану упродовж усього давнього періоду української літератури. Але з кінця XVI ст. в літературі з’являється другий вид прислів’їв – народні прислів’я та приказки, порівняння, фразеологічні звороти, що жили в розмовній мові [116, с. 67].

За словами О. Мишанича, «повернення цих народних елементів у літературу знаменувало собою крутий злам у художньому мисленні тогочасного письменника. Письменник нового типу художнім словом не

лише славив Бога, а й відстоював якусь ідею, захищав чиїсь інтереси, мав певного читача» [116, с. 67].

Такою літературою нового типу О. Мишанич називає полемічну публіцистику кінця XVI – початку XVII ст. Відстоюючи національну самобутність і церковно-релігійну самостійність українського, білоруського народів від католицько-шляхетської експансії, українські письменники-полемісти використовували весь доступний їм арсенал словесної зброї. Апелюючи до простого читача й слухача – селян, ремісників, міщан, – письменники демократизували свою мову, не цуралися прислів'їв та приказок, колоритного образного слова, міцного виразу. Використання такого лексичного арсеналу стало однією з характерних рис полемічних творів. [116, с. 68].

Починаючи з полемічної публіцистики кінця XVI – початку XVIII століття, народні прислів'я та приказки досить інтенсивно входять у творчість кожного письменника. Чимало їх в ораторській прозі Лазаря Барановича, Іоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського, Дмитра Туптала, поезії Климентія Зіновієва, інтермедіях і гумористично-сатиричних віршуваннях. Цілком свідомо до використання цих сталих висловів у своїй творчості підійшов поет кінця XVII початку – XVIII ст. Климентій Зіновіїв. Він уклав перший український збірник народних прислів'їв і приказок, до якого увійшло понад півтори тисячі зразків цих перлин народної мудрості [67]. К. Зіновіїв, як пізніше і Г. Сковорода, вживаючи прислів'я і приказки, намагався посилатися на джерела. Після К. Зіновієва українська література XVIII ст. почала зазнавати дедалі більшого впливу народної творчості.

Згадує О. Мишанич і поезику М. Довгалевського, створення якої припало на час навчання Г. Сковороди. М. Довгалевський відносить прислів'я та приказки до свідчень, тобто доказів. Розвиваючи думку про види свідчень – божественне і людське, – він навчив: до людських свідчень

належать сентенції, повчання видатних людей, символи, ієрогліфи, загадки, прислів'я і приказки [42]. Далі автор поетики трактує прислів'я і приказки як один із видів алегорії: «Приказка, прислів'я або приповідка – це певний загальновідомий вислів, що відзначається якоюсь незвичайністю. Як, наприклад, “Свиня вчить маневру”. Це означає дурень повчає мудреця. Або “У поганій ворони погане яйце” і “На поганому дереві погані плоди”, тобто у поганого батька поганий син. Приказки дуже часто вживаються у святому письмі, як наприклад, “Собака повертає до своєї блювоти”, тобто розбійник знову робить старі гріхи. Або “Важко чинити опір нагаєві”, або “Не кидайте свиням перлів” [42, с. 315].

Г. Сковорода сприймав прислів'я та приказки в обох окреслених поетиці функціях – і як доказ, і як алегорію. Власне, вони були для нього засобом широкого узагальнення народного досвіду, тим влучним образним словом, на яке можна було надійно спертися під час викладу своїх поглядів на життя. Г. Сковорода ототожнював прислів'я та приказки. А ще називав цю малу літературну форму «істиною», тобто вбачав у народній мудрості правду.

Поетика часів Г. Сковороди широко допускала вживання народнопоетичної фразеології, прислів'їв і приказок у нижчих жанрах літератури – байках, сатирично-гумористичних творах – і не дозволяла цього для «високих» жанрів – оди, трагедії, епопеї, проте Г. Сковорода повністю ігнорував це правило: прислів'я і приказка входять у нього повноправним сюжетним компонентом в усі жанри – філософські трактати, пісні, переклади, байки. Цим він помітно демократизував мову, наблизив її до основного сприймача своїх творів – селян, козаків, міщан, дрібних дворян. Безперечно, Г. Сковорода не міг не знати рукописної збірки прислів'їв і К. Зіновієва. О. Мишанич знайшов тотожні записи в обох авторів:

1) Вовка в плуг, а он глядит у луг (стор. 217, № 93), Вовка в плуг, а вун у луг (с. 219, № 139) (К. Зіновіїв);

- Волка в плуг, а он в луг (II, 104) (Г. Сковорода);
- 2) Жадная пташка своїм носком сыта (с. 224 № 280) (К. Зіновіїв);
 Всякая птичка своим носком жива (II, 123) (Г. Сковорода);
- 3) На ловца и звѣрь бѣжит (с. 237, № 669) (К. Зіновіїв);
 На ловца звѣрь бѣжит (II, 121);
 На ловца звѣрь, по половицѣ (II, 357) (Г. Сковорода);
- 4) Що город то норов. Що голова то розум. Що человек то обычай
 (с. 257, № 1249–1251) (К. Зіновіїв);
 Всякому городу нрав і права; Всякая имѣет свой ум голова (I, 67)
 (Г. Сковорода);
- 5) Ёсть як ржа желѣзо (с. 257, № 1270) (К. Зіновіїв);
 Грызеш мене измлада... как ржа сталь (I, 77) (Г. Сковорода);
- 6) Не имѣй сто коп як сто друзей (с. 261, № 1385) (К. Зіновіїв);
 Не имей ста рублей, как одного друга (I, 131) (Г. Сковорода).
- 7) Назвавшись раком лѣзь у козоб (с. 261, № 1370);
 Не поп не мичся в ризи (с. 238, № 697) (К. Зіновіїв);
 ...многіи, по пословицы, не родились к священству, да повлѣзали в
 ризы и, не будучи грибами, повлѣзали в козуб (II, 388) (Г. Сковорода);
- 8) Не бери, где не положив (с. 266, № 1556) (К. Зіновіїв);
 Чего не положил, не руш (II, 121) (Г. Сковорода);
- 9) Знает, що в людей в горшках кипит (с. 226, № 347) (К. Зіновіїв);
 Конечно, назваль бы нас тою [вѣдмою], которая знает, каное кушанье в
 чужих горшках кипит, а в своїм домѣ и слѣпа, и нерадива, и голодна (I, 337)
 [115, с. 72–73].

Наявність тотожних записів в обох авторів, свідчить про те, що і К. Зіновіїв і Г. Сковорода брали усі ці істини із живого усного побутування. Однак варто погодитися з О. Мишаничем, що обидва письменники обережно підходили до народного образного слова, К. Зіновіїв записував прислів'я та

приказки в чистому вигляді, а Г. Сковорода використовував їх, трохи редагуючи [116, с. 72].

Звертав увагу на використання Г. Сковородою фольклору і один із перших біографів і дослідників творчості мислителя професор Харківського університету Густав Гесс де Кальве у статті «Сковорода, український філософ». Науковець навів декілька прикладів виразів Г. Сковороди, які можна віднести до народної образності, прислів'їв і приказок. Творчу історію цих висловів, джерела їхнього походження далі досліджував М. Сиваченко.

О. Мишанич, зробивши огляд цих праць, дійшов висновку, «що Сковорода, беручи прислів'я і приказки з усного побутування намагався надати їм такого характеру, як цього вимагав контекст твору. Вони зазнавали певного мовного оформлення, Сковорода перекладав їх книжною мовою, уніфікував текст із мовою своїх творів» [116, с. 74].

Усі прислів'я та приказки, вжиті Г. Сковородою, О. Мишанич поділив на кілька великих тематичних груп, кожна з яких відповідає якійсь тезі його вчення. Найбільшою є тематична група, що підтверджує теорію сродної праці: «Не пьалься к тому, что не дано от природы» (I, 436), «Аще не рожден – не суйся в науку» (I, 463), «Далеко свиня от коня» (I, 128).

Далі О. Мишанич виділяє групу прислів'їв і приказок, які популяризують етичне вчення Г. Сковороди, зокрема виражають погляди на щастя, дружбу, різні моральні риси людини: «Будь доволен малым» (II, 108), «У друга вода есть слаже вражеского меда» (II, 127), «Лучше мнѣ сухар с водою, нежели сахар с бѣдою» (II, 123), «Доброе братство лучше богатства» (I, 131), «Лучше голый, да правый, нежели богатый беззаконник» (II, 412), «Не имѣй ста рублей, как одного друга» (I, 131) [115, с. 74].

До окремої групи дослідник відносить приказки та прислів'я на тему виховання. За словами О. Мишанича, великий вплив на педагогічні погляди Г. Сковороди мала народна педагогіка, основні правила якої найкраще сформульовані у малих філософських жанрах фольклору: «Родители суть

наши лучшие учителя» (I, 449), «Не ходи в чужій монастыр с твоим уставом, а в чужую церковь с твоим типиком» (II, 102), «Чего не положил, не руш» (II, 121), «Не хватайся за хвост, минув голову» (II, 107), «Не то тот глуп, кто не знает (еще все перезнавший не родился), но тот, кто знать не хочет» (II, 119) [116, с. 75].

Значну частину прислів'їв і приказок у творах Г. Сковорода складають ті, які автор вжив для кращого пояснення таких філософських категорій, як суть і явище, форма і зміст: «Не славна изба углами, славна пирогами» (I, 267), «Не то орел, что лѣтает, но тот, что легко сѣдает» (I, 264), «Суди древо от плодов» (II, 94), «Древо от плодов познавается» (I, 109), «Глупой ищет мѣста, а розумного и в углу видно» (I, 117).

Як зауважує О. Мишанич, іноді Г. Сковорода наводив приказки та прислів'я для образної характеристики героя, зображення життєвих випадків. Дослідник наводить приклад із трактату «Кольцо»: один із учасників розмови надто розговорився, тоді товариш перебива його і зауважив: «У кольца нѣт конца, по пословицѣ, и у твоїй рѣчи» (I, 389). Або «Не горит сѣно, не касаясь огня» (I, 154), «Для новаго пути новыя ноги ищи» (I, 239), «Как сѣешь, так и жнеш» (I, 357) [116, с. 75].

Окремо О. Мишанич звертає увагу на використання Г. Сковородою прислів'їв і приказок, узятих із античної літератури. Письменник подає їх у творах поряд із українськими та російськими, часто посилаючись на джерела, оперує ними вільно, як матеріалом доступним, зрозумілим. А посилаючись на джерела, Г. Сковорода підкреслює їхню давність, наприклад: «предревняя притча сія» (I, 267), «древняя притча» (I, 274), «самая древнѣйшая пословица» (I, 122), «древняя еллинская пословица» (I, 128), «премудро и у римлян говаривали» (I, 121). Якщо походження висловлення було відоме, указував і автора – Сократа, Вергілія, Горація, Епікура, Ціцерона та інших. Наводячи «стару приказку» в листі до П. Піскуновського, написаному латинською мовою, Г. Сковорода посилався на Сократа: «Тепер разом із

Сократом висловлю оту стару приказку: “Я знаю Симона і Симон мене” (“*Novi Simonem et Simon me*” (II, 410). Посилаючись на Цицерона, ужив вираз: «*Mens cujusque, is est quisque*» – «Ум коєгождо той єсть кїждо» (I, 160). Плінієві належать слова: «*Omne perite tempus, quod studiis non impertias*» (II, 271), («Втрачений той час, який ти не використав на навчання») [116, с. 85].

Одним із джерел античної та середньовічної пареміографії для Г. Сковороди, за словами О. Мишанича, стала збірка видатного гуманіста доби Відродження Дезидерія Еразма Роттердамського «*Adagia*». Цей збірник прислів'їв, притч і сентенцій, зібраних Е. Роттердамським, уперше з'явився друком у Парижі 1500 р. і містив 800 позицій. За життя упорядника здійснили ще кілька видань, а останнє уже посмертне містило 4151 зразок, понад 120 творів [116, с. 90].

Для підтвердження своєї думки О. Мишанич зіставив декілька латинських прислів'їв і приказок зі збірки Е. Роттердамського з творами Г. Сковороди:

1. *Multa novit vulpes, verum echinis unum magnum*

Zenodotus (с.283). (*Adagiorum... epitone*);

Multa novit vulpes, sed echinis unum magnum. – «Много хитростей знаєт лис, а єж одно великое» (II, 106) (твори Г. Сковороди);

2. *Ita fugias, ne praetor casam. Terentius* (с. 412–413) (*Adagiorum...epitone*);

Ita fugias, ut ne praeter casam. – «От лиха убѣгайб да хаты не минай» (I, 274) (твори Г. Сковороди);

3. *Timidi mater non flet. Aemilius Probus* (с. 511) (*Adagiorum... epitone*).

Боязливаго сына матери плакать нѣчего (I, 359); Слушай римскую сію пословицу: Боязливого сына матери не рыдает!» (II, 411) (твори Г. Сковороди).

4. *Summum cape, et medium habebis. Zenodotus* (с. 415) (*Adagiorum... epitone*);

Summum capere, et medium habebis («Бери вершину і матимеш середину») (II, 313) (твори Г. Сковороди);

5. Amicus certus in re incerta cernitur. Tullius (с. 44) (Adagiorum...epitome);

Amicus certus in re incerta cernitur («Вірний друг пізнається в нещасті») (II, 334) (твори Г. Сковороди).

6. Festina lente (с. 204) (Adagiorum... epitome);

Festina lente (I, 436; II, 340) («Спіши повільно») (твори Г. Сковороди);

7. Lupus circa puteum chorum agit. Zenodotus (с. 223) (Adagiorum...epitome);

Lupus circa puteum errat («Вовк ходить навколо криниці») (II, 97) (твори Г. Сковороди);

8. Tenui filo (с. 410) (Adagiorum... epitome);

Tenui filo («Тонкою ниткою») (II, 299) (твори Г. Сковороди);

9. Crasso filo, crassiore filo. (с. 410) (Adagiorum...epitome);

Crasso filo («Грубою ниткою») (II, 299) (твори Г. Сковороди);

10. Turdus ipse sibi malum cacat (с. 396) (Adagiorum... epitome);

Turdus ipse sibi malum cacat;

«Погибель дроздова во внутрь его исходит» (II, 95) (твори Г. Сковороди).

За словами О. Мишанича, Г. Сковорода добре знав античну літературу, читав твори старогрецьких і староримських авторів в оригіналі, тому міг використовувати потрібні йому висловлювання. Г. Сковорода найбільше звертався до афоризмів і сентенцій Плутарха. Певну частину їх знаходимо в перекладі Г. Сковородою трактату Плутарха «О спокоїствіи души» і в листах до М. Ковалинського. О. Мишанич наводить приклад такого листа до М. Ковалинського, де письменник тлумачить тезу «Мудрець скромний» за допомогою висловлювання Плутарха: «...хто найпобожніший і позбавлений серйозності, той і найлегше пнеться до почесей, нахабний, його обличчя і

хода сповнені пихи і презирства, які не визнають нікого» (II, 300). Г. Сковорода навчав, що «Як глупота є мати всіх пороків, у тому числі й пихи..., так мудрість є справжня мати як інших чеснот, так і скромність» (II, 300). За словами О. Мишанича, цей афоризм Г. Сковороди органічно поєднаний із наведеним висловлюванням Плутарха про скромність і пиху [116, с. 93]. Літературознавець також зауважив, що посилаючись на твори Плутарха, Г. Сковорода користувався не старогрецьким текстом, а латинським перекладом «Моралій» Плутарха [40, с. 85–97].

Про те, що письменник неодноразово звертався до творчості Плутарха, писав також учень О. Мишанича Л. Ушкалов: «Сковорода переклав аж п'ять трактатів Плутарха: “Про Боже правосуддя”, “Про смерть”, “Про те, що треба остерігатися боргів”, “Про жадобу до багатства”, “Про спокій душі”. На жаль, зберігся тільки останній переклад. У передмові-присвяті до нього Сковорода писав: “Плутарх належав до тих, котрі хоч і не ходили вслід за Христом, та іменем його проганяли бісів”. У діалозі “Абетка миру” Сковорода, покликаючись на Плутарха (“Про напис Е в Дельфах”, “Про занепад оракулів”), править про гасло “Пізнай себе” на Аполлоновому храмі в Дельфах, у цьому ж таки діалозі вслід за Плутархом (життєпис Алквіада) згадує про Сократового даймона (“янгола-охоронця”), рясно цитує Плутарха в листах до Михайла Ковалинського. Ім'я Плутарха зринає також у трактаті “Ікона Алквіадська”, у діалозі “Боротьба архистратига Михайла із Сатаною” тощо» [208, с. 266].

Як зазначає Л. Ушкалов, «Плутарх близький Сковороді найперше своєю проповіддю спокою, котрий є найголовнішим моральним обов'язком філософа, своїми платонічними настановами (можливо, інколи Сковорода сприймав Платона крізь призму саме Плутархових писань), своїм інтересом до символіки, зокрема єгипетської, тощо» [208, с. 266].

Низку античних сентенцій, продовжує О. Мишанич, знаходимо в перекладі книжки Цицерона «О старості». У супровідному листі до

С. Тевяшова Г. Сковорода пояснює, що підносить йому книжечку, «протолкованную здешним наречієм» (II, 179). О. Мишанича зацікавили насамперед ті афоризми, які український філософ розтлумачив по-іншому, вклавши в них свої думки: «Сколько бог влил силы человѣку, тѣм должен пользоваться, а сверх мочи не дуться» (II, 186), «Не дѣлаются в старости суровыми» (II, 196), «Молодость похожа на весну. Она обѣщает будущія плоды, а остальное время для собиранія их» (II, 197), «Старость есть окончаніем житія, так как послѣднее дѣйствіе в комедіи. Она не должна продолженіем наскучить зрите лям, а паче когда уже насмотрѣлись» (II, 201) [116, с. 94].

Досліджуючи прислів'я й приказки, використані Г. Сковородою, О. Мишанич звернув увагу й на те, що філософ глибоко розумів роль художнього образного слова у творі, прирівнював його до зброї. Письменник не лише продовжує традиції стародавніх авторів, але й збагачує народним словом. Цікавим для О. Мишанича було дослідження образної системи творів Г. Сковороди. Науковець відзначив, що у митця провідним способом вираження є «фігурний». За словами дослідника, з основами «фігурної» мови Сковорода познайомився ще під час навчання в Київській академії, де студенти засвоювали курс поезики й добре знали, що «фігура – це не що інше, як більш величава та більш художня мова, ніж звичайна і простонародна. Або: фігура – це новий спосіб мислення, далекий від простої, загальноновживаної мови» [116, с. 100].

Літературознавець відзначив, що Г. Сковорода, взявши за основу власної мовної практики таке тлумачення фігури, по-своєму реалізував її на практиці – він не віддалявся від простої, загальноновживаної мови, а також шукав у ній фігури і вносив їх у твори. Наприклад, говорячи про роботу хлібороба, Г. Сковорода вживає й відповідні народні образи, символи, що близько асоціюються з хліборобською працею, її наслідком. Це образи зерна, колосся, соломи й полови. Такі образи, поширені в народнопісенній поезиці,

наштовхують філософа на глибші думки про смисл людського життя, про його цінність. На думку О. Мишанича, найбільшою цінністю для Сковороди є зерно, заради якого, власне й працює хлібороб. Філософ навчає відрізняти зерно від полови, добрі вчинки від злих [116, с. 100].

О. Мишанич вважає, що образ у Г. Сковороди надзвичайно місткий, влучний. У більшості випадків у нього вкладений глибокий соціальний зміст. Дослідник називає мову письменника багатою, метафоричною, вона дає безліч прикладів творчого освоєння народнопоетичних метафор. Літературознавець звертає увагу на декілька таких образів.

Один із них – образ кривавого поту («По трудах тяжких, по кровавом поту», I, 74). О. Мишанич називає цей образ найбільш соціально значущим. Він народного походження, у письменстві зустрічається у творах І. Вишенського.

Наступний образ – золото-болото («если сравнить злато, против вольности еще оно блато», I, 91). На думку О. Мишанича, цю тезувжито Г. Сковородою для звеличення волі, яка в народній традиції цінується найбільше. Науковець вважає цей образ напівлітературним і наводить приклади із творів: «золота воля», «золота вольність». Згадує він і вислів із «Поетики» М. Довгалевського «Золото в порівнянні з волею – пісок» [42, с. 336].

Як відзначив О. Мишанич, можна розглядати багато образів Г. Сковороди, і в кожному випадку виявимо, що на їх творення значно вплинули народні традиції. Кожен образ у письменника має конкретний зміст, передбачає широке філософське тлумачення.

О. Мишанич дійшов висновку, що «у творах і листах Г. Сковороди можна знайти афоризми Сократа, Анаксагора, Епікура, Сенеки та інших античних авторів. Усі вони органічно вплетені в авторський текст, Сковорода посилається на них як на авторитетну думку, яка не втратила свого значення й тепер. Вільно володіючи старогрецькою і латинською мовами, Сковорода

міг користуватися будь-якими доступними йому джерелами, трансформувати їх. Сковорода намагався усі висловлювання з міжнародного пареміографічного репертуару перенести на український ґрунт, поповнюючи таким чином скарбницю української літератури» [116, с. 95].

Висновки до четвертого розділу

Творчість Г. Сковороди була одним із магістральних напрямів наукової діяльності О. Мишанича. Літературознавець не лише присвятив постаті Г. Сковороди цілу низку академічних публікацій, але й був ініціатором першого перекладу повного зібрання творів письменника сучасною українською мовою, організатором щорічних Переяславських Сковородинівських читань, які проводять і досі.

Своєю науковою та організаторською роботою дослідник зробив великий внесок у вивчення та популяризацію творчості Г. Сковороди в Україні та світі. Розглядаючи студії, присвячені слобідському любомудрові, зокрема праці Д. Багалія, Г. Данилевського, В. Ерна, І. Мірчука, Д. Олянчина, Д. Чижевського, О. Мишанич підкреслює, що саме ці розвідки стали основою сучасних сквородинознавчих досліджень. Позитивну роль в освоєнні філософської спадщини Г. Сковороди, на його думку, відіграли праці І. Білича, Ю. Лоциця, А. Ніженець, Д. Острянина, П. Попова, М. Редька, І. Табачникова. А книжка І. Іваня «Філософія і стиль мислення Г. Сковороди» (1983) явила новий підхід до аналізу й оцінки творчості митця. Також О. Мишанич відзначає, що помітними стали праці В. Нічик, І. Стогнія, В. Шинкарука. Серед біографічних досліджень називає книги Ю. Лоциця (1972), Л. Махновця (1972), колективну біографічну повість І. Драча, С. Кримського та М. Поповича «Григорій Сковорода» (1984).

Монографії О. Мишанича «Григорій Сковорода і усна народна творчість» (1976) та «Українська література другої половини XVIII ст. і усна

народна творчість» (1980) стали основою його докторської дисертації. Літературознавець розкрив важливі питання взаємодії фольклору та літератури в перехідний період розвитку словесності. Літературознавець уважав фольклор важливим джерелом літератури, ґрунтом створення її власних засобів, художнього вираження. Саме на народній основі відбулося відродження літератури.

Науковець дослідив образне народнопоетичне слово, прислів'я та приказки Г. Сковороди і з'ясував, що автор справді вживав їх у всіх творах, використовуючи не лише український фольклор, але й залучав надбання інших народів, середньовічної та античної пареміографії. На думку О. Мишанича, усі ці джерела надають творам Г. Сковороди непотворного художнього колориту.

Саме О. Мишанич був тим науковцем, який знайшов у бібліографії мислителя одну лауну: відсутність інформації про праці філософа й письменника, видані за кордоном. Дослідник дуже переймався цим питанням, прагнув створити бібліографію, у якій були б зафіксовані праці зарубіжних сковородинознавців.

О. Мишанич наголошував на актуальності вивчення творів Г. Сковороди, а також на тому, що філософ – перший національний мислитель і національний код його творів ще не розкрито до кінця. Літературознавець на зламі ХХ–ХХІ століть наголошував, що настав час по-іншому вивчати постать Г. Сковороди. Він підкреслював, що коли досі творчість мислителя трактували однозначно й прямолінійно, то на сьогодні вона вимагає інших підходів та оцінок, аналізу на вищому рівні.

ВИСНОВКИ

Постать видатного літературознавця О. Мишанича, поза всяким сумнівом, потребує наукового осмислення.

Аналіз усіх відомих матеріалів про дослідника (довідкові видання, спогади друзів, колег, рецензії, відгуки, інтерв'ю) засвідчив відсутність комплексної, ґрунтовної студії його спадщини. Тож у нашій дисертаційній роботі окреслено важливі сторінки життєпису О. Мишанича, проаналізовано його наукову спадщину та визначено основні досягнення літературознавця, а також з'ясовані факти про особисте життя, родинні взаємини, оточення дослідника. Звернення до біографічних відомостей, залучення архівних матеріалів, інтерв'ю, спогадів сучасників і близької родини – дозволили скласти уявлення про життєву позицію О. Мишанича, про його принципи, переконання, ідеали. А це, своєю чергою, уможливило розуміння умов формування О. Мишанича як науковця, а також причин обрання відповідної тематики й проблематики для його досліджень.

О. Мишанич – автор великої кількості наукових розвідок, присвячених найрізноманітнішим питанням історії українського письменства від давнини до сьогодення. Одним із провідних напрямів його роботи стало дослідження давнього українського письменства.

Ми спробували подати загальну характеристику медієвістичного доробку О. Мишанича, окреслити магістральні наукові зацікавлення, а саме: студії про пам'ятки старокиївської літератури, передовсім про «Слово о полку Ігоревім», про літературу Закарпаття XVI–XVIII століть та студії, присвячені творчості Г. Сковороди.

О. Мишанич започаткував фронтальне дослідження й видання творів давнього письменства, згуртував навколо Інституту літератури медієвістів із усієї України, створив українську школу медієвістики, до якої входять: М. Андрущенко, М. Корпанюк, Г. Нога, Г. Павленко, Є. Пшеничний,

М. Сулима, В. Шевченко, та інші. Ця школа працювала не лише на наукових засадах, але й спиралася на ціннісні орієнтири літературознавця.

Тривалий час в об'єкті літературознавчих інтересів О. Мишанича перебувало «Слово о полку Ігоревім». Професор став співорганізатором і учасником численних конференцій, присвячених «Слову», що проходили на базі Сумського педагогічного інституту, упорядником і автором приміток одного з найкращих видань цієї пам'ятки в Україні («Радянська школа», 1986 р.

Дослідник був дуже авторитетним знавцем «Слова» в Україні. Він уклав найповніший збірник українських поетичних перекладів і переспівів пам'ятки, систематизував попередні дослідження українських та зарубіжних науковців, здійснивши докладний огляд літератури, присвячених цій літературній пам'ятці.

У нашій дисертації з'ясовано підходи О. Мишанича до осмислення історичної основи «Слова...», до питання про його авторство, автентичність. Він методично обстоював автентичність пам'ятки, вважаючи «Слово о полку Ігоревім» оригінальною пам'яткою XII сторіччя. Ця проблема розглядається в його праці «Довкола “Слова”», де він дослідив історичну основу «Слова о полку Ігоревім», і дійшов висновку, що впродовж XIX–XX ст. було висунуто понад два десятки гіпотез про претендентів на його авторство. Науковець уважав, що українські медієвісти мають захищати цей шедевр старого письменства й ретельно вивчати його.

О. Мишанич народився на Закарпатті, тож цілком природно, що значна частина його академічних розвідок була присвячена саме історії літератури краю. Власне, кар'єра науковця розпочалася з того, що 1958 року в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України він під керівництвом акад. М. Гудзія підготував кандидатську дисертацію на тему: «З історії розвитку української літератури на Закарпатті в XVII–XVIII ст.». Відтоді й до кінця життя письменство Закарпаття перебувало в колі його

наукових інтересів. У другій половині ХХ століття О. Мишанич був одним із найкращих знавців літератури цього краю. У нашій роботі ми спробували простежити те, як дослідник моделював історію письменства Закарпаття. Визначили проблематику його студій та окреслили місце та роль О. Мишанича у справі дослідження літературного процесу краю від давнини до сучасності.

Літературознавець звертався не лише до історичної та культурної спадщини рідного Закарпаття, але й до «суміжної» проблематики, пов'язаної з літературним доробком українців-русинів Чехії, Словаччини й країн колишньої Югославії.

Великою заслугою О. Мишанича також є те, що він першим намагався повернути у вітчизняну літературу «забуті» імена письменників ХХ ст.: К. Гриневичевої, В. Гренджі-Донського, Н. Королевої, М. Лазорського, О. Стефановича С. Черкасенка. Дослідник був автором першої в нашому літературознавстві фундаментальної розвідки, присвяченої творчості С. Черкасенка. Багато праць стосувалися спадщини закарпатських письменників В. Гренджі-Донського та А. Волошина. Окремо слід відзначити його розвідки про наукові доробки Б. Лепкого, В. Маркуся, О. Пріцака, Д. Чижевського, які провадили свої студії на еміграції.

З українських письменників, доби давньої літератури О. Мишанич найбільше уваги приділив видатному поету й філософу ХVIII ст. Г. Сковороді. Ще 1976 р. у видавництві «Наукова думка» вийшла друком монографія науковця «Григорій Сковорода і усна народна творчість».

Досліджуючи спадщину письменника, О. Мишанич зауважив, що його творчі запити не обмежувалися фольклором рідного краю, а виходили на культурні надбання інших народів. Г. Сковорода свідомо звертався як до української усної народної творчості, так і до фольклору німецького, польського, російського, фольклору Стародавніх Греції та Риму. Виразне, як його називає О. Мишанич, народнопоетичне слово, народна стихія, на думку

О. Мишанича, помітно демократизували мову Г. Сковороди, позитивно вплинули на збагачення його образно-художньої системи. Образи й дух фольклорної поезії посіли у творчості митця дуже важливе місце.

О. Мишанич також був ініціатором перекладу творів письменника сучасною українською мовою. Він написав ґрунтовну передмову до двотомника, уклав бібліографічний довідник праць про життя і творчість Г. Сковороди. Дослідник був автором численних статей, доповідей, активним учасником Сковородинівських читань у Переяславі-Хмельницькому.

Саме О. Мишанич уперше звернув увагу на вивчення постаті Г. Сковороди зарубіжними українцями й наголосив на тому, що закордонна сквородіана досі не осягнена вповні і необхідно дивитися на ці праці не упереджено-вороже, як було протягом семи десятиліть у радянському літературознавстві, а з розумінням і повагою. Усі розвідки є значним досягненням науки про філософа, і без них уже неможливі сучасні українські дослідження.

О. Мишанич наголошував на актуальності вивчення творів Г. Сковороди та на його значенні, адже – це найвидатніша постать у культурному й літературному житті України XVIII ст., великий мислитель, просвітитель і письменник, що відіграв велику роль у становленні нової української літератури, став ідейним предтечею. На думку науковця, творчість Г. Сковороди посідає чільне місце загалом у сучасному українознавстві, оскільки дає відповіді на багато питань щодо життя українців, показує їх світогляд, вірування, традиції, ментальність. За абстрактними світовими, античними та насамперед біблійними сюжетами, образами та символами мислителя криється відтворення свідомості пересічного українця того часу з його бароковим мисленням, світовідчуття.

О. Мишанич був багатогранною особистістю. Чудовий знавець давньої української літератури, літературних процесів Закарпаття, української діаспори та письменства XX ст., він займався також науково-видавничою та

науково-педагогічною діяльністю, став фундатором школи медієвістики й заклав міцний фундамент для подальших досліджень української літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків : ДВУ, 1926. 397 с.
2. Барабаш Ю. Я. «Знаю человека...»: Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. Москва : Худож. лит., 1989. 339 с.
3. Башманівський В. І. Микола Зеров – неокласик : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 172 с.
4. Береза І. С. Черкасенко дітям про поетів. *Наукові праці. Сер. Філологія. Літературознавство* / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилян. акад.». 2014. Т. 240, № 228. С. 43–46.
5. Бирчак В. І. Літературні стремління Підкарпатської Руси. 2-ге вид., допов. Ужгород : Школьная помощь, 1937. 188 с.
6. Бирчак В. І. Літературні стремління Підкарпатської Руси. Ужгород : Карпати, 1993. 200 с.
7. Білецький О. І. Письменник і епоха : зб. ст., дослідж., рец. з питань укр. літ. Київ : Держ. вид-во худож. літ., 1963. 538 с.
8. Бородін К.А. Українська пісня в зацікавленнях Вацлава Залеського : монографія. Львів : Вид-во Укр. катол. ун-ту, 2017. 227 с.
9. Булахов М. Г. «Слово о полку Игореве» в литературе, искусстве, науке : крат. энцикл. слов. Минск : Изд-во «Университетское», 1989. 247 с.
10. Буслаєва К. О. Античні образи у творчості Наталени Королевої (цикл «Легенди старокиївські»). *Вісник Запорізького державного університету*. 2001. № 2. С. 14–18.
11. Буслаєва К. О. Духовний рівень творчості Наталени Королевої в контексті сучасного викладання історії публіцистики й журналістики. *Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Филологические науки*. 2006. Т. 19 (58), № 1. С. 53–58. URL: http://sn-philol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/buslayeva_13.pdf (дата звернення: 15.10.2017).

- 12.Вакуленко К. Р. Література Закарпаття у науковому доробку Олекси Мишанича. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. [Vol.] 6 (46), Issue 159. С. 72–75.
- 13.Вакуленко К. Р. О. Мишанич. З історії життя. *Література в контексті культури* : зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 30. С. 15–21.
- 14.Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич – медієвіст: спроба загальної характеристики. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2017. № 1 (85). С. 26–37.
- 15.Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич про значення творчості Г. С. Сковороди в українській культурі. *Освіта у констеляціях постсучасності* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., 5–6 груд. 2017 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2017. С. 49–52.
- 16.Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич про історичну основу «Слова о полку Ігоревім». *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2017. № 2. С. 5–9.
- 17.Вакуленко К. Р. Творчість Григорія Сковороди в інтерпретації Олекси Мишанича. *Демократія. Альтруїзм. Освіта* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., 1–3 груд. 2016 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2016. С. 46–49.
- 18.Вакуленко К. Р. Творчість Григорія Сковороди у науковому доробку Олекси Мишанича. *Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Бердянськ, 17–18 трав. 2018 р. Мелітополь, 2018. С. 32–35.
- 19.Васильців Я. Б. Іспансько-українська письменниця Наталена Королева (огляд літературознавчих досліджень про письменницю). *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. Філологічні науки*. 2013. № 4.11. С. 31–37.
- 20.Гаврош О. Д. Академія наук вшанувала Олексу Мишанича : [до 70-річчя від дня народж.]. *Фест*. 2003. 10–16 квіт. С. 12.

21. Гаврош О. Д. Закарпатське століття: література : [оглядові матеріали про літ. краю з експертами: І. Чендеєм, П. Скунцем, П. Мідянкою, В. Габором та О. Мишаничем]. *Закарпатська правда*. 2002. 31 жовт. – 6 листоп. С. 12.
22. Гаврош О. Д. Мишаничі: закарпатські династії : [про сім'ю Мишаничів]. *Новини Закарпаття*. 2001. 28 квіт. С. 12.
23. Галицька М. М. Культурологічні засади розвитку освіти в Київській Русі. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2014. № 3–4. С. 117–121. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6855/7/M_Halytska_NPOTR_NDLO.pdf (дата звернення: 18.09.2017).
24. Гесс-де-Кальве Г. Сковорода, український філософ. *Український вестник*. Харків, 1817. Ч. 6 : Апрель. С. 106–119.
25. Гетманец М. Ф. Тайна реки Каялы : («Слово о полку Игореве»). Харків : Вища шк., 1982. 144 с.
26. Горанська Т. В. Євангельські образи і мотиви у повісті Н. Королевої «Що є істина». *Гончарівські читання* : зб. наук. пр. Одеса, 2015. № 9. С. 103–105.
27. Горанська Т. В. Художня інтерпретація міфу про святий Грааль в романі Н. Королевої «Quid est veritas?». *Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості і дискурсі* : зб. наук. пр. Одеса, 2011. С. 74–80.
28. Гординський С. Я. З люпою літературного детектива над «Словом о полку Ігоревім». *Сучасність*. 1982. № 6. С. 32–48.
29. Гординський С. Я. «Слово о полку Ігоревім» і українська народна поезія. Вінніпег (Канада) : Накладом УВАН, 1963. 95 с. (SLAVISTICA : праці Ін-ту слов'язнавства Укр. Вільної акад. наук / за ред. Яр. Рудницького ; ч. 46–47).
30. Грабовський В. Круті плаї Олекси Мишанича. *Літературна Україна*. 2004. 8 квіт. С. 7.
31. Грунський М. К. Слово о полку Ігоревім. Харків : Радян. шк., 1931. 59 с.
32. Грушевський М. С. Історія української літератури : у 6 т. Т. 2 / упоряд. В. В. Яременко. Київ ; Львів, 1923. 264 с.

- 33.Гудзий Н. К. Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII–XVIII веков. Киев : Наук. думка, 1989. 376 с.
- 34.Гудзий Н. К. По поводу ревизии подлинности «Слова о полку Игореве». *Слово о полку Игореве – памятник XII века / отв. ред. Д. С. Лихачев ; АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). Москва ; Ленинград, 1962. С. 79–130.*
- 35.Гуцуляк І. Г. Семантичне наповнення основних антитетичних композицій в українській поезії доби барокко. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. Філологія. Літературознавство. 2007. Т. 67, № 54. С. 39–43.*
- 36.Гуцуляк І. Г. Смерть у мовній картині українців доби бароко (на матеріалі української барокової поезії). *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. 2010. Вип. 509–511. С. 141–146.*
- 37.Гоца Е. Д. Мовні засоби експресивності в романі І. Чендея «Птахи полишають гнізда». *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Філологія. Соціальні комунікації. 2012. Вип. 28. С. 180–182.*
- 38.Дашкевич Я. Р. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії. *Український біографічний словник: історія і проблематика створення : матеріали наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 жовт. 1996 р.). Львів, 1997. С. 40–47.*
- 39.Демчак М. М. Зміст підготовки вчителя початкових шкіл Закарпаття у 20–30-х роках ХХ століття. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2012. № 42 (1). С. 209–216.*
- 40.Дложевський С. С. Плутарх у листуванні Сковороди. *Памяті Г. С. Сковороди (1722–1922) : зб. ст. Одеса, 1923. С. 85–97.*
- 41.Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 479 с.
- 42.Довгалевський М. Поетика : (Сад поетичний). Київ : Мистецтво, 1973. 434 с.

43. Долинич Й. Академіки української словесності – із Закарпаття : [О. В. Мишанич, В. В. Німчук.]. *Вісті Свалявщини*. 2003. 19 лип. С. 4.
44. Долинич Й. Глибокий знавець і дослідник письменства : Олексі Мишаничу – 60 років. *Срібна Земля*. 1993. 4 трав. С. 10.
45. Доценко Е. А. Публицистическое наследие Наталены Королевой: жанрово-тематическая палітра очерков. *Дискурс современных масс-медиа в перспективе теории, социальной практики и образования* : сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. Белгород, 2014. С. 208–216.
46. Ефименко А. Я. Южная Русь : очерки, исслед. и заметки Александры Ефименко. Т. 2. Санкт-Петербург : Книгопечатня Шмидт, 1905. [4], 358, [1] с.
47. Євмененко О. Сучасна інтерпретація постаті козацького ватажка в романі Ю. Сороки «Іван Богун». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. № 16. С. 104–106.
48. Жиленко І. Традиція та оновлення жанру легенди у період літературної еміграції 1919–1939 рр. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : матеріали VII Всеукр. наук. конф. студентів, аспірантів, викладачів та співробітників, м. Суми, 18–19 квіт. 2019 р. / Сум. держ. ун-т. Суми, 2019. С. 384–388.
49. Жулинський М. Г., Денисюк І. О. Верховина : зб. наук. пр. на пошану проф. Олексі Мишанича з нагоди його 70-річчя. Дрогобич : Коло, 2003. 177 с.
50. Жулинський М. Г. І вчитель, і колега, і друг. *Олекса Мишанич у колі сучасників* : зб. спогадів, ст., есе, бібліогр. джерел : до 85-річчя від дня народж. науковця / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; [уклад. М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Я. О. Мишанич ; відп. за вип. О. А. Канюка]. Ужгород, 2018. С. 100–105.

51. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. 5, кн. 1 / впорядкував Михайло Грушевський. Львів : Накладом Т-ва імені Шевченка, 1895. [2], 192 с. URL: <https://ntsh.org/node/679> (дата звернення: 6.12.2018).
52. Зимин А. А. «Слово о полку Игореве» : (Источники. Время написания. Автор). Т. 1–3. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 660 с.
53. Зимин А. А. «Слово о полку Игореве». Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2006. 513, [2] с.
54. Зосім О. Л. Західноєвропейська духовна пісня на східнослов'янських землях у XVII–XIX століттях. Київ : ДАКККиМ, 2009. 204 с.
55. Іваницька С. Г. Публіциста спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: іст.-біогр. аспекти (кінець XIX ст. – 1920 р.) : монографія. Херсон : Гельветика, 2018. 596 с.
56. Іванишин П. В. Творчі злети і пастки Юрія Бачі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 3. С. 2–6.
57. Іваночко Г. О. Сакральний світ у творах «Во дні они» Наталени Королеви. *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*. 2014. № 34. С. 64–73.
58. Іваньо І. В. Прислів'я та приказки у творах Г. С. Сковороди. *Українська мова та література в школі*. 1964. № 8. С. 29–33.
59. Ігнатович О. С. Літературні портрети. Ужгород : Ліра, 2013. 120 с.
60. Ігнатович О. С. Неоромантичні тенденції в повісті «Юліна» Олександра Маркуша. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Філологія. Соціальні комунікації*. 2010. Вип. 22. С. 33–38.
61. Ісіченко І., архієп. Лідер української літературознавчої медієвістики. *Олекса Мишанич у колі сучасників* : зб. спогадів, ст., есе, бібліогр. джерел : до 85-річчя від дня народж. науковця / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; [уклад. М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Я. О. Мишанич ; відп. за вип. О. А. Канюка]. Ужгород, 2018. С. 106–109.

- 62.Калантаєвська Г. П. Проблеми українського суспільства поч. ХХ ст. у фейлетонах і нарисах С. Черкасенка. *Філологічні трактати*. 2011. Т. 3, № 1. С. 22–29.
- 63.Калинець І. Студії над «Словом о полку Ігоревім». Львів : Місіонер, 1999. 166 с.
- 64.Кара Т. С. Українська історична повість першої половини ХХ століття у дзеркалі критики і літературознавства. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. Філологічні науки*. 2014. Вип. 3. С. 249–259.
- 65.Кінан Е. Чи міг Ярослав Галицький 1185 року стріляти в султанів? // *Ізборник* : [електрон. б-ка давньої укр. літ.]. URL: <http://litopys.org.ua/keenan/keen11.htm> (дата звернення: 23.03.2021).
- 66.Кічера Н. М. Політичне русинство в українській етнополітиці та його вплив за межами держави. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2014. Т. 2, № 2. URL: <https://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/334> (дата звернення: 23.03.2021).
- 67.Климентій З. Вірші. *Приповісті посполиті* / підгот. тексту І. П. Чепіги ; вступ. ст. В. П. Колосової, І. П. Чепіги ; іст.-літ. комент. В. П. Колосової. Київ, 1997. С. 215–266.
- 68.Ковалів М. Дослідник карпатської замани : до 65-річчя з дня народж. О. Мишанича). *Дукля*. 1998. № 3. С. 32–38.
- 69.Ковальчук Ю. Інтерпретація жіночих образів у збірці оповідань «Легенди старокиївські» Наталени Королевої. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : зб. наук. пр. Одеса, 2020. № 32. С. 54–58.
- 70.Корпанюк М. П. Не лише наставник – навчитель. *Олекса Мишанич у колі сучасників* : зб. спогадів, ст., есе, бібліогр. джерел : до 85-річчя від дня народж. науковця / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; [уклад. М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Я. О. Мишанич ; відп. за вип. О. А. Канюка]. Ужгород, 2018. С. 115–121.

71. Кочерга Н. К. Козацький літопис Самійла Величка в українській художній культурі. *Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 3–4 черв. 2016 р. / Мелітопол. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Мелітополь, 2016. Ч. 1. С. 119–126.
72. Кравців Б. М. До проблеми Тура-Сварога-Трояна. Філадельфія, 1952. 16 с.
73. Кравців Б. М. Мітологічний світ «Слова о полку Ігоревім». *«Слово о полку Ігоревім». Героїчний епос XII віку* : ювіл. вид. : В 150-і роковини першого друку : 1800–1950 / за ред. Святослава Гординського. Філадельфія, 1950. С. 63–73.
74. Крива Б. С. Вдячність насправді існує. *Олекса Мишанич у колі сучасників* : зб. спогадів, ст., есе, бібліогр. джерел : до 85-річчя від дня народж. Науковця / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; [уклад. М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Я. О. Мишанич ; відп. за вип. О. А. Канюка]. Ужгород, 2018. С. 122–125.
75. Кудрявцев М. Г. Ідейні колізії у драматургії Спиридона Черкасенка. *Краєзнавство*. 2003. № 1–4. С. 150–167.
76. Кудрявцев М. Г. Нариси з теорії літератури та компаративістики: духовно-етичні аспекти. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2014. 155 с.
77. Кузьма О. Ю. Закарпатські сторінки творчої та громадської діяльності С. Черкасенка. *Молодий вчений*. 2018. № 9.1. С. 59–62.
78. Кузьма О. Ю. Інтертекстуальність драми С. Черкасенка «Ціна крові». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. пр. / Ужгород. нац. ун-т. 2014. № 19. С. 155–159.
79. Кузьма О. Ю. Ліричний цикл у творчості С. Черкасенка (цикли «Біла Панна», «Зелені руна»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Філологія. Соціальні комунікації*. 2012. № 27. С. 93–96.
80. Кузьма О. Ю. Настрєва палітра пейзажної лірики С. Черкасенка (цикли «Осінні настрої», «Акварелі», «Осінне»). *Сучасні проблеми мовознавства*

- та літературознавства* : зб. наук. пр. / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2012. Вип. 17. С. 96–101.
81. Кузьма О. Ю. Поетична шевченкіана С. Черкасенка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Філологія. Соціальні комунікації*. 2014. № 1. С. 132–136.
82. Кузьма О. Ю. Урбаністичні мотиви в ліриці С. Черкасенка (цикл «Усміх міста»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Філологія. Соціальні комунікації*. 2013. № 1. С. 82–85.
83. Кузьма О. Ю. Урбаністичні мотиви поезії С. Черкасенка (цикл «Місто»). *Поетика художнього тексту* : матеріали Всеукр. наук. конф. (Херсон, 18–19 трав. 2018 р.) / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2018. С. 51–52.
84. Кузьма О. Ю. Цикл «Біла Панна» С. Черкасенка крізь призму текстобіографії митця. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Філологія*. 2016. № 2. С. 161–165.
85. Латяк Д. Олекса Мишанич и бачванско-сримски Руснаци. *Шветлосц*. Нови Сад (Сербия), 2004. Ч. 2. С. 183–193.
86. Латяк Д. У Києве умар академик д-р Олекса Мишанич. *Руске слово*. 2004. Ч. 1–2. С. 11.
87. Латяк Ю. Академик д-р Олекса Мишанич (1933–2004). *Глас / голос Союзу*. 2004. Ч. 6–7. С. 75–76.
88. Левченко Н. М. Біблійна герменевтика в давній українській літературі. Харків : Майдан, 2018. 392 с.
89. Легеза І. А. Розвиток шкільної справи на підкарпатській русі в 1919–1929 роках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. № 21. С. 100–103.
90. Лелекач М. М. Ідейний розвій підкарпатської літератури. *Пробоем* : часоп. підкарпат. молоді. 1934. Ч. 2–3. С. 11–13 ; Ч. 4. С. 46–48 ; Ч. 5. С. 60–61.

91. Майборода Н. В. Символічний світ української неоромантичної драми кінця XIX – початку XX століття. *Східнослов'янська філологія* / Горлов. держ. пед. ін-т інозем. мов. Горлівка, 2008. Вип. 13. С. 322–337.
92. Мальцев В. С. Зі спостережень над українськими віршами-ораціями XVIII століття (версифікаційний аспект). *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Філологія. Соціальні комунікації*. 2013. № 1 (29). С. 98–102.
93. Мальцев В. С. Українська анонімна світська лірика XVIII століття: віршознавчий аспект. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2018. Вип. 47. С. 29–34.
94. Марків Р. Теоретичні аспекти фольклоризму в літературі. *Вісник Львівського університету. Сер. Філологічна*. 2007. Вип. 41. С. 215–223.
95. Маркусь В. В. Верховинець із душею соборника України. *Народна творчість та етнологія*. 2004. № 4. С. 29–35.
96. Марчук К. А. Наративні структури «Повісті врем'яних літ»: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2015. 200 с.
97. Марчук Н. В. Формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття (період Чехословацької окупації). *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. Політологія*. 2011. Т. 155, вип. 143. С. 99–103.
98. Мафтин Н. В. Західноукраїнська та еміграційна проза 20–30-х років XX століття: парадигма реконквісти : монографія. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ ПНУ, 2008. 356 с.
99. Махновець Л. Є., Мишанич О. В. На світанку української літератури. *Слово о полку Ігоревім та його поетичні переклади й переспіви в українській літературі* / підгот. вид. Олекса Мишанич. Харків, 2003. С. 11–38.

100. Махновець Л. Є. Про автора «Слова о полку Ігоревім». Київ : Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. 264 с.
101. Махновець Л. Є. Григорій Сковорода : біографія. Київ : Наук. думка, 1972. 256 с.
102. Мацько В. Особливості вивчення творчості Михайла Стельмаха в школі. *Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 105-річчю від дня народж. письменника. Вінниця, 2017. С. 31–36.
103. Медієвістика : зб. наук. ст. Вип. 1 / НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 1998. 160 с.
104. Мельник В. О. Суворий аналітик доби : Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ століття. Київ : Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, 1994. 320 с.
105. Мельничук О. М. Винниченківські впливи в драматургії Я. Мамонтова. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. філологічна*. 2008. № 10. С. 385–395.
106. Миронець Н. І. Просопографія. *Спеціальні історичні дисципліни* : довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін.]. Київ, 2008. С. 424–431.
107. Митрович К. Портрет Сковороди : У 250-річчя його народження. *Сучасність*. 1972. Ч. 11. С. 44–55.
108. Михлик З. Слід на землі : [про сім'ю Мишаничів]. *Молодь Закарпаття*. 1975. 19 черв. С. 4.
109. Мишанич О. В. Гей, там, коло Дунаю. *Вітчизна*. 1966. № 4. С. 183–191.
110. Мишанич О. В. Господи, що скажуть про нас люди?! : [інтерв'ю / вів О. Гаврош]. *Срібна земля ФЕСТ*. 2004. № 3. С. 14.
111. Мишанич О. В. Дивосвіти Наталени Королевої. *Повернення* : літ.-крит. ст. і нариси / Олекса Мишанич. Київ, 1997. С. 59–80.

112. Мишанич О. В. Довкола «Слова»: Нова ревізія автентичності видатної пам'ятки: [«Слово о полку Ігоревім»]. *Літературна Україна*. 2001. 30 серп. С. 7.
113. Мишанич О. В. Доповідь на V Сквородинівських читаннях. Переяслав-Хмельницький, 21–23 травня, 1991 р. *Домашній архів О. Мишанича*. 11 арк.
114. Мишанич О. В. З минулих літ : літературознав. ст. й дослідж. різних років. Київ : Основи, 2004. 390 с.
115. Мишанич О. В. Карпати нас не розлучать : літ.-крит. ст. і дослідж. Ужгород : Срібна Земля, 1993. 282 с.
116. Мишанич О. В. Крізь віки : літ.-крит. та історіогр. ст. й дослідж. Київ : Обереги, 1996. 352 с.
117. Мишанич О. В. Література Закарпаття XVII–XVIII ст. : іст.-літ. нарис. Київ : Наук. думка, 1964. 116 с.
118. Мишанич О. В. Література Закарпаття: стан і проблеми наукового дослідження : виступ на круглому столі «Українське карпатознавство: сучасний стан і завдання», Ужгород, 31 серп. 1991 р. *Українські Карпати : матеріали міжнар. наук. конф. «Українські Карпати: етнос, історія, культура»* (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). Ужгород, 1993. С. 598–608.
119. Мишанич О. В. На переломі : літературознав. ст. й дослідж. Київ : Основи, 2002. 437 с.
120. Мишанич О. Оновлення літератури // Закарпатська Україна в складі Чехословаччини [1919–1939] : зб. матеріалів 6-ї наук. карпатознавчої конф., [Пряшів, 2–4 верес. 1998 р.]. – Пряшів, 2000. – С. 271–287.
121. Мишанич О. В. Повернення : літ.-крит. ст. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Обереги, 1997. 332 с.
122. Мишанич О. В. Повернення : літ.-крит. ст. і нариси. Київ : Обереги, 1993. 120 с.

123. Олекса Мишанич: правило об'єктивної істини : [інтерв'ю / вела Я. Дубинянська]. *Дзеркало тижня*. 2003. 28 берез. – 4 квіт. С. 13.
124. Мишанич О. В. Про автора «Слова о полку Ігоревім». 18.02.1990. *Домашній архів О. Мишанича*. 7 арк.
125. Мишанич О. В. Про літературний рух на Закарпатті 20–30 рр. ХХ ст. : доп. на міжнар. наук. конф. «Закарпатська Україна в складі Чехословаччини (1919–1939 роки), м. Пряшів, 3–4 верес. 1998 р. *Домашній архів О. Мишанича*. 36 арк.
126. Мишанич О. В. Прочитайте тую славу... *Гетьманський скарб* / Юрій Мушкетик. Київ, 1993. С. 5–8.
127. Мишанич О. В. Григорій Сковорода і усна народна творчість. Київ : Наук. думка, 1976. 151 с.
128. Мишанич О. В. Григорій Сковорода : нарис життя і творчості. Київ : Обереги, 1994. 45 с.
129. Мишанич О. В. «Слово о полку Ігоревім» в дослідженнях зарубіжних вчених. 29.12. 1991. *Домашній архів О. Мишанича*. 7 арк.
130. Олекса Мишанич у колі сучасників : зб. спогадів, ст., есе, бібліогр. джерел: до 85-річчя від дня народж. науковця / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; [уклад. М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Я. О. Мишанич ; відп. за вип. О. А. Канюка]. Ужгород, 2018. 380 с.
131. Мишанич О. В. Українська віршована література Закарпаття XVII–XVIII століть. *Радянське літературознавство*. 1962. № 2. С. 62–71.
132. Мишанич О. В. Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість. Київ : Наук. думка, 1980. 343 с.
133. Мишанич Олекса Васильович. *Хто є хто в Україні* / Київ. наук. т-во ім. Петра Могили ; уклад. та ред. Юрій Марченко, Олександр Телемко. Київ, 2001. С. 288.

134. Олекса Мишанич: «Я – робітник у науці» : [інтерв'ю / вів О. Гаврош]. *Закарпатське століття: XX інтерв'ю* / Олександр Гаврош. Ужгород, 2006. С. 113–126.
135. Мишанич Я. О. «Батько працював як проклятий» : [розмова / вів О. Гаврош]. *Неділя*. 2018. 6–12 квіт. С. 7.
136. Мишанич Я. О. Жити, щоб працювати (до творчої біографії Олекси Мишанича). *Слово і час*. 2008. № 9. С. 101–106.
137. Мишанич Я. О. Олекса Мишанич і югославські українці. *Слово і час*. 2008. № 4. С. 93–97.
138. Мишанич Я. О. Олекса Мишанич – сквородинознавець. *Григорій Сковорода – джерело духовної величі та сучасність* : матеріали Переяслав-Хмельницьких XIV Сковородин. читань. Київ, 2009. Вип. 2. С. 170–177.
139. Мікула О. Гумористичні колядки у дослідженні Олени Пчілки (на основі розвідки «Украинские колядки. Текст вольнский»). *Наукові записки. Сер. Культурологія* / Нац. ун-т «Острозька акад.». 2012. № 10. С. 170–175.
140. Мушинка М. Аби вчити інших – треба знати самому : з приводу інтерв'ю «професора» Мирона Сисака : [про творчість О. Мишанича]. *Дукля*. 1998. № 4. С. 75–79.
141. Мушинка М. Київски виглядовач літератури югославянских Руснацох : (з нагоди 70-рочніци од народзенья О. Мишанича). *Шветлосц*. Нови Сад (Сербия), 2003. № 2. С. 255–261.
142. Мушинка М. Олекса Мишанич – карпатознавець за професією і покликанням. *Дукля*. 2004. № 1. С. 33–38.
143. Мушинка М. Олекса Мишанич – україніст та карпатознавець. *Розмови з одnodумцями* : присвяч. світлій пам'яті проф. О. Мишанича, д-ра філол. наук (1933–2004). Пряшів, 2004. С. 10–32.

144. Мушинка М. Олексі Мишаничу – 65 : Найвизначніший карпатознавець в Україні. *Нове життя*. 1998. № 11–12. С. 5.
145. Мушинка М. Мої взаємини з Олексою Мишаничем в останні роки його життя. *Слово і час*. 2008. № 4. С. 98–102.
146. Мушинка М. Мої взаємини з побратимом Олексою Мишаничем. *Олекса Мишанич у колі сучасників* : зб. спогадів, ст., есе, бібліогр. джерел : до 85-річчя від дня народж. науковця / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; [уклад. М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Я. О. Мишанич ; відп. за вип. О. А. Канюка]. Ужгород, 2018. С. 147–150.
147. Мушинка М. Політичне русинство на сучасному етапі : [в тому числі про О. Мишанича]. *Народна творчість та етнографія*. 2009. № 4–5. С. 47–58.
148. Мишанич О. В. Розмова з однодумцем [інтерв'ю / вів М. Мушинка]. *З минулих літ* : літературознав. ст. й дослідж. різних років / Олекса Мишанич. Київ, 2004. С. 339–351.
149. Мушинка М. Розмови з однодумцями = Rozhovory z rovnaко zmyslajucimi : присвяч. світлій пам'яті проф. О. Мишанича, д-ра філол. наук (1933–2004) / Асоц. українців Словаччини, Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Словаччині. Пряшів : Карпати, 2004. 158 с.
150. Мушинка М. Україніст-карпатознавець Олекса Мишанич (1933–2004). *Шветлосц*. Нови Сад (Сербия), 2004. № 2. С. 165–182.
151. Набитович І. Й. Інверсія сюжету двох історичних творів («Імператор» Георга Еберса та «Сон тіні» Наталени Королевої). *Парадигма*. 2011. № 6. С. 37–48.
152. Недзельський Є. Л. Литература и издательская деятельность на Подкарпатской Руси после переворота. Ужгород, 1936. 145 с.
153. Немченко Г. В. Художній світ Наталени Королевої. *Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори)* : літ.-наук зб. Херсон, 2005. Вип. 1. С. 47–50.

154. Никольченко Ю. М. Источниковедческий аспект исследования летописи Самойла Величко. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. Філософія, культурологія, соціологія*. 2012. Вип. 4. С. 59–66.
155. Носа М. І. Літературна Тячівщина в загальноукраїнському контексті : метод. посіб. Ужгород : Гражда, 2010. 80 с.
156. Огієнко І. І. Слово про Ігорів похід : літ. моногр. Вінніпег : Волинь, 1967. 251 с.
157. Охріменко П. П. Когда, кем и где написано «Слово»? . *Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР*. 1985. № 8. С. 20–23.
158. Охріменко П. П. Проблемы места возникновения «Слова о полку Игореве» и социальной принадлежности его автора. *Вопросы русской литературы*. 1985. № 46. С. 79–85.
159. Павлюк Н. Л. Історична проза Ю. Мушкетика: онтологічно-гносеологічний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Одеса, 2016. 209 с.
160. Пагирия В. Олекса Мишанич – вчений зі світовим ім'ям пам'ятає про свої корені : [до 70-річчя від дня народж.]. *Старий замок*. 2003. 27 берез. С. 12.
161. Пагирия В. Олекса Мишанич : [до 70-річчя від дня народж.]. *Карпатська Україна*. 2003. 27 берез. С. 7.
162. Пеленська І. Літературознавчі праці Є. Ю. Пеленського. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1976. Т. 187. С. 112–115.
163. Перетц В. Слово о полку Ігоревім : пам'ятка феодальної України-Руси XII віку : Вступ. Текст. Коментар. Київ : З друкарні Укр. акад. наук, 1926. IX, 351, [4] с.
164. Пінчук С. П. «Слово о полку Ігоревім» : літ. нарис. Київ : Дніпро, 1968. 109 с.

165. Погонець Я. Етапи фольклорно-літературної контамінації. *Молодий вчений*. 2015. № 12 (3). С. 52–56.
166. Полищук Г. Пятилетка сьмьи Мишанич. *Правда Украины*. 1971. 16 февр.
167. Поліщук Ф. М. Український фольклор: давня українська література : практ. заняття : навч. посіб. для студентів філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів. Київ : Вища шк., 1991. 188 с.
168. Поліщук Я. Роман як християнська легенда («Quid est Veritas?» Наталени Королевої). *Слово і Час*. 2010. № 10. С. 11–18.
169. Поліщук Я. Слово усне і писемне: діахронія взаємин. *Біблія і культура* : зб. наук. ст. Чернівці, 2009. № 11. С. 66–73.
170. Поп В. У загальноукраїнському контексті: Олексі Мишаничу – 65. *Новини Закарпаття*. 1998. 31 берез. С. 6.
171. Попель Н. І. Слово про полк Ігорів : поема-епос. Одеса, 1999. 38 с.
172. Приліпко І. Л. Ідейно-художні домінанти прози про духовенство в українській літературі ХІХ – початку ХХ століть : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01. Київ, 2014. 535 с.
173. Пріцак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім». Київ : Обереги, 2007. 360 с.
174. Прокопенко Ф. Барвінком стелиться дорога : [про діяльність О. Мишанича]. *Життя і слово*. 1971. 3 трав. С. 47–54.
175. Радишевський Р. Олекса Мишанич – від Срібної землі до великої України : [передмова]. *Студії з україністики*. Київ. 2013. Вип. 13 : Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Олекси Мишанича з нагоди його 80-ліття і 10-річчя від дня смерті. С. 8–18. (Symbolae in honorem et memoriam).
176. Ромащенко Л. І. Образи священнослужителів у сучасній українській історичній прозі. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська*

- академія». Сер. Філологія. Літературознавство. 2013. Т. 222, вип. 210. С. 90–95.*
177. Рушак О. В. Антропоцентризм исторического романа-проекции («1313» Н. Королевой, «Философский камень» М. Юрсенар). *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов, 2013. № 4. ч. 1. С. 168–171.
178. Рушак О. В. Онтологічна парадигма головного героя історичного роману-проєкції в українській та французькій літературах ХХ століття («1313» Н. Королевої, «Філософський камінь» М. Юрсенар). *Мова і культура*. 2012. № 15, т. 5. С. 323–330.
179. Сабов Е. И. Хрестоматия церковно-славянских и угро-русских литературных памятников с прибавлением народных сказок на подлинных наречиях / сост. Евмений Сабов ; изд. Книгопеч. фонд Епархии Мукачевской. Унгвар, 1893. 244 с.
180. Сенько І. Про наших краян. *Погляд*. 2004. 21 груд. С. 7.
181. Сиваченко М. Є. До історії української пареміографії: Г. С. Сковорода. *Народна творчість та етнографія*. 1972. № 5. С. 25–36; 1973. № 1. С. 29–43.
182. Сиваченко М. Є. Літературознавчі та фольклористичні розвідки. Київ : Наук. думка, 1974. 464 с.
183. Сироїд О. Пісні Григорія Сковороди в усній традиції середини ХІХ ст. *Переяславські Сковородинські студії*. 2011. № 1. С. 97–105.
184. Сібільов М. В. Археологічні пам'ятки на Дінці в зв'язку з походами Володимира Мономаха та Ігоря Сіверського. *Археологія*. 1950. Т. 4. С. 99–114.
185. Сковорода Г. С. Твори : у 2 т. Т. 1. Київ : Обереги, 1994. 528 с.
186. Слово о поході Ігоревім, Ігоря сина Святославоного, внука Олегоного / Львів. від-ня Ін-ту літ. ім. Тараса Шевченка НАН України ; передне слово, пер. та прим. Павла Салевича. Львів, 1999. 80 с.

187. Слово про похід Ігорів. Князівсько-дружинний епос / пер. о. Михайло Кравчук. Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка, 1968. 47 с.
188. Старовойтенко І. В. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень. *Українська біографістика* : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. ; [редкол. : В. І. Попик (відп. ред.) та ін.]. Київ, 2008. Вип. 4. С. 50–66.
189. Студії з україністики : наук.-навч. вид. Вип. 13 / Міжнар. шк. україністики Нац. акад. наук України ; Ін-т філології Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. Р. Радишевський. Київ, 2013. 528 с.
190. Сулима М. М. Господь покликав його служити слову. *Літературна Україна*. 2003. 3 квіт. С. 6.
191. Сулима М. М. Доробок, гідний поваги. *Літературна Україна*. 1993. 22 квіт. С. 8.
192. Сулима М. М. Життєвий і творчий шлях Олекси Мишанича : [вступ. ст.]. *Олекса Васильович Мишанич* : біобібліографія вчених України / Микола Сулима. Київ, 2003. С. 3–22.
193. Сулима М. М. О. В. Мишанич і аматори «Слова о полку Ігоревім». *Медієвістика* : зб. наук. ст. Одеса, 2006. Вип. 4. С. 8–11.
194. Сулима М. М. Олекса Мишанич і югославські українці. *Слово і час*. 2008. № 4. С. 93–97.
195. Сулима М. М. Олекса Мишанич – творець сучасної української школи медієвістики. *Слово і час*. 2018. № 11. С. 57–59.
196. Сулима М. М. Олекса Мишанич – цінитель і дослідник української поезії. *Слово і час*. 2018. № 4. С. 52–55.
197. Сулима М. М. Подвижник української медієвістики : [про діяльність О. Мишанича]. *Слово і час*. 2013. № 5. С. 24–25.

198. Талабірчук О. Ю. Проза Івана Яцканина: проблематика, поетика : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2016. 198 с.
199. Ткач М. М. Слово о полку Ігоревім : графічна реконструкція, переклад, словник-довідник. Київ : Перун, 2008. 224 с.
200. Трофимчук М. Олекса Мишанич знав, що він робить. *Zbruc'*. 01.04.2015. URL: <http://zbruc.eu/node/34564> (дата звернення: 24.03.2021).
201. Трофимук М. Алексей Васильевич Мишанич и развитие неолатинистики в Украине. *Индоевропейское языкознание и классическая филология – XVIII : материалы чтений, посвящ. памяти проф. И. М. Тронского*. Санкт-Петербург, 2014. С. 920–925.
202. Трофимук М. Олекса Мишанич – промотор розвитку дисципліни неолатиністики в Україні. *Studia Polsko-Ukraińskie*. 2014. Т. 1. С. 205–213.
203. Угрин І. Розвідники нового : [про О. Мишанича]. *Закарпатська правда*. 1963. 22 жовт. С. 3.
204. Урсані Н. М. Життя школяра у художній рецепції мандрівних дяків у віршах-ораціях XVIII століття. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. Філологічні науки*. 2017. Вип. 13. С. 62–67.
205. Усачова К. Цикл «Легенди старокиївські» у творчому доробку Наталени Королевої. *Слово і Час*. 2010. № 10. С. 18–23.
206. Ушкалов Л. В. Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства : Нова серія*. Харків, 1999. Т. 8. С. 23–45.
207. Ушкалов Л. В. Мій незабутній учитель : [про О. Мишанича]. *Слово і час*. 2013. № 5. С. 26–27.
208. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода : семінарій. Харків : Майдан, 2004. 776 с.

209. Ушкалов Л. В. Сквородіяна Дмитра Чижевського. *Філософія Г. С. Сквороди* / Дмитро Чижевський ; підгот. тексту, мовна ред. та вступ. ст. Леоніда Ушкалова. Харків, 2003. С. 7–30.
210. Ушкалов Л. В. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сквороду. Харків : Акта, 2001. 221 с.
211. Федака Д. М. Від щедрот рідної землі : Олексі Мишаничу – 60. *Карпатська Україна*. 1993. 8 квіт. С. 2.
212. Федака Д. М. Від щедрот рідної землі : [про чл.-кор. НАН України, д-ра філол. наук, проф., заслуж. діяча науки і техніки України О. В. Мишанича]. *Закарпатці – лауреати Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка* / [упоряд., вступ. ст. : О. Д. Скунець]. Ужгород, 2003. С. 44–48.
213. Федака С. Д. Олекса Мишанич – закарпатець на Дніпрі. *Ужгород*. 2003. 31 трав. С. 13.
214. Федака С. Д. Остання крапка Академіка : [про О. Мишанича] *Ужгород*. 2004. 10 січ. С. 6.
215. Федака Д. М. Рецензія О. В. Мишанича на рукопис книги О. Ороса. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Філологія*. 2005. № 12. С. 195. Рец. на кн.: Грушівський монастир і початок кириличного слов'янського книгодрукування / Олександр Орос. Ужгород : Закарпаття, 2001. 272 с.
216. Федака С. Д. Сивочолий. *Олекса Мишанич у колі сучасників* : зб. спогадів, ст., есе, бібліогр. джерел : до 85-річчя від дня народж. науковця / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; [уклад. М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Я. О. Мишанич ; відп. за вип. О. А. Канюка]. Ужгород, 2018. С. 194–202.
217. Федака Д. М. Труди і дні Олекси Мишанича: до 70-річчя від дня народження. *Календар «Просвіти» на 2003 рік*. Ужгород, 2003. С. 92–95.

218. Федака Д. М. Українське красне письменство Закарпаття : літ. портрети й ескізи. Ужгород : ТІМРАНИ, 2017. 585 с.
219. Феєрчак П. И. Очерк литературного движения угорских русских. Одесса : Тип. П. Францова, 1888. 42 с.
220. Ференц Н. С. Подвижники науки. *Олекса Мишанич у колі сучасників* : зб. спогадів, ст., есе, бібліогр. джерел : до 85-річчя від дня народж. науковця / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; [уклад. М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Я. О. Мишанич ; відп. за вип. О. А. Канюка]. Ужгород, 2018. С. 203–209.
221. Фірман О. Я. Жанрово-стильові особливості прози Наталени Королевої : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Тернопіль, 2019. 216 с.
222. Фірман О. Я. Національна модель світу у збірці «Легенди старокиївські» Наталени Королевої. *Сучасна філологія: теорія і практика* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 16–17 черв. 2017 р.). Херсон, 2017. С. 45–51.
223. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 29. Київ : Наук. думка, 1981. 663 с.
224. Франко І. Я. «Карпаторуська література XVII–XVIII віків». *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка*. 1900. Т. 37, кн. 5. С. 1–91.
225. Хороб С. І. Українська драматургія 20–30-х років у Західній Україні та діаспорі. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 190, [1] с.
226. Чабан М. П. Закривавлене горло шепоче слова... : Борис Тенета – жертва «Розстріляного відродження» : [про нашого видатного земляка – письменника та поета]. *Січеслав*. 2004. № 1. С. 130–133.
227. Чивилихин В. А. Память : (окончание) : роман-эссе. Москва : Госкомиздат, 1985. 95 с. (Роман-газета ; № 4).
228. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди. Варшава : [З друк. НТШ у Львові], 1934. 221, [3] с. : іл.

229. Шарлемань Н. В. Заметки к «Слову о полку Игореве». *Труды Отдела древнерусской литературы* / АН СССР, ИРЛИ (Пушкин. Дом) ; отв. ред. Д. С. Лихачев. Москва ; Ленинград, 1955 . Том 11. С. 7–12.
230. Шарлемань Н. В. Заметки натуралиста к «Слову о полку Игореве». *Труды отдела древнерусской литературы* / АН СССР, ИРЛИ (Пушкин. Дом) ; отв. ред. Д. С. Лихачев. Москва ; Ленинград, 1951. Т. 8. С. 53–67.
231. Шелест Г. Ю. Наталена Королева – маловідомий класик української літератури. *Мова і культура*. Київ, 2018. № 21, т. 2. С. 397–401.
232. Myshanych Oleksa [Мушануць]. *Encyclopedia of Ukraine*. Toronto, 1993. Vol. 3. С. 518.
233. Oljančyn D. Hryhorij Skoworoda : 1722–1794 : der ukrainische Philosoph des XVIII Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt : Dissertation. Berlin ; Königsberg, 1928. 168 S.
234. Scherer S. Skovoroda and Society. *Український історик*. 1971. № 3–4. С. 2–22.

ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич – медієвіст: спроба загальної характеристики. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2017. № 1 (85). С. 26–37.
2. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич про історичну основу «Слова о полку Ігоревім». *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2017. № 2. С. 5–9.
3. Вакуленко К. Р. О. Мишанич. З історії життя. *Література в контексті культури* : зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 30. С. 15–21.1.
4. Вакуленко К. Р. Література Закарпаття у науковому доробку Олекси Мишанича. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. [Vol.] 6 (46), Issue 159. С. 72–75.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

5. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич як історик давньої української літератури. *Гуманітарний корпус* : збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. №. 8. С. 25–28.
6. Вакуленко К. Р. Творчість Григорія Сковороди в інтерпретації Олекси Мишанича. *Демократія. Альтруїзм. Освіта*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 1–3 грудня 2016. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2016. С. 46–49.
7. Вакуленко К. Р. Історія досліджень літератури Закарпаття в інтерпретації Олекси Мишанича. *Гуманітарний корпус* : збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. № 14. С. 21–23

8. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич про значення творчості Г. С. Сковороди в українській культурі. *Освіта у констеляціях постсучасності*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 5–6 грудня 2017 р. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2017. С 49–52.

9. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич про історичну основу «Слова о полку Ігоревім». *Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми (до 80-річчя від дня народження доктора філологічних наук, професора В. Ф. Шевченка)* : матеріали міжвишівських наукових читань читань 10 жовтня 2017 р. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. С. 37–39.

10. Вакуленко К. Р. Творчість Григорія Сковороди у науковому доробку Олекси Мишанича. *Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Бердянськ, 17–18 травня 2018 р. Мелітополь : Видавчиний будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. С. 32–35.

11. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич: з історії життя. *Література в контексті культури*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 17–18 травня 2018. Дніпро : Дніпровський національний університет імені Олеся, 2018. С. 3–4.

12. Вакуленко К. Р. Олекса Мишанич про творчість Закарпатських письменників 20-30 –х рр. XX ст. *Наука та освіта у дослідженнях молодих вчених* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 квітня 2019 р. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2019. С. 84–87.

13. Вакуленко К. Р. Ціннісні орієнтири наукової школи Олекси Мишанича. *Ціннісні орієнтири в мистецькому просторі – індивід і соціальний контекст* : програма і тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, 9 квітня 2020 р. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2020. С. 17.

Відомості про абробацію дисертації.

Апробація результатів дослідження відбувалася на засіданнях кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, а також на 11 наукових конференціях: II Всеукраїнська науково-практична конференція «Демократія. Альтруїзм. Освіта. Під знаком Григорія Сковороди. Зоряний час української культури» у ХНПУ імені Г. С. Сковороди (1–3 грудня 2016 р., м. Харків), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (6 грудня 2016 р., м. Київ), III Всеукраїнська науково-практична конференція «Освіта у констеляціях постсучасності. Під знаком Григорія Сковороди. Зоряний час української культури» у ХНПУ імені Г.С. Сковороди (5–6 грудня 2017 р., м. Харків), Міжвишівські наукові читання до 80-річчя від дня народження В. Ф. Шевченка «Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми» (10 жовтня 2017 р., м. Запоріжжя), IX Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених» (13 грудня 2016 р., м. Київ), Всеукраїнська наукова конференція «Література в контексті культури» у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара. (17–18 травня 2018 р., м. Дніпро), II Міжнародна науково-практична конференція «Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку» (17–18 травня 2018 р., м. Бердянськ), Міжнародна наукова конференція «Philology and Linguistics in the Digital Age FiLiDA – 2018» (31 березня, 2018 р., м. Будапешт), «Наука та освіта у дослідженнях молодих вчених» (22 квітня 2019 р., м. Харків), «Ушкаловські наукові читання» (17 травня 2019 р., м. Харків), Всеукраїнська наукова конференція з

міжнародною участю ««Ціннісні орієнтири в мистецькому просторі – індивід і соціальний контекст» (9 квітня 2020 р., м. Харків).